

PŁOCKI ROCZNIK HISTORYCZNO-ARCHIWALNY

TOM XIV

**ARCHIWA
PAŃSTWOWE**
ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PŁOCKU

PŁOCK 2022

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PŁOCKU

**PŁOCKI ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY**

TOM XIV

PŁOCK 2022

Rada naukowa

dr hab. Waldemar Chorążyczewski prof. UMK (Toruń), ks. prof. dr hab. Michał Marian Grzybowski (Płock),
dr Tadeusz Krawczak (Warszawa), prof. dr hab. Norbert Kasperek (Olsztyn),
prof. dr hab. Henryk Malewski (Wilno), prof. dr hab. Janusz Małek (Toruń)
dr hab. Anna Maria Stogowska (Płock) – przewodniczący

Kolegium redakcyjne

dr Grzegorz Gołębiowski, dr Piotr Gryspanowicz, dr hab. Andrzej Kansy prof. AM,
Jolanta Leśniewska (sekretarz), dr Marcin Lutomiński, dr Julia Mianecka (redaktor statystyczny),
dr Tomasz Piekarski (redaktor naczelny)

Recenzenci tomu

prof. dr hab. Romuald Turkowski
dr hab. Małgorzata Kamińska prof. SWPW
dr hab. Dariusz Rymar prof. AJP
dr Marta Milewska
dr Mariusz Żuławnik

Publikację wydano dzięki dofinansowaniu Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych

© Copyright by Archiwum Państwowe w Płocku
ul. Kazimierza Wielkiego 9b
09-400 Płock
redakcja@plock.ap.gov.pl
<https://prha.plock.ap.gov.pl/>

Wydanie I, Płock 2022
Nakład: 300 egz.
ISSN 1426-4684

Wersję pierwotną "Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego" stanowi wersja drukowana

Skład i druk – Mediakolor, Płock

Spis treści

<i>Od redakcji</i>	5
--------------------	---

ARTYKUŁY

Marian Chudzyński	9
Rozwój architektoniczny i kulturalny Płocka w latach 1807–1831 na tle wydarzeń politycznych	
Anna Maria Stogowska	33
<i>Opis województwa płockiego z lat 1820–1830 jako źródło historyczne do badań nad dziejami miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej</i>	
Grzegorz Gołębiewski, Marcin Lutomierski	53
August Zaleszczyński – XIX-wieczny prezydent Płocka i bajkopisarz – a sprawa zakupu jego portretu w 1936 r.	
Agnieszka Wojciechowska	73
Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937. Materiały źródłowe	
Krystyna Bańka, Tomasz Piekarski	99
Powódź 1982 roku w świetle teleksów i fotografii Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku	

KRONIKA I RECENZJE

Krystyna Bańka	117
Działalność Archiwum Państwowego w Płocku w roku 2021	
Leszek Smoliński	131
Leszek Skierski (red.), <i>Świadkowie Miłosierdzia. 90 rocznica objawienia Jezusa Miłosiernego świętej siostrze Faustynie</i> , Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2021, ss. 198 – recenzja	
Noty o autorach	140

Contents

<i>Preface</i>	5
----------------	---

ARTICLES

Marian Chudzyński Architectural and cultural development of Płock in the years 1807–1831 in the context of political events	9
Anna Maria Stogowska <i>Description of the Płock Voivodeship</i> from 1820–1830 as a historical source for research on the history of the cities of Mazovia and the Dobrzyń region	33
Grzegorz Gołębiewski, Marcin Lutomierski August Zaleszczyński – 19th-century Mayor of Płock and fairy tale writer and the purchase of his portrait in 1936	53
Agnieszka Wojciechowska Visits to the Płock school district in the years 1936–1937. Source materials	73
Krystyna Bańska, Tomasz Piekarski Flood of 1982 in the light of telexes and photographs of the Voivodeship Headquarters of Polish United Workers' Party in Płock	99

CHRONICLE AND REVIEWS

Krystyna Bańska The activities of the State Archives in Płock in 2021	117
Leszek Smoliński Leszek Skierski (ed.), <i>Witnesses of Mercy. 90th anniversary of the revelation of Merciful Jesus to Saint Faustina</i> , Płock Publishing Institute, Płock 2021, pp. 198. – review	131
Author Profiles	140

Szanowni Czytelnicy,

w XIV tomie „Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego” zapraszamy do lektury kilku artykułów prezentujących zagadnienia historyczne oraz dotyczące źródeł archiwalnych. Rozwój kulturalny i architektoniczny Płocka w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego na tle wydarzeń politycznych przybliżył Marian Chudzyński. Z okazji 200-lecia powstania Towarzystwa Naukowego Płockiego jego pierwotne cele oraz okoliczności i znaczenie powstałego w wyniku pierwszych lat działalności *Opisu województwa płockiego* przedstawiła Anna Maria Stogowska.

Postać Augusta Zaleszczyńskiego – prezydenta Płocka w latach 1832–1845 i bajkopisarza zaprezentowali Grzegorz Gołębiewski i Marcin Lutomierski. Z kolei materiały źródłowe dotyczące szkolnych wizytacji w obwodzie płockim w latach 1936–1937 opracowała Agnieszka Wojciechowska.

Z okazji przypadającej w 2022 roku 40. rocznicy powodzi w Płocku i okolicy artykuł prezentujący tę problematykę w świetle teleksów zachowanych w materiałach Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przygotowali Krystyna Bańka i Tomasz Piekarski.

Całość uzupełnia tradycyjnie sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Płocku w 2021 roku oraz recenzja publikacji *Świadkowie Miłosierdzia. 90 rocznica objawienia Jezusa Miłosiernego świętej siostrze Faustynie* pod red. Leszka Skierskiego, a przygotowana przez ks. Leszka Smolińskiego.

Życzę interesującej lektury

dr Tomasz Piekarski
Redaktor Naczelny

ARTYKUŁY

Marian Chudzyński

Rozwój architektoniczny i kulturalny Płocka w latach 1807–1831 na tle wydarzeń politycznych

Księstwo Warszawskie zostało utworzone w lipcu 1807 r. przez Napoleona I na mocy pokoju tylicyckiego. Ustrój Księstwa określiła Konstytucja Księstwa Warszawskiego. Księstwo było monarchią konstytucyjną związaną unią personalną z Saksonią. Na tron powołano króla saskiego Fryderyka Augusta. W okresie Księstwa Warszawskiego Płock spełniał ważną funkcję administracyjną, był bowiem siedzibą jednego z 6 departamentów Księstwa. Na jego obszarze utworzono 6 powiatów: lipnowski, wyszogrodzki, pułtuski, mławski, przasnyski i ostrołęcki. Na czele departamentu stał prefekt, powiatu – podprefekt. Na czele gminy miejskiej stał burmistrz, zaś wiejskiej – wójt¹.

Pierwszym prefektem departamentu płockiego został mianowany Joachim Moszczyński z Warszawy. Należał do warszawskich jakobinów, był kandydatem na prezydenta Warszawy w 1807 r., ale nie przeszedł w wyborach. W Płocku nie przebywał długo, gdyż zraził się do trudnej sytuacji ekonomicznej departamentu płockiego, postanowił zrezygnować z funkcji i wyjechać z Płocka².

Duże zasługi dla rozwoju departamentu płockiego w latach 1808–1813 położył prefekt Rajmund Rembieliński. Urodził się 12 IX 1775 r. w Warszawie. Jego rodzice mieli dwór i majątek w Jedwabnem. Był miłośnikiem teatru. Uczęszczał na liczne przedstawienia do teatrów warszawskich. Na prefekta departamentu płockiego został powołany przez króla saskiego Fryderyka Augusta 19 stycznia 1808 r. Starał się jak najszybciej odbudować zniszczony przez wojnę departament płocki.

¹ M. Chudzyński, *500 lat województwa płockiego*, Płock 1995, s. 6; J. Kacperska, *Władze samorządowe w Płocku: przestrzeń normatywna oraz praktyka kulturowa*, Płock 2015, s. 67; K. Grochowska-Iwańska, *Rozwój budownictwa drogowego do 1918 r.*, [w:] K. Grochowska-Iwańska, P. Gryszpanowicz, *Dzieje drogownictwa w Płocku (XIX-XXI wiek)*, Płock 2020, s. 18.

² M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, *Dzieje miasta w latach 1793-1945*, wyd. trzecie, praca zbiorowa pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006, s. 43.

Cieszył się ogromnym uznaniem naczelnego wodza armii Księstwa Warszawskiego, księcia Józefa Poniatowskiego. Nie lubiła go natomiast szlachta, gdyż był niezwykle wymagający w sprawach urzędowych. Tępił też z całą konsekwencją wszelkie nadużycia. Nie był lubiany przez swych urzędników, ponieważ „żądał obowiązkowości i bezwzględnego posłuszeństwa w wykonywaniu zleceń”³. Wprowadził stałe godziny urzędowania w siedzibie władz departamentu. Dbał o rozwój miasta Płocka. Jak podaje Krystyna Grochowska-Iwańska: „Dążył do uporządkowania i odbudowania Płocka po zniszczeniach i zaniedbaniach wojennych. Na jego polecenie zaczęto brukować ulice i place miasta, które zastąpiły błotniste drogi z czasów pruskich. Przeprowadzono także wiele prac regulacyjnych i założono ogród publiczny na górze dominikańskiej oraz odsłonięto widok na katedrę przez zburzenie części muru zamkowego”⁴. Według opinii Marii Kieffer-Kostaneckiej Rembieliński to „pierwszy w Płocku gospodarz miasta i departamentu o nowoczesnych poglądach i szerokim horyzoncie”⁵.

Władca Księstwa Warszawskiego Fryderyk August 23 lutego 1809 r. wydał rozporządzenie dla miasta Płocka, określające funkcje rady miasta. Natomiast w roku następnym odbyły się wybory nowej rady miasta. Składała się z 20 członków. Na burmistrza miasta został wybrany zamożny mieszczanin Jan Betcher. Nowy burmistrz był znany z tego, że szykanował płockich reformatów. W 1813 r. umieścił w ich klasztorze (obecnie jeden z budynków Wyższego Seminarium Duchownego) więźniów kryminalistów, a także zakazane chore kobiety. Te ostatnie z klasztoru wywieziono dopiero w 1816 r.⁶

W początkach kwietnia 1809 r. Austria wypowiedziała wojnę Francji, a także jej sprzymierzeńcom, w tym Księstwu Warszawskiemu. W dniu 14 kwietnia duży korpus wojsk austriackich pod wodzą księcia Ferdynanda d'Este wkroczył do Księstwa, spodziewając się zająć je bez większego oporu. Wówczas to 17 kwietnia w Modlinie odbyła się narada wojenna. Wziął w niej udział książę Józef Poniatowski, a także Rajmund Rembieliński, prefekt departamentu płockiego, mianowany w tym czasie generalnym intendentem armii Księstwa Warszawskiego. Ponadto objął też kierownictwo pospolitego ruszenia w departamencie płockim. Na wspomnianej naradzie debatowano nad sprawą uzbrowienia mieszkańców departamentu płockiego⁷.

Dnia 29 kwietnia 1809 r. naczelnik powstania R. Rembieliński zwołał do Płocka radę departamentową i prefekturalną. Zgodnie z jej sugestiami uchwalono powołanie z każdego piątego dymu jednego człowieka zaopatrzonego w kosę, aby mógł

³ Ibidem.

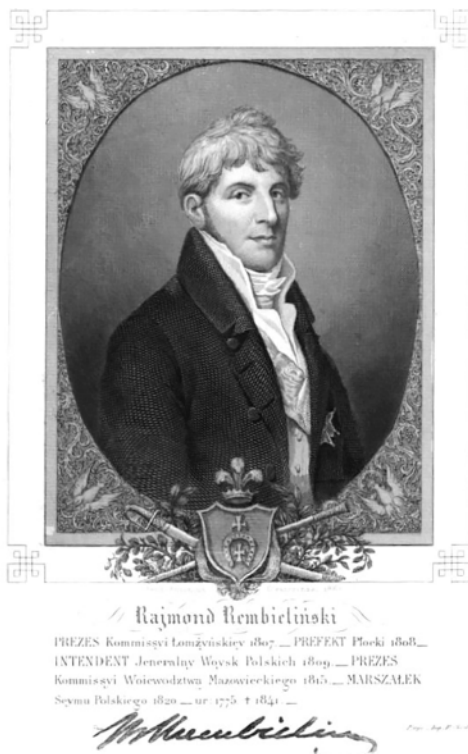
⁴ K. Grochowska-Iwańska, *Rozwój budownictwa drogowego do 1918 r.*, s. 18.

⁵ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. A. Gieysztor, Płock 1978, s. 249. Zob. też: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, Płock 2002, hasło: *Rembieliński Rajmund*, s. 506; A. M. Stogowska, *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, *Dzieje miasta w latach 1793-1945*, wyd. trzecie, praca zbiorowa pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006, s. 155.

⁶ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 43.

⁷ A. Kociszewski, *Pieśnią i szablą*, Warszawa 1982, s. 254.

pilnować granic departamentu. Postanowiono też powołać z każdego 23. dymu jednego zdolnego rekruta do powstającego pułku liniowego. Do mieszkańców skierowano „Odezwę do Obywateli Departamentu Płockiego...” o składanie ofiar na rzecz obrony Ojczyzny, a także apelowano o dostawy żywności dla wojska⁸.

Rajmund Rembieliński.
 Źródło: Wikipedia. Domena publiczna

Rembieliński natychmiast przystąpił do tworzenia nowych oddziałów wojskowych w Płocku, a także zajął się problemami zaopatrzenia dla wojsk Księstwa walczącego przeciwko Austrii. Już 3 maja 1809 r. ogłosił „Raport z objazdu granicy departamentu”, w którym przedstawił aktualny stan lokalnych sił zbrojnych. Tworzone dwa bataliony piechoty liniowej w Płocku i w Pułtusku 3 maja 1809 r. liczyły już kilkuset ludzi, natomiast liczba kosynierów w całym departamencie płockim zbliżała się do 10 tys. Przy fortyfikacjach dwóch twierdz w Modlinie i w Serocku pracowało ok. 3 tys. ludzi. W Płocku urządzono też drugi lazaret (szpital) na tysiąc miejsc⁹.

⁸ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 44.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Akta Rady Stanu, sygn. 47, k. 103; A. Kociszewski, *Pieśnią i szabłą*, s. 257-259.

Płock został przygotowany do odparcia Austriaków. Komendant departamentu płockiego gen. Hauke chcąc uniemożliwić przeprawę Austriakom przez Wisłę obsadził wojskiem wszystkie kępy wiślane od Dobrzykowa do Płocka, a także sprowadził statki w pobliże prawego brzegu rzeki¹⁰. Społeczeństwo płockie było mocno zaniepokojone tym, co się działo nad rzeką, a zwłaszcza z przerażeniem patrzono na próbę przeprawy wojsk austriackich przez Wisłę. Arcyksiążę austriacki Ferdynand, dowódca głównych sił austriackich zajął 11 maja Gąbin. Wkrótce wojska austriackie zajęły Dobrzyków. Podpułkownik Illesy ze szwadronem huzarów cesarskich przystąpił do ataku na Kępę Tokarską. Atak zakończył się powodzeniem. Dnia 14 maja 1809 r. o godz. 3.30 rano Austriacy zajęli Kępę. Austriackim desantem złożonym ze 150 żołnierzy dowodził gen. Geringer. Podczas ataku na Kępę Tokarską wykorzystano do przeprawy 24 statki ofiarowane przez kolonistów niemieckich oraz 8 pontonów¹¹. Gen. Geringer rozpoczął przygotowania do montowania mostu¹². Jak pisze Janusz Szczepański: „miała to być demonstracja mająca na celu zaatakowanie Polaków i odwrócenie ich uwagi od właściwego miejsca uderzenia, którym był Toruń”¹³. Trzeba tu nadmienić, że w wyniku akcji żołnierzy przybyłych z pobliskiego Płocka w nocy z 14 na 15 maja 1809 r. udało się siłom polskim wyprzeć Austriaków z Kępy Polskiej. Austriacy ponieśli wielkie straty. Wszyscy żołnierze austriaccy zostali wybici, potopieni albo wzięci do niewoli. W ten sposób zażegnano groźbę sforsowania Wisły przez Austriaków pod Płockiem. Ku wielkiemu zaskoczeniu mieszkańców Płocka i jego okolic 26 maja zjawili się w okolicach Dobrzykowa 2 tys. żołnierzy austriackich pod dowództwem hrabiego Adama Neipperga i sforsowało Wisłę pod Tokarami. Na prawym brzegu Wisły w okolicach Płocka zostali oni jednakże rozbici i zmuszeni do wycofania się¹⁴.

Wojna Księstwa Warszawskiego z Austrią trwała krótko. W połowie września 1809 r. Austria podpisała pokój z Francją. Wówczas Rembieliński złożył urząd intendenta armii i powrócił do Płocka.

Po powrocie do Płocka prefekt Rembieliński szczególnie dużo uwagi poświęcił rozwojowi miasta. Zapoczątkował brukowanie ulic i to nie tylko w Płocku, ale i w innych miastach departamentu płockiego¹⁵. W 1810 r. doszło do wielkiego pożaru w dzielnicy żydowskiej, którego „pastwą stała się cała ulica Synagogałna, drewnianymi domami zabudowana”¹⁶. Na terenie pogorzelniska wkrótce już wybudowano murowane domy. Prawdopodobnie po roku 1810 została zbudowana Wielka Synagoga w dzielnicy żydowskiej o cechach klasycystycznych z wieloboczną kopułą i latarnią na szczycie. Jak pisze Kazimierz Askanas: „pięćoosiowa fasada

¹⁰ A. Kociszewski, *Pieśnią i szablą*, s. 268; Cz. Wojciechowski, *Wojna polsko-austriacka w 1809 r. na Mazowszu Płockim*, „Życie Mazowsza”, 1937, nr 9-10, s. 125.

¹¹ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina do roku 1945*, Warszawa 1984, s. 69.

¹² Ibidem.

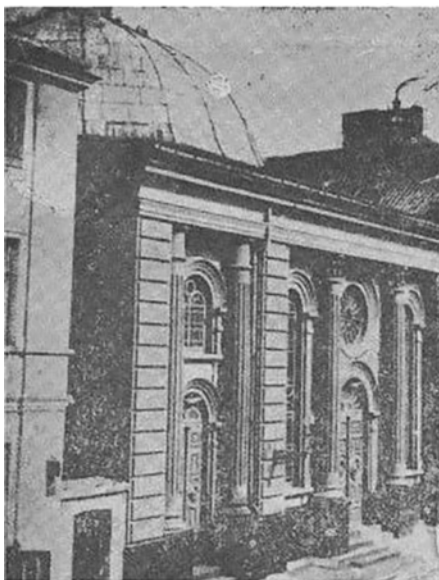
¹³ Ibidem.

¹⁴ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin-Pułtusk 2013, s. 104-105.

¹⁵ P. Gryspanowicz, *Leksykon nazw płockich ulic*, Płock 2016, s. 261.

¹⁶ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1930, s. 145.

synagogi wysokości dwu pięter odznaczała się ciężką, bogatą architektonicznie kompozycją o wyraźnych akcentach wertykalnych, zbliżoną raczej do klasycyzmu rzymskiego niż helleńskiego¹⁷. Według autorów książki *Architektura Płocka i jej twórcy* Kazimierza Badowskiego i Jana Bolesława Nycka „była to jedna z ciekawszych świątyń miasta”¹⁸. Budynek wzniesiono przy obecnej ulicy Synagogałnej, w pobliżu dzisiejszego placu Trzynastu Straconych. W 1951 r. wspomniana synagoga decyzją władz miasta została rozebrana.

Wielka Synagoga w Płocku (1920, zdjęcie z Yizkor Book)
Źródło: Wikipedia. Domena publiczna

Dzięki staraniom Rajmunda RembIELińskiego w latach 1811–1812 klasztor i kościół pod wezwaniem św. Trójcy należący do płockich dominikanów przy ul. Piekarskiej został przebudowany na siedzibę teatru. Teatr otrzymał klasycystyczną fasadę. To właśnie R. RembIELiński zwrócił się pismem 11 stycznia 1811 r. do ministra spraw wewnętrznych Jana Pawła Łuszczewskiego, aby ten wydał pozwolenie na przerobienie pustego kościoła na teatr¹⁹. Nakazał też radcy prefektury Pawłowi Gostkowskiemu zajęcie pomieszczeń przykościelnych, a także rozebranie tych, które nie nadawały się do użytku. Według RembIELińskiego kościół „jest pusty, a w trzeciej części już rozebrany, więcej do szopy, bo bez wieżów, aniżeli do przybytku Bożego

¹⁷ K. Askanas, *Sztuka Płocka*, wyd. II, Płock 1985, s. 186.

¹⁸ K. Badowski, J. B. Nycek, *Architektura Płocka i jej twórcy*, Płock 2011, s. 21.

¹⁹ B. Konarska-Pabiniak, *Teatr w Płocku 1812-2012*, Płock 2012, s. 11; B. Konarska-Pabiniak, *Rajmund Hiacynt RembIELiński (1775-1841)*, [w:] *Dziennik Departamentowy Płocki: wydanie specjalne dnia 6-go września 2015*, 2015, s. 4.

podobny [...]”²⁰. Początkowo duchowieństwo płockie było przeciwne propozycji Rembielińskiego, aby zamienić kościół dominikanów na teatr. Jak pisze dr Barbara Konarska-Pabiniak w swojej interesującej książce *Teatr w Płocku 1812-2012* „już 11 lutego, biskup nominat i administrator diecezji płockiej, Tomasz Ostaszewski, zażądał od ministra spraw wewnętrznych usunięcia z kościoła składu słomy oraz oddania go wraz z domkami władzy kościelnej, gdyż w jego odczuciu niestosownym jest, <<aby miejsce w sprawowaniu obrządków religijnych poświęcone, zostało miejscem teatralnych zabaw>> i z pewnością <<rodziłoby ostyglność w uszanowaniu domów bożych>>”²¹.

Pomnik Teatru – replika dawnej siedziby Teatru z 1812 r., fot. Marian Chudzyński

Po przebudowie kościoła prawdopodobnie 20 sierpnia 1812 r. doszło do oficjalnego jego otwarcia teatru przez Rajmunda Rembielińskiego. Pierwsze przedstawienie w teatrze przygotował Kacper Kamiński. Zespół Kamińskiego wystawił sztukę w pięciu aktach Heinricha Zschockego w tłumaczeniu Andrzeja Horodyskiego *Abelino, wielki bandyt wenecki*²². Na otwarcie teatru przybyli przedstawiciele władz administracyjnych i kościelnych. Wkrótce Rembieliński wyjechał z Płocka, a teatr stracił protektora. Jego następcą został właściciel Oberży

²⁰ B. Konarska-Pabiniak, *Teatr w Płocku 1812-2012*, s. 12.

²¹ Ibidem, s. 12.

²² Ibidem, s. 17.

Berlińskiej Andrzej Karszowiecki, znany malarz widoków Płocka. Karszowiecki wciąż zabiegał o występy zespołu teatralnego Wojciecha Bogusławskiego. Bogusławski przybył do Płocka w 1823 r. wraz z grupą artystów Teatru Narodowego z Warszawy²³. Jak podkreśla Barbara Konarska-Pabiniak „Oddanie budynku teatralnego stało się przełomowym momentem w dziejach sceny płockiej. Fakt posiadania takiego teatru stawiał Płock w rzędzie nielicznych miast Królestwa Polskiego dysponujących podobnym gmachem. Lublin na przykład otrzymał budynek teatralny w 1822, Radom w 1852, Kalisz w 1865, Włocławek w 1866, Piotrków w 1869, Częstochowa w 1870, a Kielce w 1879”²⁴.

Z rozkazu Napoleona departament płocki musiał dostarczać robotników do prac fortyfikacyjnych przy budowie twierdz w Modlinie i Zakroczymiu. W czasie wyprawy Napoleona na Moskwę w 1812 r. musiał troszczyć się o zaopatrzenie 25-tysięcznego korpusu żołnierzy francuskich, rozlokowanych w okolicach Płocka²⁵.

Po klęsce Napoleona pod Moskwą w dniu 5 lutego 1813 r. Płock został zajęty przez Rosjan. W dniach 6-13 grudnia w domu Rembieleńskiego przy obecnej ul. Kościuszki pod numerem 3 zatrzymał się sam car Aleksander I. Płock znalazł się pod okupacją rosyjską do czerwca 1815 r. Były prefekt departamentu płockiego R. Rembieleński został teraz mianowany prezesem Komisji Województwa Mazowieckiego. Płocczanie go żalowali, gdyż okazał się dobrym gospodarzem dbającym o rozwój przemysłu na Mazowszu lewobrzeżnym (Gąbin, Gostynin, Kutno, Łódź), a Płock pod jego rządami zmienił się również bardzo korzystnie²⁶.

Prefekt Rembieleński szczególną opieką otaczał Szkołę Departamentową Płocką (obecnie Liceum Małachowskiego). Dnia 15 października 1810 r. uświetnił swoją obecnością popis uczniów szkoły. Brał udział w egzaminowaniu uczniów, a także wygłosił okolicznościową mowę, w końcu zaprosił na obiad nauczycieli, a także najlepszych spośród egzaminowanych. Warto również nadmienić, że w 1812 r. rektor Szkoły, nauczyciele oraz przedstawiciele uczniów na uroczystym zebraniu podpisali akces do Konferencji Generalnej, która wzywała naród polski do walki o przywrócenie Królestwa Polskiego²⁷. R. Rembieleński był inicjatorem założenia pierwszej płockiej drukarni. Z jego też inicjatywy 6 października 1810 r. został wydany organ prasowy „Dziennik Departamentowy Płocki”, od 15 lutego 1812 r. ukazujący się pod tytułem

²³ Ibidem, s. 19; A. M. Stogowska, *Kultura Płocka w latach 1793-1999*, Płock 2010, s. 36.

²⁴ B. Konarska-Pabiniak, *Teatr w Płocku 1812-2012*, s. 18.

²⁵ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 46.

²⁶ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, s. 253; B. Konarska-Pabiniak, *Chyba wiemy, gdzie mieszkał Rembieleński w Płocku*, „Nasz Płock”, 2016, nr 1 (107); B. Rydzewska, *Prostowanie historii. Kropka nad „i” w sprawie adresu prefekta Rembieleńskiego dom „pod trójką”*, „Tygodnik Płocki”, 2016, nr 17 z 26 kwietnia; B. Kamińska, B. Rydzewska, K. Stołoska-Fuz, *Historia pewnego domu*, „Nasze Korzenie”, 2015, nr 8, s. 36, 46.

²⁷ S. Kostanecki, *Szkoła Departamentowa Płocka (1806-1815)*, [w:] *Małachowianka. Dzieje najstarszej z istniejących polskich szkół – obecnego Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku* pod red. W. Końskiego, Płock 1995, s. 60-61; M. Chudzyński, *Szkolnictwo średnie Mazowsza w latach 1795-1863*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. III *Lata 1795-1918*, pod red. J. Szczepańskiego, Pułtusk 2012, s. 210-211.

„Dziennik Urzędowy Departamentu Płockiego”, we wrześniu 1816 r. wprowadzono nową nazwę „Dziennik Urzędowy Województwa Płockiego”²⁸.

W czasach Księstwa Warszawskiego w Płocku ożywił się ruch masoński. Działy tu między innymi loże: „Doskonałość”, „Matka Płocka”, „Ludzkość”, „Zum Dreyeck” oraz „Ścisłe Milczenie”, a także „Sprawiedliwość i Doskonałość na Wschodzie Płocka”. Trzeba też dodać, że w 1808 r. kilku wolnomularzy płockich zakupiło wolno stojący dom w pobliżu klasztoru sióstr norbertanek (obecnie teren Szpitala Miejskiego św. Trójcy przy ul. Kościuszki 28). W zakupionym budynku miała swoją siedzibę płocka loża masońska „Ścisłe Milczenie”. Mieszkańcy Płocka budynek ten nazywają „Grzybkiem”²⁹.

W 1815 r. na Kongresie Wiedeńskim zostało utworzone Królestwo Polskie pod władzą cara rosyjskiego – króla polskiego. Na mocy postanowienia namiestnika generała Józefa Zajączka z dnia 16 stycznia 1816 r., zgodnie z art. 119 Konstytucji Królestwa Polskiego, departamenty zastąpiono starymi nazwami – województwami. Płock stał się ponownie siedzibą władz wojewódzkich, tj. Komisji Wojewódzkiej i Rady Wojewódzkiej, Komisji Obwodowej i Sądów: Sądu Kryminalnego, Sądu Pokoju i Trybunału Cywilnego³⁰.

Granice województwa płockiego prawie nie różniły się terytorialnie od dawnego departamentu płockiego z czasów Księstwa Warszawskiego. Województwa początkowo dzieliły się na obwody i powiaty. W 1816 r. w województwie płockim było 6 obwodów: lipnowski, mławski, ostrołęcki, płocki, przasnyski i pułtuski. W skład obwodu wchodziły przeważnie 2–3 powiaty. Powiaty jednakże przestały być jednostkami administracyjnymi, spełniały natomiast funkcję okręgów wyborczych i sądowych. Były też punktami zbornymi dla sejmików, będących kolegiami wyborczymi dla szlachty. Natomiast obwody były miejscem zgromadzeń gminnych. Na czele obwodu stał komisarz delegowany. Wykonywał on polecenia i rozkazy Komisji Wojewódzkiej. Warto też nadmienić, że zamiast dawnego powiatu wyszogrodzkiego powstałego w czasach Księstwa Warszawskiego utworzono ponownie powiat płocki. W Płocku miał się zbierać sejmik szlachecki powiatu płockiego³¹.

W 1827 r. na terenie województwa płockiego mieszkało około 470 tys. osób, z tego zdecydowana większość zajmowała się pracą na roli – aż 357 tys., co stanowiło ponad 75% ogółu ludności naszego województwa. Z przemysłu i rzemiosła utrzymywało się nieco ponad 58 tys. osób (12,5%), z handlu zaś 22 707 mieszkańców, co stanowiło 4,7%.

²⁸ W. A. Koński, *Dwa wieki prasy płockiej*, t. I 1810-1945, Płock 2012, s. 10-14.

²⁹ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, s. 260; H. Wojtalewicz, *Masoni byli w Płocku*, „Mówią wieki”, 1972, nr 2, s. 31; L. Hass, *Wolnomularze i loże wolnomularskie Płocka (1803-1821)*, „Rocznik Mazowiecki”, 1979, t. 7, s. 72 i nast.

³⁰ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 47.

³¹ Ibidem; J. Kacperska, *Władze samorządowe w Płocku...*, s. 68-69.

W latach 1816-1830 podwoiła się ludność Płocka. Płock w początkach Królestwa Polskiego (1816 r.) liczył 5181 mieszkańców, było to mniej niż w 1810 r., kiedy to nasze miasto liczyło 5421 osób. Rozwój gospodarczy miasta sprawił, że w 1830 r. liczba mieszkańców wzrosła do 9702 osób. W 1831 r. Płock liczył 9300 mieszkańców³².

Duży odsetek ludności miejskiej stanowili Żydzi. W 1808 r. na 3950 mieszkańców Płocka 1932 stanowili Żydzi, czyli 48,9%³³. „W 1818 r. mieszkało w Płocku 6.014 osób, w tym 4.371 katolików i 1.743 Żydów. W 1831 r. na 9.300 mieszkańców było 6.200 katolików i 3.180 Żydów” – podaje Anna Stogowska³⁴. Dla potrzeb kultu religijnego Żydów na początku lat 20. XIX wieku wzniesiono bożnicę, tzw. Małą Synagogę, przy dzisiejszej ulicy Kwiatka 7 (obecnie mieści się w tym budynku Muzeum Żydów Mazowieckich)³⁵.

Nie używano w tym czasie tytułu wojewody. Funkcje związane z tytułem wojewody z czasów I Rzeczypospolitej przeszły na prezesa Komisji Wojewódzkiej. Pierwszym prezesem Komisji Wojewódzkiej w Płocku został mianowany we wrześniu 1816 r. Florian Kobyliński, postać niezwykle barwna i zasłużona dla kraju i województwa płockiego. Funkcję prezesa Komisji Wojewódzkiej pełnił przez 18 lat do 1834 r. z krótką przerwą w czasie powstania listopadowego. Jako bardzo młody człowiek otrzymał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego godność szambelana. W okresie wojen napoleońskich służył w armii francuskiej. Wierzył, że Napoleon Bonaparte odbuduje niepodległą Polskę. Uczestnicząc w kampanii 1812 r. na Moskwę stracił nogę³⁶.

Pełniąc funkcję prezesa Komisji Wojewódzkiej w Płocku, okazał się dobrym gospodarzem miasta oraz województwa płockiego. Za czasów jego urzędowania notujemy na terenie województwa znaczny ruch budowlany. Kobyliński stał się głównym wykonawcą zaleceń władz Królestwa Polskiego, aby odbudować podupadłe miasta, ale też je rozbudowywać. Radom miejskim nakazał opracować projekty regulacji i zabudowy miast.

13 czerwca 1818 r. powołano urząd dozoru miast. Władze miast miały obowiązek sporządzania map miast w granicach zabudowy oraz map własności ziemskiej. Bez zatwierdzenia planów rozbudowy miast przez Komisję Wojewódzką nie wolno

³² M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX w.*, Warszawa 1974, s. 16; W. Trzebiński, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815-1918*, Warszawa 1958, s. 14-26; M. Chudzyński, *Zarys dziejów województwa płockiego*, [w:] *Szept historii*, pod red. W. Końskiego, Płock 1995, s. 13-16; A. M. Stogowska, *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, s. 161-162.

³³ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX-XX wieku*, Pułtusk 2005, s. 43.

³⁴ A. M. Stogowska, *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, s. 161-162.

³⁵ G. Nowak-Dąbrowska, *Śladami płockich Żydów. Przewodnik*, Płock 2022, s. 58; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płock od A do Z w tysiącletnich dziejach*, Płock 2010, s. 96 – hasło *Bóżnica (synagoga), ul. Kwiatka 7*.

³⁶ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 48; K. Grochowska-Iwańska, *Rozwój budownictwa drogowego do 1918 r.*, s. 19; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płock od A do Z w tysiącletnich dziejach*, s. 237 – hasło *Kobyliński Florian (1774-1843)*.

było stawiać nowych domów ani wytyczać nowych ulic. W Płocku w latach 1817-1823 został opracowany nowy plan miasta przez Ludwika Mahna, budowniczego wojewódzkiego oraz Jakuba Kubickiego. Powstała wtedy zabudowa klasycystyczna wokół dzisiejszego placu Narutowicza, wówczas Rynku Kanonicznego. Nowa zabudowa Rynku Kanonicznego została poprzedzona w 1816 r. rozbiórką murów miejskich i zamkowych. Przez zasypanie fosy zlikwidowano podział między zespołem zamkowo-katedralnym i miastem³⁷. Jak piszą autorzy cennego dzieła „Architektura Płocka i jej twórcy” – „Z dzisiejszego punktu widzenia pozbawiono wówczas miasto cennego zabytku, ale krępowały one wtedy rozwój dzielnicy staromiejskiej. Likwidacja murów przy zamku i katedrze pozwoliła na urządzenie parku nadwiślańskiego Za Tumem”³⁸.

Na Rynku Kanonicznym wzniesiono kilka budowli klasycystycznych. Spośród tych budowli wyróżnia się dom „Pod Opatrznością” z 1832 r., którego nazwa wywozi się od płaskorzeźby znajdującej się w tympanonie budynku. Budynek ten posiada dwa fronty – główny od strony placu Gabriela Narutowicza i drugi boczny od ulicy Grodzkiej. W 1930 r. Towarzystwo Naukowe Płockie zakupiło od rodziny Humięckich nieruchomość „Pod Opatrznością” dla potrzeb Muzeum Mazowsza Płockiego. Od roku 1976 mieści się tu Biblioteka Towarzystwa Naukowego Płockiego. Przy zbiegu placu Gabriela Narutowicza z ulicą Tumską wznosi się piękna budowla z 1834 r. zwana domem Kuliga, drukarza płockiego. Rozpoczął jego budowę, ale niestety nie mógł jej dokończyć, bo zmarł w 1832 r.³⁹

Na uwagę zasługuje też budynek znajdujący się we wschodniej części placu Gabriela Narutowicza, jest to odwach, czyli dawna wartownia. Budynek został zaprojektowany przez Michała Jakuba Miklaszewskiego i zbudowany w 1837 r. Jest to budynek jednokondygnacyjny z dwoma frontami, posiada trzy arkady, a także tympanony zwieńczające dwa ryzality. Warto nadmienić, że od nieudanego ataku na carską załogę znajdującą się w wartowni rozpoczęło się w naszym mieście powstanie styczniowe. Dodać też trzeba, że przed wartownią znajduje się Płyta Nieznanego Żołnierza. Przed odwachem odbywają się patriotyczne uroczystości związane z wydarzeniami historycznymi, a szczególnie z rocznicami powstań narodowych. W odwachu ma siedzibę Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Płocku⁴⁰.

³⁷ K. Grochowska-Iwańska, *Rozwój budownictwa drogowego do 1918 r.*, s. 19; Z. Sokołowski, M. Sołtysiak, *Płock: urbanistyka i architektura*, Warszawa 1975, s. 67; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, hasło: *Kobyliński Florian (1774-1843)*, s. 273; A. M. Stogowska, *Płock w latach 1815-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III, s. 9-33.

³⁸ K. Badowski, J. B. Nycek, *Architektura Płocka i jej twórcy*, s. 22; zob. K. Grochowska-Iwańska, *Rozwój budownictwa drogowego do 1918 r.*, s. 20.

³⁹ K. Badowski, J. B. Nycek, *Architektura Płocka i jej twórcy*, s. 22; M. Sołtysiak, *Klasycystyczna zabudowa miasta*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. 3, s. 44.

⁴⁰ K. Badowski, J. B. Nycek, *Architektura Płocka i jej twórcy*, s. 22-23; T. Kowalewski, *Płock. Przewodnik*, Płock 1995, s. 17.

Również na Starym Rynku doszło do znaczących zmian. W 1817 r. rozebrano pochodzący zapewne z XV wieku dawny gotycki ratusz położony pośrodku Starego Rynku. W części północno-zachodniej Starego Rynku został wzniesiony w latach 1824–1827 według projektu Jakuba Kubickiego, twórcy Belwederu w Warszawie, nowy ratusz. Początkowo stanowił jedynie środkową część obecnego gmachu. W połowie XIX wieku przyłączono do ratusza dwie kamienice. Fasadę ratusza zdobią kolumny, a także tympanon z herbem miasta pośrodku. Wieża ratuszowa do II wojny światowej służyła jako wieża strażnicza⁴¹.

Klasykystyczny Ratusz Płocki, fot. Małgorzata Chudzyńska

W pobliżu ratusza płockiego znajduje się dawny Hotel Berliński, dzisiaj Dom Darmstadt. W tym domu pod numerem 8 mieszkał pisarz i kompozytor Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776–1822). Był ożeniony z Polką Michaliną Trzciniąską. Z wykształcenia był prawnikiem, pracował w płockich sądach. Był autorem bajek *Dziadek do orzechów* i *Mysi król*. Jak wiadomo na tych utworach oparty jest balet Piotra Czajkowskiego *Dziadek do orzechów*. Na innych utworach Hoffmanna oparta jest opera Jacques'a Offenbacha *Opowieści Hoffmanna*⁴².

Ozdobą miasta Płocka są rogatki miejskie wzniesione w początkach Królestwa Polskiego (ok. 1816–1826) według projektu Jakuba Kubickiego, zmodyfikowanego nieco przez Antonia Corazziego. Powstanie rogatek było efektem decyzji o wyburzeniu murów obronnych. Spośród rogatek nie przetrwały tylko rogatki bielskie, rozebrane w czasie I wojny światowej. Do dziś zachowały się rogatki warszawskie, czasem nazywane wyszogrodzkimi, dobrzyńskie oraz płońskie⁴³.

⁴¹ K. Badowski, J. B. Nycek, *Architektura Płocka i jej twórcy*, s. 22; K. Askanas, *Sztuka Płocka*, s. 189-192; M. Sołtysiak, *Klasykystyczna zabudowa miasta*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III, s. 42; A. M. Stogowska, *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, s. 145-146.

⁴² T. Kowalewski, *Płock. Przewodnik*, s. 50.

⁴³ K. Badowski, J. B. Nycek, *Architektura Płocka i jej twórcy*, s. 22; K. Askanas, *Sztuka Płocka*, s. 188-189; J. Stefański, *Przewodnik. Spacerkiem po Płocku*, Płock 2012, s. 179; A. Rogoziński, *Pamiętajmy o rogatkach*, „Nasze Korzenie”, 2012, nr 2, s. 26-30; (jac), *Zabytkowa rogatka miejska zostanie wyremontowana*, „Tygodnik Płocki”, 2020, nr 38.

Rogatki dobrzyńskie, fot. Małgorzata Chudzyńska

Pomiędzy 1815 a 1834 r., gdy prezesem Komisji Wojewódzkiej był Florian Kobyliński, wyznaczono w Płocku Aleje Miejskie (dzisiejsze Aleje Stanisława Jachowicza, Jana Kilińskiego i Floriana Kobylińskiego). Jak pisze Piotr Gryszpanowicz w swoim ciekawym opracowaniu *Leksykon nazw płockich ulic* miasto Płock „zostało <<ogrodzone>> pięknymi alejami obsadzonymi czterema rzędami włoskich topoli, które następnie zastąpiono kasztanowcami. Brukowano kolejne ulice, pojawiły się również szerokie upiększające miasto trawniki”⁴⁴.

Kobyliński dbał o wygląd Płocka. W mieście utworzono dwa parki rekreacyjne dla mieszkańców. Założono też ogrody owocowe i warzywne.

W początkach Królestwa Polskiego wprowadzono nowy ustrój miejski. W Płocku został on wprowadzony w życie we wrześniu 1818 r. Magistrat płocki przyjął teraz nazwę Urząd Muncypalny i składał się z prezydenta i czterech radnych. Burmistrzem został Jan Betcher. Przywrócono dawną nazwę urzędu prezydenckiego: Prezydent Muncypalności. Kobyliński był też autorem interesującego planu uprzemysłowienia województwa płockiego. Starał się założyć – już w początkach lat dwudziestych XIX stulecia – fabryki włókiennicze na terenie województwa płockiego. Niestety, władze centralne Królestwa odmówiły Kobylińskiemu funduszy na ten cel, tłumacząc, że przemysł taki rozwija się już w województwach położonych bliżej Śląska. Natomiast według Adama Niemirowskiego, Kobyliński miał odrzucić ofertę przemysłowców z Niemiec, którzy chcieli zbudować w Płocku centrum przemysłu włókienniczego w Polsce. Kobyliński miał się obawiać zniszczenia piękna naturalnego miasta, a także germanizacji społeczności płockiej⁴⁵.

⁴⁴ P. Gryszpanowicz, *Leksykon nazw płockich ulic*, s. 127.

⁴⁵ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 48-49; A. M. Stogowska, *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, s. 159-163.

Kobyliński był też wielkim mecenasem nauki i kultury w Płocku i województwie. Otaczał opieką nowo powstały teatr płocki. Za jego rządów świetnie rozwijała się Szkoła Wojewódzka, obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Marszałka S. Małachowskiego. W 1817 r. odbyły się tu pierwsze egzaminy dojrzałości⁴⁶. Nauczyciele szkoły z rektorem Kajetanem Morykonim 3 czerwca 1820 r. założyli Towarzystwo Naukowe. Towarzystwo miało służyć województwu. W 2020 r. odbyły się w Płocku obchody 200-lecia powstania Towarzystwa Naukowego Płockiego. Statut wyraźnie precyzował jego zadania: „Towarzystwo za główny cel staranności postanawia zebrać i opisać dokładny obraz Województwa Płockiego”, a także „ma zgromadzać wiadomości wyjaśniające pomniki dziejów Narodowych. Opisywać rzeczy godniejsze uwagi. Wystawiać we wszystkich względach potrzeby województwa, dla polepszenia bytu mieszkańców”. Florian Kobyliński był jednym z członków-opiekunów nowo powstałego Towarzystwa. Z inicjatywy nowo założonego Towarzystwa Naukowego w Płocku we wrześniu 1821 r. powstała „Biblioteka Publiczna i Szkolna Województwa Płockiego” oraz „Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego”. Pierwszym prezesem Towarzystwa został biskup płocki Adam Michał Prażmowski⁴⁷.

W pierwszym okresie istnienia Towarzystwa Naukowego w Płocku najbardziej czynnym jego członkiem w dziedzinie prowadzenia badań był Wincenty Hipolit Gawarecki, prezes Trybunału Płockiego, a także Kajetan Morykoni, rektor Szkoły Wojewódzkiej w Płocku.

Wincenty Hipolit Gawarecki podjął badania nad dziejami Mazowsza w 1821 r. Jego pierwsza praca o charakterze regionalnym to *Wiadomość o mieście Płocku, znaczniejsze historyczne zdarzenia tego miasta obejmująca*. W 1826 r. wydał

⁴⁶ S. Kostanecki, *Z dziejów Szkoły Płockiej zwanej „Małachowianką”*, [w:] *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1967, s. 100.

⁴⁷ M. Chudzyński, *180 lat Towarzystwa Naukowego Płockiego – w służbie regionu i kraju*, „Notatki Płockie”, 2000, nr 2/183, s. 11-13; M. M. Grzybowski, *Biskup Adam Michał Prażmowski pierwszy prezes Towarzystwa Naukowego w Płocku 1764-1836*, Płock 1995, s. 18-24; idem, *Adam Michał Prażmowski (1764-1836) biskup płocki*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III, s. 152; W. Rolbiecki, *Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 117, 119 i nast.; M. Sołtysiak, *Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. 3, s. 83-91; A. M. Stogowska, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III, s. 65-82; A. M. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830, 1907-1939*, Płock 1998, s. 39. Na temat jubileuszu 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego zob.: *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego 1820-2020* pod red. G. Gołębiewskiego, Z. P. Kruszewskiego, Płock 2021; A. Ciechomska, *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego – wydarzenia w roku jubileuszowym*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 4/265, s. 32-42; Z. Kruszewski, *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego. Wystąpienie Prezesa Zbigniewa Kruszewskiego na Zwyczajnym Walnym Zebraniu członków TNP w dniu 22 czerwca 2020 roku*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 2/263, s. 3-5; A. Ciechomska, *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego – wydarzenia naukowe w roku jubileuszowym*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 3/264, s. 47-51; M. Wróbel, *Spółeczny ruch naukowy w procesie zmiany. Konferencja zamykająca obchody 200-lecia TNP*, „Notatki Płockie”, 2021, nr 3/268, s. 53-54; L. Szatkowska, *200 lat Muzeum Mazowieckiego*, „Tygodnik Płocki”, 2021, nr 46 z 10 listopada; L. Szatkowska, *Gala z okazji 200-lecia Muzeum Mazowieckiego*, „Tygodnik Płocki”, 2021, nr 42 z 19 października, s. 11.

*Wiadomość historyczną miasta Pułtuska, w 1827 r. Groby królów polskich w Płocku, wiadomość historyczna, a w 1826 r. Pamiętnik historyczny płocki (2 tomy), zawierające wiele wiadomości o starych zamkach i kościołach w Płocku i okolicy, a także opisy starych miast: Ciechanowa, Sochaczewa, Ostrołęki, Przasnysza i innych. W 1828 r. Gawarecki opublikował też pierwsze mazowieckie wydawnictwo źródłowe *Przywileje, nadania i swobody przez królów polskich, książąt mazowieckich i biskupów płockich udzielone miastom województwa płockiego z dodaniem wiadomości o księstwie siewierskim*. Po roku 1830 opublikował jeszcze w „Pamiętniku Religijno-Moralnym” z lat 1842–1843 opracowanie *Wzmianka o życiu biskupów mazowieckich, później płockich*⁴⁸.*

Natomiast rektor Kajetan Morykoni zajmował się głównie dziejami Płocka. Ogłosił trzy prace: *Wiadomość o Szkole Płockiej od roku 1781, O teatrze płockim od 1759 roku i Wiadomości o zabytkach starożytnych w okolicach Płocka w ciągu upływającego roku znalezionych*⁴⁹. Prace badawcze Gawareckiego i Morykoniego zapoczątkowały badania historyczne nad dziejami naszego miasta oraz regionu mazowieckiego.

Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej istniało około 10 lat. Ostatecznie wybuch powstania listopadowego i śmierć w grudniu 1830 r. Kajetana Morykoniego przypieczętowały wcześniejszy już zanik działalności Towarzystwa.

Na kilka lat przed wybuchem powstania listopadowego odbył się w Płocku 12 września 1825 r. uroczysty pochówek władców Polski Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego w Kaplicy Królewskiej katedry płockiej. Dnia 13 września na posiedzeniu członków Towarzystwa Naukowego prof. Augustyn Żdzarski odczytał wiersz, w którym wyraził wdzięczność biskupowi płockiemu Adamowi Michałowi Prażmowskiemu, prezesowi Towarzystwa „wskrzescielowi drogiej dla Polaków pamiątki”⁵⁰. Anna Maria Stogowska w swej monografii poświęconej dziejom Towarzystwa w latach 1820–1830, 1907–1939 pisze: „Obiektywnie stwierdzić należy, że choć jako pierwszy prezes nie był on <<motorem>> Towarzystwa, to przez funkcję biskupa, senatora i członka Królewskiego Towarzystwa Miłośników Nauk zapewnił Towarzystwu Płockiemu nie tylko byt, ale także odpowiednią rangę i poziom. Jego śmiałym przedsięwzięciem było w I połowie XIX wieku odszukanie

⁴⁸ A. Maciesza, *Wincenty Hipolit Gawarecki, historyk regionalny Mazowsza (w 100 rocznicę urodzin)*, „Życie Mazowsza”, 1939, nr 1-3; A. M. Stogowska, *Wincenty Hipolit Gawarecki realizator programu Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Notatki Płockie”, 1995, nr 1, s. 16-21.

⁴⁹ R. Michałowski, *Kajetan Morykoni*, „Notatki Płockie”, 1967, nr 3-4, s. 34-37; T. Chrostowski, *Pamięć Kajetana Morykoniego (wieczornica w „Małachowiance” z okazji 200-lecia urodzin)*, „Notatki Płockie”, 1975, nr 1, s. 52-53; A. Kansy, *Tradycja i współczesność Towarzystwa Naukowego Płockiego*, [w:] *Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, pod red. Z. P. Kruszewskiego, Warszawa 2013, t. 1, s. 251; Z. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011, s. 126; A. M. Stogowska, *Kajetan Morykoni (1774-1830) rektor Szkoły Wojewódzkiej Płockiej, inicjator Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III, s. 155-156.

⁵⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 6732, k. 2-4; M. Chudzyński, *180 lat Towarzystwa Naukowego Płockiego...*, s. 11; M. M. Grzybowski, *Biskup Adam Michał Prażmowski pierwszy...*, s. 9-11.

szczątków królewskich, a następnie uroczysty pogrzeb, co wówczas stanowiło rodzaj demonstracji politycznej przypominającej historyczną świetność Polski⁵¹.

Warto jeszcze nadmienić, że w 1825 r. przebywał w Płocku Fryderyk Chopin. Odbierał z tutejszej poczty korespondencję. Przy okazji zapewne zwiedził Ostrów Tumski z Katedrą. W 1825 r. odwiedził też po raz drugi Płock car rosyjski Aleksander I.

Podobnie jak w czasach pruskich, a także Księstwa Warszawskiego, również w początkach Królestwa Polskiego rozwijał się i umacniał ruch masoński w Płocku. Jak już wspomnieliśmy, płocki masoni z loży „Ścisłe Milczenie” zakupili samotnie stojącą rotundę na peryferiach miasta z przeznaczeniem na świątynię masońską. Dnia 7 lipca 1816 r. odbyło się tu pierwsze zebranie wtajemniczonych płockich mularzy. Należeli do nich m.in.: Kajetan Morykoni, rektor Szkoły Wojewódzkiej Płockiej, późniejszy inicjator powstania Towarzystwa Naukowego i jego sekretarz, Wincenty Hipolit Gawarecki, prezes Trybunału w Płocku, wybitny historyk Mazowska, a także Wiktor Rybicki, wojewódzki lekarz sanitarny, Franciszek Jałowiecki, prezes Sądu Kryminalnego w Płocku oraz pastor Karol Hewelke. Loży przyświecały idee niepodległościowe i patriotyczne. Jej celem było między innymi szerzenie oświaty, kultury, a także niesienie pomocy najbardziej potrzebującym mieszkańcom miasta. Z inicjatywy członków wspomnianej loży powstało Towarzystwo Miłosierdzia w Płocku oraz Towarzystwo Naukowe⁵².

Ożywiona działalność ruchu masońskiego w Królestwie Polskim sprawiła, że władze cesarskie zaczęły dopatrywać się w tym ruchu dążeń spiskowych i wywrotowych. Dlatego car Aleksander I 25 września 1821 r. wydał ukaz rozwiązujący wszystkie loże masońskie w Królestwie Polskim, również w Płocku loże masońskie musiały zawiesić swoją działalność. Płocka biblioteka łóż masońskich w 1828 r. została przekazana Bibliotece Publicznej Uniwersytetu Warszawskiego. Jest to ostatnia wiadomość o działalności płockich łóż masońskich⁵³.

Lata 1830–1831 zapisały się aktywnym udziałem społeczeństwa płockiego w powstaniu listopadowym. Na wiadomość o wybuchu powstania w Warszawie 29 listopada 1830 r. entuzjastycznie zareagowała płocka ulica, szczególnie płocka młodzież. 3 grudnia o godzinie 15.00 odbyła się wielka manifestacja patriotyczna uczniów Szkoły Wojewódzkiej (dzisiejszej Małachowianki). W czasie manifestacji uczniowie wyrazili swój pozytywny stosunek do wydarzeń warszawskich. Wznosili okrzyki: „Niech żyje Polska! Wolność!”. Grupa uczniów zdjęta z budynku szkoły dwugłowe orły carsko-królewskie⁵⁴.

⁵¹ A. M. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830, 1907-1939*, s. 10.

⁵² M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, s. 259-262; H. Wojtalewicz, *Masoni byli w Płocku*, s. 31.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ S. Kostanecki, *Płock 1830-1864*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. A. Gieysztor, Płock 1978, s. 271; J. Skowronek, I. Tessaro-Kosimowa, *Warszawa w powstaniu listopadowym*, Warszawa 1980, s. 51.

4 grudnia z rozkazu władz centralnych powstania powołano do życia Komitet Obywatelski. Celem komitetu było zorganizowanie Straży Bezpieczeństwa zarówno w miastach, jak i wsiach województwa płockiego. Straż Bezpieczeństwa powołano również w Płocku. Jej dowódcą został Mateusz Chrzęciwski, były podporucznik 7. pułku piechoty, oddany bez reszty sprawie narodowej. Straż Bezpieczeństwa pełniła warty i patrole nocne, czuwała nad bezpieczeństwem w mieście.

Już w początkach powstania dużą aktywność niepodległościową wykazywał znany nauczyciel i literat płocki Augustyn Żdzarski. Napisał, a następnie wydrukował patriotyczną odezwę do płockiej młodzieży szkolnej. Na wzór hymnu Juliusza Słowackiego „Bogurodzica” napisał 4 grudnia 1830 r. utwór „Śpiew patriotyczny” poświęcony „walecznym obrońcom Ojczyzny”⁵⁵.

Całym sercem poparł powstanie znany nam prezes Komisji Województwa Płockiego Florian Kobyliński. Przekazał na rzecz powstania Skarbowi Państwa 25 tysięcy złotych.

W pierwszych tygodniach zrywu narodowego notujemy duże poparcie społeczeństwa miasta Płocka i województwa dla sprawy narodowej. Poparcie to wyrażało się napływem mężczyzn do jednostek wojskowych, a także składaniem ofiar pieniężnych i w naturze.

Również duchowieństwo płockie poparło powstanie 1830 r. Księża wygłaszali patriotyczne kazania, nawołując młodych mężczyzn do wstępowania do wojska powstańczego. W katedrze płockiej w Nowy Rok 1831 z wielkim patosem wygłosił kazanie ks. Tomasz Myśliński.

W Płocku wzmagala się atmosfera patriotyczna. W dzień Nowego Roku 1831 r. uczniowie II klasy Szkoły Wojewódzkiej wraz z aktorami wystawili w Teatrze Płockim dwie sztuki: *Ulan* i *Okopy na Pradze*. Przedstawienie zostało przyjęte z wielkim uznaniem przez publiczność. Na zakończenie spektaklu odśpiewano „Mazurka Dąbrowskiego”⁵⁶.

W Teatrze Płockim wystawiono dopiero co napisaną operę Augustyna Żdzarskiego *Akademik – krakowiak, czyli Ofiara dla Ojczyzny*. We wspomnianej sztuce występowali też chłopcy, którzy śpiewali gwarą pieśni patriotyczne:

„Nie żartujta z Polski wrogi,
oddajta co nase;
bo wam wnet zastąpią drogi –
kosi i pałase”⁵⁷

⁵⁵ A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, s. 679; M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 53-54.

⁵⁶ B. Konarska-Pabiniak, *Szkolnictwo płockie w okresie niewoli narodowej (1793-1918)*, [w:] *Dzieje Płocka, t. II Dzieje miasta w latach 1793-1945*, praca zbiorowa pod red. M. Krajewskiego, wyd. trzecie, Płock 2006, s. 208.

⁵⁷ S. Kostanecki, *Płock 1830-1864*, s. 281.

Ogromny wpływ na patriotyczny stosunek społeczeństwa płockiego do powstania miał „Goniec Płocki”. Treść pisma była przeniknięta duchem patriotyzmu, poparcia dla powstania⁵⁸.

Dużym zaskoczeniem dla mieszkańców Płocka było odwołanie 18 lutego 1831 r. ze stanowiska prezesa Komisji Wojewódzkiej gen. Floriana Kobylińskiego. Uważano, że w czasie pokoju był dobrym administratorem województwa, w czasie powstania zaś „nie miał dość silnej ręki do kierowania nawą województwa”⁵⁹. Nowym prezesem został Michał Małowieski, dotychczasowy delegat rady obywatelskiej.

W niedzielę 20 marca odbywała się w Płocku w świątyniach różnych wyznań uroczystość złożenia przysięgi wierności ojczyźnie, a także poparcia sprawy powstania narodowego wszelkimi siłami ku ustaleniu bytu, wolności i niepodległości narodu polskiego.

W nocy z 18 na 19 czerwca 1831 r. Płock został zajęty przez oddział rozpoznawczy armii rosyjskiej pod dowództwem atamana Własowa. Oddział Własowa przebywał w Płocku zaledwie kilka dni, bo już 21 czerwca pomaszerował w kierunku Dobrzynia i Bobrownik nad granicę pruską w pobliżu Torunia. Żołnierze Własowa przywlekli do naszego miasta cholera azjatycką. Epidemia trwała do późnej jesieni i pochłonęła wiele ofiar spośród ludności Płocka⁶⁰.

Warto wspomnieć, że znany lekarz żydowski Filip Lubelski podczas powstania listopadowego założył w Płocku w 1831 r. szpital polowy zwany lazaretem. Leczone w nim rannych żołnierzy polskich i rosyjskich, także chorych na cholera⁶¹.

W początkach lipca 1831 r. w rejon naszego miasta zaczęły nadciągać główne siły rosyjskie feldmarszałka Iwana Paskiewicza. Miasto zostało zajęte przez Rosjan. Warto w tym miejscu nadmienić, że podczas pobytu w Płocku feldmarszałek Paskiewicz wraz z księciem Mikołajem odbywali spacer po ulicach miasta, a nawet odwiedzili lazaret wojskowy, w którym leczono w tym czasie rannych i chorych oficerów polskich i rosyjskich, a także żołnierzy z obu armii. Paskiewicz był zaskoczony dobrą opieką, jaką objęto tu również żołnierzy rosyjskich⁶².

Armia carska po opuszczeniu Płocka w końcu lipca przepравиła się przez Wisłę pod Osiekiem i zaczęła marsz w kierunku Warszawy przez Kowal, Gostynin, Gąbin i Łowicz.

W pierwszych dniach września 1831 r. wojska rosyjskie rozpoczęły szturm warszawskiej Woli. Przewaga wroga sprawiła, że w dniach 6 i 7 września, mimo bohaterkiej postawy obrońców Woli, najpierw zachodnia część Warszawy, a później

⁵⁸ B. Konarska-Pabiniak, *Szkolnictwo płockie w okresie niewoli narodowej (1793-1918)*, s. 209.

⁵⁹ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 151.

⁶⁰ M. Chudzyński, J. Szczepański, *Udział ludności obwodu gostynińskiego w powstaniu listopadowym*, „Notatki Płockie”, 1980, nr 4/105, s. 21.

⁶¹ J. Przedpeński, *Żydzi płocky. Dzieje i martyrologia 1939-1945*, Płock 1993, s. 5.

⁶² A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 152; S. Kostanecki, *Płock 1830-1864*, s. 287.

cała Warszawa dostała się w ręce Rosjan. Na podstawie warunków kapitulacji wojsko polskie mogło w liczbie ponad 30 tysięcy ludzi opuścić Warszawę i udać się w kierunku Płocka. Armii towarzyszył pochód uciekinierów z Warszawy i jej okolic. Wśród nich byli mężczyźni, kobiety, starcy i młodzież. Wojskom powstańczym udało się dotrzeć do Wyszogrodu, a 23 września znalazły się w Słupnie. Tu odbyła się narada wojenna z udziałem ok. 40 wyższych dowódców armii powstańczej. Prawdopodobnie na 40 dowódców aż 34 opowiedziało się za układami z dowództwem rosyjskim. Młodzi żołnierze i oficerowie byli przeciwni „arystokracji wojskowej”, która za wszelką cenę chciała zaprzestać dalszej walki z wrogiem⁶³.

W tym samym dniu, tj. 23 września, w Płocku zebrał się przed południem ostatni, jak się później okazało, Sejm Królestwa Polskiego. Uczestniczyło w nim wielu znanych działaczy politycznych. Obradom przewodniczył prezes Senatu, wojewoda Antoni Ostrowski. Obrady Sejmu odbywały się najprawdopodobniej w płockim Ratuszu, „w domu stojącym na obszernym rynku...”. Tu oficerowie różnego stopnia i różnej broni wołali do okien: „Dajcie nam wodza, co by nas do boju prowadził”⁶⁴.

5 października 1831 r. ponad 20 tysięcy żołnierzy powstania listopadowego przekroczyło granicę pruską, aby udać się przeważnie w nieznaną. Płacz i ból towarzyszyły rozstaniu z bliskimi, z rodzinami, z ojczystym krajem. Przekroczenie granicy pruskiej przez tysiące polskich żołnierzy, członków Rządu, posłów Sejmu zapoczątkowało okres Wielkiej Emigracji w dziejach Polski.

⁶³ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, s. 65, 67, 68, 70. Por. N. Kasperek, *Wokół wydarzeń w Płocku w dniach 23-27 września 1831 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 2016, t. VIII, s. 20-21.

⁶⁴ A. M. Stogowska, *Prawda i legenda ratusza płockiego*, Płock 1993, s. 12, 38; M. Macieszyna, *Powstanie listopadowe w Płocku*, Płock 1921, s. 56-59; M. Chudzyński, *Mazowiecki finał powstania listopadowego*, „Tygodnik Płocki”, 1991, nr 40 z 6 października; idem, *Dajcie nam wodza!*, „Sygnały Płockie”, 2001, nr z października; K. Askanas, *Ostatnia sesja Sejmu Królestwa Polskiego 23 września 1831 roku w Płocku*, „Notatki Płockie”, 1981, nr 3, s. 14; J. N. Umiński, *Generała Umińskiego kilka słów o zaszłych wypadkach w Słupnie i w Płocku w dniu 23 września 1831 roku*, Bruksela 1843, s. 13; M. Sołtysiak, *Ratusz w Płocku*, Płock 1981, s. 21; N. Kasperek, *Wokół wydarzeń w Płocku w dniach 23-27 września 1831 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 2016, t. VIII, s. 21-23.

Bibliografia:

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Akta Rady Stanu, sygn. 47.

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 6732.

Opracowania:

Askanas K., *Ostatnia sesja Sejmu Królestwa Polskiego 23 września 1831 roku w Płocku*, „Notatki Płockie” 1981, nr 3.

Askanas K., *Sztuka Płocka*, wyd. II, Płock 1985.

Badowski K., Nycek J. B., *Architektura Płocka i jej twórcy*, Płock 2011.

Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX w.*, Warszawa 1974.

Chrostowski T., *Pamięci Kajetana Morykoniego (wieczornica w „Małachowiance” z okazji 200-lecia urodzin)*, „Notatki Płockie”, 1975, nr 1.

Chudzyński M., *180 lat Towarzystwa Naukowego Płockiego – w służbie regionu i kraju*, „Notatki Płockie”, 2000, nr 2/183.

Chudzyński M., *500 lat województwa płockiego*, Płock 1995.

Chudzyński M., *Dajcie nam wodza!*, „Sygnały Płockie”, 2001, numer z października.

Chudzyński M., *Mazowiecki finał powstania listopadowego*, „Tygodnik Płocki”, 1991, nr 40 z 6 października.

Chudzyński M., *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793-1918)*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, *Dzieje miasta w latach 1793-1945*, wyd. trzecie, praca zbiorowa pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006.

Chudzyński M., *Szkolnictwo średnie Mazowsza w latach 1795-1863*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. III *Lata 1795-1918*, pod red. J. Szczepańskiego, Pułtusk 2012.

Chudzyński M., *Zarys dziejów województwa płockiego*, [w:] *Szept historii*, pod red. W. Końskiego, Płock 1995.

Chudzyński M., Szczepański J., *Udział ludności obwodu gostyńskiego w powstaniu listopadowym*, „Notatki Płockie”, 1980, nr 4/105.

Ciechomska A., *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego – wydarzenia naukowe w roku jubileuszowym*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 3/264.

Ciechomska A., *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego – wydarzenia w roku jubileuszowym*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 4/265.

Grochowska-Iwańska K., *Rozwój budownictwa drogowego do 1918 r.*, [w:] K. Grochowska-Iwańska, P. Gryszpanowicz, *Dzieje drogownictwa w Płocku (XIX-XXI wiek)*, Płock 2020.

Gryszpanowicz P., *Leksykon nazw płockich ulic*, Płock 2016.

Grzybowski M. M., *Adam Michał Prażmowski (1764-1836) biskup płocki*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. 3.

Grzybowski M. M., *Biskup Adam Michał Prażmowski pierwszy prezes Towarzystwa Naukowego w Płocku 1764-1836*, Płock 1995.

Hass L., *Wolnomularze i loże wolnomularskie Płocka (1803-1821)*, „Rocznik Mazowiecki”, 1979, t. 7.

(jac), *Zabytkowa rogatka miejska zostanie wyremontowana*, „Tygodnik Płocki”, 2020, nr 38.

Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego 1820-2020 pod red. G. Gołębiewskiego, Z. P. Kruszewskiego, Płock 2021.

Kacperska J., *Władze samorządowe w Płocku: przestrzeń normatywna oraz praktyka kulturowa*, Płock 2015.

Kamińska B., Rydzewska B., Stołoska-Fuz K., *Historia pewnego domu*, „Nasze Korzenie”, 2015, nr 8.

Kansy A., *Tradycja i współczesność Towarzystwa Naukowego Płockiego*, [w:] *Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, pod red. Z. P. Kruszewskiego, Warszawa 2013, t. 1.

Kasperek N., *Wokół wydarzeń w Płocku w dniach 23-27 września 1831 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 2016, t. VIII.

Kieffer-Kostanecka M., *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. A. Gieyszтора, Płock 1978.

Kociszewski A., *Pieśni i szabły*, Warszawa 1982.

Konarska-Pabiniak B., *Chyba wiemy, gdzie mieszkał Rembieliński w Płocku*, „Nasz Płock”, 2016, nr 1 (107).

Konarska-Pabiniak B., *Rajmund Hiacynt Rembieliński (1775-1841)*, [w:] *Dziennik Departamentowy Płocki: wydanie specjalne dnia 6-go września 2015*, 2015.

Konarska-Pabiniak B., *Szkolnictwo płockie w okresie niewoli narodowej (1793-1918)*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II *Dzieje miasta w latach 1793-1945*, praca zbiorowa pod red. M. Krajewskiego, wyd. trzecie, Płock 2006.

Konarska-Pabiniak B., *Teatr w Płocku 1812-2012*, Płock 2012.

Koński W. A., *Dwa wieki prasy płockiej*, t. I 1810-1945, Płock 2012.

Kostanecki S., *Płock 1830-1864*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. A. Gieyszтора, Płock 1978.

Kostanecki S., *Szkoła Departamentowa Płocka (1806-1815)*, [w:] *Małachowianka. Dzieje najstarszej z istniejących polskich szkół – obecnego Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku* pod red. W. Końskiego, Płock 1995.

Kostanecki S., *Z dziejów Szkoły Płockiej zwanej „Małachowianką”*, [w:] *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1967.

Kowalewski T., *Płock. Przewodnik*, Płock 1995.

Kruszewski Z., *Jubileusz 200-lecia Towarzystwa Naukowego Płockiego. Wystąpienie Prezesa Zbigniewa Kruszewskiego na Zwyczajnym Walnym Zebraniu członków TNP w dniu 22 czerwca 2020 roku*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 2/263.

Kruszewski Z., *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011.

Maciesza A., *Wincenty Hipolit Gawarecki, historyk regionalny Mazowsza (w 100 rocznicę urodzin)*, „Życie Mazowsza”, 1939, nr 1-3.

Macieszyna M., *Powstanie listopadowe w Płocku*, Płock 1921.

Michałowski R., *Kajetan Morykoni*, „Notatki Płockie”, 1967, nr 3-4.

Nowak-Dąbrowska G., *Śladami płockich Żydów. Przewodnik*, Płock 2022.

Nowowiejski A. J., *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1930.

Papierowski A. J., Stefański J., *Płocczanie znani i nieznani. Słownik biograficzny*, Płock 2002.

Papierowski, A. J., Stefański J., *Płock od A do Z w tysiącletnich dziejach*, Płock 2010.

Przedpełski J., *Żydzi płoccy. Dzieje i martyrologia 1939-1945*, Płock 1993.

Rogoziński A., *Pamiętajmy o rogatekach*, „Nasze Korzenie”, 2012, nr 2.

Rolbiecki W., *Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

Rydzewska B., *Prostowanie historii. Kropka nad „i” w sprawie adresu prefekta Rembielińskiego dom „pod trójką”*, „Tygodnik Płocki”, 2016, nr 17 z 26 kwietnia.

Skowronek J., Tessaro-Kosimowa I., *Warszawa w powstaniu listopadowym*, Warszawa 1980.

Sokołowski Z., Sołtysiak M., *Płock: urbanistyka i architektura*, Warszawa 1975.

Sołtysiak M., *Klasyficyzyczna zabudowa miasta*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. 3.

Sołtysiak M., *Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. 3.

- Sołtysiak M., *Ratusz w Płocku*, Płock 1981.
- Stefański J., *Przewodnik. Spacerkiem po Płocku*, Płock 2012.
- Stogowska A. M., *Kajetan Morykoni (1774-1830) rektor Szkoły Wojewódzkiej Płockiej, inicjator Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III.
- Stogowska A. M., *Kultura Płocka w latach 1793-1999*, Płock 2010.
- Stogowska A. M., *Płock w latach 1815-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. III.
- Stogowska A. M., *Prawda i legenda ratusza płockiego*, Płock 1993.
- Stogowska A. M., *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830, 1907-1939*, Płock 1998.
- Stogowska A. M., *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1997, t. 3.
- Stogowska A. M., *Wincenty Hipolit Gawarecki realizator programu Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Notatki Płockie”, 1995, nr 1.
- Stogowska A. M., *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, *Dzieje miasta w latach 1793-1945*, wyd. trzecie, praca zbiorowa pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006.
- Szatkowska L., *200 lat Muzeum Mazowieckiego*, „Tygodnik Płocki”, 2021, nr 46 z 10 listopada.
- Szatkowska L., *Gala z okazji 200-lecia Muzeum Mazowieckiego*, „Tygodnik Płocki”, 2021, nr 42 z 19 października.
- Szczepański J., *Dzieje Gąbina do roku 1945*, Warszawa 1984.
- Szczepański J., *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin-Pułtusk 2013.
- Szczepański J., *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX-XX wieku*, Pułtusk 2005.
- Trzebiński W., *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815-1918*, Warszawa 1958.
- Umiński J. N., *Generała Umińskiego kilka słów o zaszytych wypadkach w Słupnie i w Płocku w dniu 23 września 1831 roku*, Bruksela 1843.
- Wojciechowski Cz., *Wojna polsko-austriacka w 1809 r. na Mazowszu Płockim*, „Życie Mazowsza”, 1937, nr 9-10.
- Wojtalewicz H., *Masoni byli w Płocku*, „Mówią wieki”, 1972, nr 2.
- Wróbel M., *Spółeczny ruch naukowy w procesie zmiany. Konferencja zamykająca obchody 200-lecia TNP*, „Notatki Płockie”, 2021, nr 3/268.

Rozwój architektoniczny i kulturalny Płocka w latach 1807–1831 na tle wydarzeń politycznych

Streszczenie:

W początkach XIX wieku w czasach Księstwa Warszawskiego i w pierwszych latach Królestwa Polskiego nastąpiły zmiany w układzie przestrzennym Płocka. Okres Księstwa Warszawskiego, choć stosunkowo krótki, zapisał się przede wszystkim przebudową kościoła św. Trójcy i klasztoru oo. Dominikanów na skarpie wiślanej na siedzibę teatru.

Natomiast pierwsze lata Królestwa Polskiego (1815–1831) charakteryzowały się powiększeniem obszaru miasta i jego przebudową. Nowy zasięg terytorialny miasta wyznaczały cztery nowo zbudowane (ok. 1816–1826) rogatki miejskie (warszawskie zwane też wyszogrodzkimi, płońskie, bielskie i dobrzyńskie). Były usytuowane przy głównych ulicach wylotowych z miasta. Budowle w stylu klasycystycznym, jak ratusz na Starym Rynku, dom „Pod Opatrznością” i wartownia (odwach) na placu Narutowicza, a także wspomniane rogatki miejskie są do dziś największą ozdobą architektury Płocka.

Społeczeństwo Płocka wzięło aktywny udział w powstaniu listopadowym.

Słowa kluczowe: Płock, departament płocki, województwo płockie, Rajmund Rembieliński, Florian Kobyliński, Teatr Płocki, budowle klasycystyczne.

Architectural and cultural development of Płock in the years 1807-1831 in the context of political events

Summary:

At the beginning of the 19th century, in the times of the Duchy of Warsaw and in the first years of the Kingdom of Poland, there were changes in the spatial arrangement of Płock. The period of the Duchy of Warsaw, although relatively short, was marked primarily by the reconstruction of the Holy Trinity Church and the Dominican Monastery on the Vistula escarpment for the seat of the theater. On the other hand, the first years of the Kingdom of Poland (1815–1831) were characterized by the expansion of the city area and its reconstruction. The new territorial range of the city was marked by four newly built (approx. 1816–1826) city tollbooths (Warsaw also called Wyszogrodzkie, Płońsk, Bielsko and Dobrzyń). They were situated on the main streets leaving the city. Classicist-style buildings, such as the Town Hall in the Old Market Square, the house “Under Providence” and the guardhouse (watch house) in Narutowicza Square, as well as the aforementioned city tollbooths are the greatest ornament of Płock’s architecture to this day.

The society of Płock took an active part in the November Uprising.

Keywords: Płock, Płock Department, Płock Voivodeship, Rajmund Rembieliński, Florian Kobyliński, Płocki Theater, Classicist buildings.

Anna Maria Stogowska

**Opis województwa płockiego z lat 1820–1830
jako źródło historyczne do badań nad dziejami miast
Mazowska i ziemi dobrzyńskiej**

W roku 2020 Towarzystwo Naukowe Płockie obchodziło dwusetną rocznicę powstania. Z tej okazji warto przypomnieć w jakich okolicznościach stowarzyszenie rozpoczęło działalność i jakie formy pracy sobie postawiło¹.

Ważnym czynnikiem w działalności społecznej była praca zbiorowa członków, w celu „opisania województwa płockiego”, co odnotowano w statucie zwanym „Ustawą”². Zbiorowa praca elity intelektualnej na rzecz miejscowego środowiska znalazła nawet wyraz w rodzaju drukowanej instrukcji zwanej „Prospektem działań”. Postulowano w nim opracowanie grup tematycznych: historii, przyrody, gospodarki. Instrukcja zawierała też pouczenia, jak zbierać wiadomości i gdzie ich szukać. Apelowano o ogólną pomoc społeczną: „Wspomagajcie nas wszyscy, a osiągniemy cel przedsięwziętego zawodu! Przy powszechnej pomocy zdołamy wystawić obraz województwa płockiego, ukazujący dawną świetność ziemi polskiej, jej klęski, jej odradzanie się, byt i potrzeby mieszkańców”³. Śledząc działalność organizacji stwierdzić należy, że podyktowana była ona warunkami społecznymi panującymi w Królestwie Polskim.

¹ W. Rolbiecki, *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Wrocław 1969; *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820-1830 1907-1957. Szkice i materiały*, Płock 1957; A. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830, 1907-1939*, Płock; idem, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820-1830*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2002, t. XIV, s. 33-39; Z. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie w odrodzonej Polsce*, Płock 2018.

² *Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1820.

³ *Prospekt działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1821.

Rozwój gospodarczy Królestwa Polskiego sprawił, że centralne władze podjęły akcję „opisów miast”. Opisy z 1820 r. są cennymi materiałami źródłowymi dla historii regionalnej. Zawierają dane dotyczące historii, gospodarki, demografii i przyrody miast Królestwa Polskiego. Powstały z inicjatywy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, która w latach 1817-1820 zleciła ich wykonanie władzom miejskim. Utworzone przy Komisji w roku 1818 deputacje do interesów miejskich, a w roku 1820 Komisja Miast bezpośrednio czuwały nad tym ważnym przedsięwzięciem. Dane statystyczne zawarte w opisach miast z lat 1820-1824 zostały wkrótce opublikowane w podziale na województwa jako załączniki do mapy J. Colberga⁴. Były podstawą źródłową do wydawnictwa pt. „Tabela Miast, wsi, osad Królestwa Polskiego”⁵. Wydane zostało przez Biuro Statystyczne powstałe przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Opisy miast zarządzane przez władze centralne stanowiły także podstawę do opracowań o województwach ziemiach i miastach Królestwa Polskiego autorstwa Wincentego Hipolita Gawareckiego i Łukasza Gołębiowskiego⁶.

W celu ułatwienia sporządzania opisów w 1820 r. centralnie opracowano instrukcję w formie tabelarycznej, zawierającą 20 pytań. Dotyczyły one spraw gospodarczych, demografii, podstaw prawnych funkcjonowania miasta. Kwestionariusz zawierał pytania o przywileje i nadania miejskie, o położenie i warunki naturalne, rozległość miasta, liczbę ludności i jej zajęcia i środki utrzymania, ilość domów i stan miasta, jego dochody, a także o przemysł i handel. Na końcu kwestionariusza w punkcie 20 władze administracyjne Królestwa Polskiego pytały o przyczyny wzrostu lub upadku miasta. Opisy historyczne i topograficzno – statystyczne służyć miały celom praktycznym. Okres stabilizacji, który nastąpił w latach 1815-1830 sprzyjał rozwojowi gospodarczemu.

Władzę administracyjną sprawowali w miastach burmistrzowie i ławnicy. Do kompetencji władz miejskich należało: ogłaszanie i wykonywanie poleceń Komisji Wojewódzkiej, sprawowanie zarządu nad własnością gminy, rozkład powinności i pobór podatków, zapewnienie ludności miasta bezpieczeństwa, czuwanie nad porządkiem publicznym, zapobieganie żebractwu, wydawanie paszportów, sporządzanie corocznego spisu ludności oraz dobytku, nadzorowanie robót publicznych, kwaterowanie wojska⁷. W 1818 r. na mocy aktu Namiestnika

⁴ J. Colberg, *Mapy polskie*, Warszawa 1826, 1827.

⁵ *Tabela Miast, wsi, osad Królestwa Polskiego w Biurze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego i Policji*, Warszawa 1827, t. I i II.

⁶ W. H. Gawarecki, *Wiadomość o mieście Płocku*, Warszawa 1821; idem, *Opis topograficzno-historyczny Ziemi Wyszogrodzkiej*, [b.m.w.] 1823; idem, *Opis topograficzno-historyczny Ziemi Dobrzyńskiej*, Warszawa 1825; idem, *Wiadomość historyczna miasta Pułtuska*, [b.m.w.] 1826; Ł. Gołębiowski, *Krótki rys historyczno-statystyczny województwa kaliskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1824; idem, *Krótki rys historyczno-statystyczny województwa mazowieckiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1825; idem, *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, Warszawa 1827; idem, *Opisanie historyczno-statystyczne województwa krakowskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1827; idem, *Opisanie historyczne i statystyczne województwa płockiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1828.

⁷ A. Stogowska, *Życie gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*, *Dzieje Płocka*, pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006, s. 160-161; *Płock w latach 1815-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1997, t. III, s. 10.

z 30 IV magistraty zamieniono na urzędy municypalne. Kierował nimi prezydentem z radnymi (w większych miastach) lub burmistrz z ławnikami miasta. Prezydentem Płocka był Jan Betcher⁸. Był on mianowany przez króla na wniosek Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. Zniesiono rady miejskie funkcjonujące jako samorząd, a ich kompetencje przeszły na prezydenta i radnych. Stanowili oni kolegium miejskie, które zastąpiło radę. Radni byli proponowani przez Komisję Wojewódzką, a zatwierdzani przez Komisję Rządową. Mimo, że mianowani radni nie stanowili organu społecznego, jakim była rada wybierana przez mieszkańców miasta, spełniali jej funkcje. W sprawach administracyjnych i policyjnych decyzje należały do prezydenta. Sprawy o charakterze gospodarczo finansowym rozpatrywał prezydent z czterema radnymi.

Urząd Municypalny w Płocku składał się z trzech wydziałów: administracyjnego, skarbowego i policyjno – wojskowego, którymi kierowali radni. Do zadań radnego I należała opieka nad stanem posiadania miasta, ponadto kontrolował on stowarzyszenia i zgromadzenia, sprawy szkolne i wyznaniowe. Na czele wydziału policyjno - wojskowego stał radny II. Zajmował się on sprawami porządku i bezpieczeństwa. Był uprawniony do kontroli handlu a szczególnie prawidłowego funkcjonowania miar i wag. Do niego należały sprawy służby zdrowia i wojska (zaciąg, kwaterunek). Radny III był kasjerem. Prowadził Kasę Ekonomiczną i wydział skarbowy. Do kompetencji IV radnego należało prowadzenie wydziału administracyjnego oraz funkcja sekretarza miejskiego. Mieli oni do pomocy urzędników miejskich: kancelistów, dziennikarzy, kasjerów, woźnych, praktykantów określanych jako służba wewnętrzna. Służbę zewnętrzną stanowili: dozorczy, sługi miejskie, policja⁹.

Od 1818 r. wprowadzono dozory miast. Do podstawowych obowiązków dozorczy miasta należał coroczny objazd miasta, rewizja kasy miejskiej, nadzór nad policją i prawidłową zabudową miasta oraz wykonywaniem poleceń władz zwierzchnich. Funkcję tę sprawował w Płocku Jan Królikiewicz. W roku 1821 dozorców miast zastąpili komisarze obwodowi. W Płocku komisarzem został Michał Kisielnicki. W województwie płockim wyznaczono dwóch dozorców. Dozorcą I został Jan Królikiewicz, a II dozorcą był Chomiński. Współpracowali z władzami miejskimi w zakresie sporządzania opisów miast w 1820 r. oraz sprawdzali i przyjmowali przedkładane do Komisji Wojewódzkiej dokumenty¹⁰.

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji chcąc ustalić stan prawny i gospodarczy miast rozesłała w 1820 r. kwestionariusze do poszczególnych miast. Po wypełnieniu tabel trafiały one do Komisji Wojewódzkich. Stąd przesyłano je do wyższego organu administracji państwowej - Komisji Rządowej Spraw

⁸ Jan Betcher sprawował urząd burmistrza Płocka od 1808 r., od 1818 r. był prezydentem miasta. Funkcję tę sprawował do 1831 r. Zob. *Prezydenci Płocka (do 1939 r.)*, oprac. K. Grochowska-Iwańska, A. Wojciechowska, Płock 2015, s. 11-13.

⁹ A. Stogowska, *akta miasta Płocka jako podstawowe źródła do badań historii miasta*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1997, t. III, s. 106.

¹⁰ Imienia, ani bliższych danych nie udało się ustalić.

Wewnętrznych i Policji. Opisy historyczno-topograficzno-statystyczne choć służyć miały celom praktycznym, posiadały także pewne cechy dokumentacji ujmującej stan miast Królestwa Polskiego w I połowie XIX w.

W celach porównawczych w 1860 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych poleciła burmistrzom i prezydentom miast ponownie sporządzić opisy miast. Rozesłane kwestionariusze były bardziej rozbudowane i zawierały 33 pytania. Pytano w nich o sprawy gospodarcze, społeczne i wyznaniowe, ale także burmistrzowie zobowiązani byli wskazać przesłanki rozwoju miasta. Drobiazgowa relacja o stanie dróg, zabudowań miejskich, mostów, kanalizacji i ulic ułatwić miała analizę infrastruktury miejskiej obrazującej rozwój gospodarczy. Godnym podkreślenia wydaje się fakt, iż za czynniki miastotwórczego rozwoju uznano również sprawy społeczne. Pytano o organizację opieki społecznej i działalność cechów, szkół, instytucji naukowych, zabytki i przywileje miejskie¹¹.

Wypełnione kwestionariusze trafiały do naczelników powiatów, którzy zwykle w sposób formalny odnosili się do charakterystyk dla poszczególnych miast i przesyłali je do władz administracyjnych wyższego szczebla, to jest do Komisji Wojewódzkich i Rządów Gubernialnych i Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych.

W środowisku plockim „opisy miast” stały się inspiracją do działań społecznych na rzecz podniesienia stanu gospodarczego i rozwinięcia pracy umysłowej oraz zabezpieczenia dorobku kultury narodowej dla przyszłych pokoleń. Założone w 1820 r. w Płocku Towarzystwo Naukowe Płockie postawiło sobie za główny cel opisanie województwa plockiego¹². W drukowanej „Ustawie”, czyli statucie organizacji pisano, że podstawowym celem było zebrać i opisać dokładny obraz województwa plockiego. Wzywano członków stowarzyszenia do gromadzenia wiadomości wyjaśniających pomniki dziejów narodowych, jakie w województwie i okolicy znaleźć można, opisywanie rzeczy „godnych uwagi”, mogących służyć do publicznego użytku albo do pomnażania dotychczasowych z nich korzyści, wykazywać potrzeby województwa, aby polepszyć byt mieszkańców. W celu ułatwienia zdobycia wiadomości postanowiono założyć bibliotekę publiczną, księgarnię, drukarnię i muzeum. Podstawą zbiorowej pracy naukowej mogły być zapewne „opisy miast” zarządzone przez władze centralne Królestwa Polskiego.

Liczono na doświadczenie wysokich urzędników administracji państwowej (m. in. prezesa Komisji Województwa Płockiego barona Floriana Kobylińskiego), którzy znali opisy z racji pełnienia swych obowiązków służbowych. Członkami Towarzystwa byli głównie nauczyciele Szkoły Wojewódzkiej Płockiej na czele z jej rektorem Kajetanem

¹¹ Ankietę Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1860 r. oraz kwestionariusz do opisu historycznego i topograficzno-statystycznego z 1820 r. Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji opublikował R. Kaczmarek [w:] *Źródła do historii miast łódzkiego okręgu przemysłowego w XIX w.*, Warszawa 1958, s. 221-224, 110-111.

¹² A. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830 1907-1937*, Płock 1997, s. 46.

Morykonim, którzy przejawiali ambicje pracy twórczej na rzecz miejscowego środowiska. Prezesem stowarzyszenia został biskup płocki Adam Prażmowski, związany ze środowiskiem warszawskim poprzez działalność w Królewskim Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk.

Idea opisów znana była w Warszawie przez propozycję Wincentego Krasieńskiego wysuniętą w 1805 r. Zaproponował on przygotowanie dykjonariusza geograficznego polskiego. Projekt swój ponowił w 1815 r., proponując sporządzenie opisów powiatów i województw. Opisy miały zawierać dane administracyjne, przyrodnicze, historyczne, etnograficzne.

Formę opisów upowszechnił w środowisku płockim biskup płocki Michał Jerzy Poniatowski. W 1782 r. polecił księżom sporządzać opisy far w diecezji płockiej w celu ułożenia mapy geograficznej. Przygotowana instrukcja ujednotaczała opis. Zakładano, że pojedyncze prace utworzą jednolitą całość.

Pierwszym zadaniem dla powstałego Towarzystwa Naukowego w Płocku okazało się przygotowanie instrukcji dotyczącej opisów województwa płockiego. Ukazała się ona drukiem w 1821 r. pod nazwą „Prospekt działań Towarzystwa”. Apelowano w niej o powszechną pomoc i udział: „Przy powszechnej pomocy zdołamy wystawić obraz województwa płockiego ukazujący dawną świetność ziemi płockiej, jej klęski, jej odrodzenie się i nadzieję pod berłem dobroczynności, byt i potrzeby jej mieszkańców. Usilna tylko i ciągła staranność dozwoli nam wznieść pomnik godny ojczyzny, godny zacnych przodków, a potężny tym, który w ich świetlane ślady wstępować będą”¹³.

Tekst instrukcji dotyczącej opisów składał się z siedmiu zasadniczych rozdziałów. Zawarto w nich wiedzę z zakresu historii gospodarki, przyrody, kultury, statystyki, demografii i stosunków społecznych:

- Rozdział I obejmował dane dotyczące położenia administracyjnego miasta, ustalenia właściciela, liczby ludności z podziałem na płeć, zabudowę miasta, źródła dochodów właściciela i mieszkańców.
- Rozdział II dotyczył warunków ekonomicznych położenia geograficznego, rodzajów gleb, upraw, stanu zalesienia, hodowli, gospodarki rolnej oraz hydrologii.
- Rozdział III obejmował dane dotyczące rodzajów i gatunków zwierząt, roślin i mineralogii.
- Rozdział IV dotyczył danych odnośnie fabryk, drobnych zakładów przetwórczych (młyny, olejarnie, browary).
- Rozdział V zawierał dane dotyczące warunków ekonomicznych ilości fabryk i ich urządzeń, określenie wielkości produkcji, rynków zbytu ilości robotników i surowców.

¹³ *Prospekt działań Towarzystwa, Płock 1821, s. 2.*

- Rozdział VI poświęcony był zjawiskom natury jak wzrost roślin, przeloty ptaków, prace polowe, burze, wiatry, pory roku, a nawet trzęsienia ziemi.
- Rozdział VII obejmował historię, kulturę, biogramy zasłużonych oraz informacje o władzach administracyjnych, o muzeach, bibliotekach, zakładach dobroczynności, szpitalach, obyczajach i języku.

W porównaniu do instrukcji Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z 1820 r. propozycja TNP choć zawierała mniej punktów to jednak w grupach rzeczowych była bardziej rozbudowana. Od autorów wymagano pewnej inwencji twórczej, proponowano by korzystali z opracowań historycznych i tekstów źródłowych oraz akt urzędowych, aby były to fakty wiarogodnie ujmowane nie tylko statystycznie lecz ukazujące region w rozwoju i przemianach. Zalecano również aby opracowujący dane „wnikał w przyczyny i odkrywał wzajemne związki między tymi przedmiotami” oraz proponował środki zaradcze. Podejmowane zadania miały służyć celom praktycznym, przede wszystkim rozwojowi gospodarczemu. Przyszłe opracowania zawierać miały rozległą problematykę badawczą od historii po przyrodę, technikę i ekonomię.

Zbiorowa praca nad opisami województwa spoczywać miała na członkach Towarzystwa. Liczono tu na pomoc sześciu komisarzy obwodowych: płockiego - Michała Kisielnickiego, lipnowskiego - Jakóba Trzczińskiego, ostrołęckiego - Joachima Starnalskiego, mławskiego - Karol Stryńskiego, pułtuskiego - Józefa Bromirskiego i przasnyskiego - Fabiana Zielińskiego, których przyjęto na członków korespondentów. Nadzorowali opisy wykonywane na zlecenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Członkiem Towarzystwa został także dozorca miasta Płocka Jan Królikiewicz¹⁴.

O przebiegu prac informują nas coroczne sprawozdania z działalności Towarzystwa zamieszczane w drukowanych sprawozdaniach szkoły¹⁵. Wynika z nich, że brak funduszy i doświadczeń w prowadzeniu badań zbiorowych powodował kłopoty w realizacji zamierzenia. Z dorocznych „Sprawozdań” Towarzystwa wynika, że jedynie pojedynczy członkowie starali się referować swe prace na dorocznych zebraniach, np. Kajetan Morykoni przedstawił kilka prac dotyczących dziejów Szkoły Wojewódzkiej Płockiej i Teatru Płockiego. Jan Bromirski odczytał swą pracę „O produktach województwa płockiego i przemyśle jego mieszkańców”. Augustyn Ździarski zajmował się twórczością literacką. Próbowano do akcji „opisów” wciągnąć młodzież, namawiając ją, aby w czasie wakacji opisywała swe miejscowości.

W sprawozdaniu rocznym z 1826/1827 r. wydrukowanym w 1828 r. z desperacją zapisano: *„Jeśli szczerą wyznamy prawdę Towarzystwo Naukowe niewiele w opisie województwa zyskując pomocy, nie czyni zamierzonego postępu: mamy przecież opisane wszystkie w województwie miasta, a chcielibyśmy zbierać opisy wiosek i parafii.*

¹⁴ Nazwisko Jana Królikiewicza z adnotacją „widziałem i sprawdziłem” znajduje się na zachowanych w AGAD opisach miast obok nazwisk burmistrzów, którzy sporządzali opisy wypełniając poszczególne rubryki.

¹⁵ *Sprawy przed publicznością z l. 1820-1828.*

Zbiory te, czekają uporządkowania, a to rozpocząć trudno, aż się nagromadzi znaczniejsza szczegółowych opisów liczba¹⁶.

Z powyższego wynika, że Towarzystwo miało zebrane „opisy miast województwa płockiego”. Brak było jedynie chętnych do ostatecznej realizacji celu, gdyż chęć poświęcania naukom, jak stwierdzono ograniczały urzędowe obowiązki, odległość zamieszkania lub śmierć.

W dalszej części „Sprawozdania” czytamy, że jedynym członkiem TNP, który podjął tematykę opisów był prokurator Trybunału Cywilnego Wincenty Hipolit Gawarecki (1788-1852), który wydawał swe prace własnymi środkami finansowymi. Z racji sprawowanej funkcji Gawarecki nadzorował utworzone w 1825 r. w Płocku Archiwum Akt Dawnych, które funkcjonowało przy Trybunale Cywilnym. Placówka ta posiadała cenne zbiory. Zgromadzono w nim zasób staropolski byłego Archiwum Zamkowego w Płocku składający się głównie z ksiąg grodzkich i ziemskich mazowieckich¹⁷. Łatwość dostępu do zbiorów i pasja badawcza sprawiła, że Gawarecki opracował i wydał ponad 100 różnego rodzaju publikacji. Większość dotyczyła opisów miast, kościołów, sławnych ludzi, itp.¹⁸ Publikował także źródła, a wśród nich przywileje dotyczące miast. Poprzez swą działalność Gawarecki przyczynił się do rozwoju badań historycznych Mazowsza¹⁹. Jego opracowania dziś zastępują nam nieistniejące źródła.

Wincenty Hipolit Gawarecki

Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

¹⁶ *Sprawa przed publicznością 1828*, s. 21.

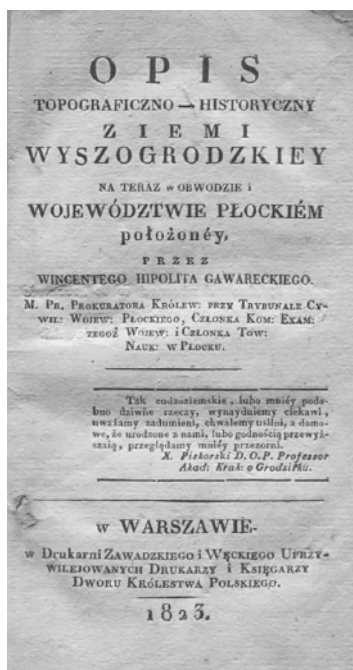
¹⁷ A. Stogowska, *Archiwum Państwowe w Płocku*, Płock 1995, s. 8-10.

¹⁸ A. Stogowska, W. H. Gawarecki realizator programu Towarzystwa Naukowego Płockiego, „Notatki Płockie” 1995, nr 1, s. 16-21.

¹⁹ A. Stogowska, W. H. Gawarecki (1788-1852) historyk regionalista, „Płocki Rocznik Historyczno- Archiwalny” 1996, t. II, s. 107-117.

Z opracowanej i wydanej w 1821 r. pierwszej publikacji Gawareckiego o miastach pt. „Wiadomość o mieście Płocku” wynika, że autor wzorując się na instrukcji opisów KRSW i instrukcji TNP zawartej w „Prospekcie” wypracował na własny użytek nowy wzorec. Ta drobna monografia miasta składa się z rozdziałów w następującym układzie: początek miasta, jego położenie i główne przywileje, kościoły i budowle znakomitsze dziś w Płocku, fabryki i rękodzielnie, handel, sposób utrzymania mieszkańców, jarmarki, targi, domy, zajezdne, traktierne, sklepy galanterii, łaźienki i apteki, ludność, ilość domów, przychody i budynki. Obok danych historycznych autor zawarł w swym opisie dane statystyczne, demograficzne, przyrodnicze, techniczne, gospodarcze i kulturalne.

Podobne konstrukcje zawierają inne jego opracowania, co pozwala na postawienie tezy, iż myślał o większej pracy składającej się z cząstkowych opracowań. Od opisu miast przeszedł bowiem do opracowań o ziemiach. Wydając „Opis topograficzno-historyczny Ziemi Wyszogrodzkiej” w 1823 r. i „Opis topograficzno-historyczny Ziemi Dobrzyńskiej” w 1825 r.

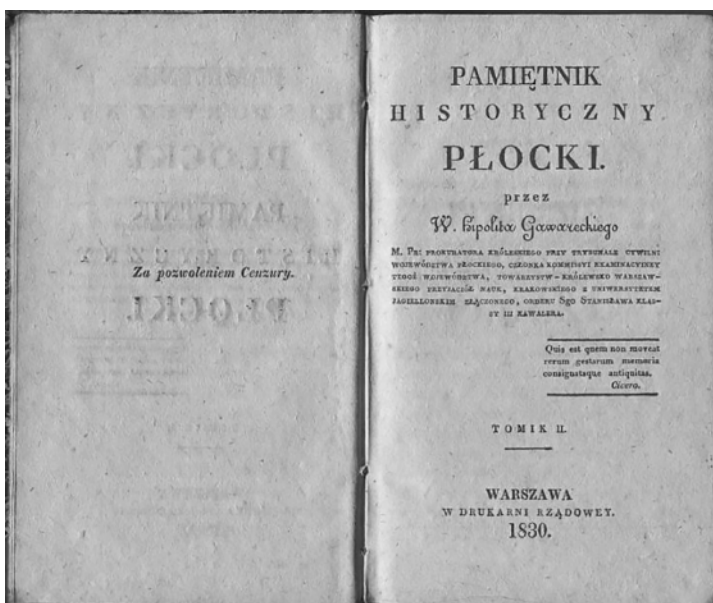

Opis topograficzno-historyczny autorstwa Wincentego Hipolita Gawareckiego wydany w Warszawie w 1823 r.

Pracę nad opisami miast rozpoczął Gawarecki od opisów miejscowości położonych w województwie płockim. Opracował Płock, Pułtusk, Ciechanów, Ostrołękę, Skępę, Ryplin, Różan, Wyszogrod, Zakroczym, wydając odrębne pozycje lub publikując informacje w opisach ziem oraz w dwóch tomach „Pamiętnika Historycznego

Płockiego” (I tom w 1828 r. i II tom w 1830 r.). Po 1830 r. opisy miast zamieszczał głównie w czasopiśmie i nie ograniczał się jedynie do miast województwa płockiego. Opublikował opisy: Kazimierza Dolnego, Góry Kalwarii, Sieradza, Łęczycy, Czerska, Kruszwicy, Oporowa, Chęciny, Tykocina, Myszynca, Warki nad Pilicą, Czerwińska, Liwu.

Zgromadzone dzięki opisom miast materiały źródłowe pozwoliły na wydanie odrębnej pozycji pod tytułem „Przywileje, nadania i swobody przez królów polskich, książąt mazowieckich i biskupów płockich nadane miastom województwa płockiego” w 1828 r. Ponadto Gawarecki napisał i wydał wiele prac dotyczących kościołów w Płocku, Krasnem, Mławie, Skępem, Żurominie, Sochaczewie, Raciążu, Szreńsku, Koziębrodach, Drobinie, Przasnyszu, Sarbiejewie i Gnieźnie. Był autorem „Żywotów biskupów płockich” biogramów zamieszczanych w „Pamiętniku Religijno-Moralnym”. Zgodnie z programem Towarzystwa Naukowego Płockiego odkrywał także i pisał o ciekawostkach z przeszłości, np. „O winnicach w Płocku”, „O kuźniach żelaza województwa płockiego”, itp. Interesowały go również historie zakonów, które umieścił w pracach: „Wiadomość o cystersach”, „Wiadomość o bernardynach”. Choć TNP już nie funkcjonowało, Gawarecki wykonywał statutowe zadania stowarzyszenia.

Pamiętnik Historyczny Płocki Wincentego Hipolita Gawareckiego wydany w Warszawie w 1830 r.

Towarzystwo Naukowe Płockie stworzyło klimat i potrzebę dla badań regionalnych, lecz nie zdołało wspólnym wysiłkiem członków zrealizować założonego celu. Stał się on zresztą bezzasadny po publikacji w 1828 r. Łukasza Gołębiowskiego (1773-1849)

„Opisanie historyczne i statystyczne województwa płockiego”²⁰. Autor opracowania, bibliotekarz i historyk, profesor Instytutu Pedagogicznego w Warszawie był członkiem Warszawskiego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk²¹. Sprawował funkcję sekretarza oraz zajmował się porządkowaniem zbiorów Towarzystwa. Był aktywnym jego członkiem i np. na posiedzeniach często czytał swe prace. Posiadał duże doświadczenie jako autor wielu opracowań dotyczących poszczególnych województw (mazowieckie, krakowskie, lubelskie) oraz miast, np. Warszawy²². Wszystkie one oparte były na bazie źródłowej jaką stanowiły „opisy miast” sporządzone na zlecenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Analiza opisu województwa płockiego wykazuje, że Gołębiowski korzystał również z opracowań Wincentego Hipolita Gawareckiego. Powoływał się w przypisach na poszczególne prace. Propozycja Łukasza Gołębiowskiego jest rodzajem syntezy opartej na źródłach i opracowaniach.

W zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w zespole „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych” zachowały się opisy miast województwa płockiego z 1820 r. w teczce pod tytułem „Opisy historyczno-topograficzno-statystyczne guberni płockiej” (sygn. 4206). Jednostka to tom I zawierający opisy 22 miast od litery A do N: Andrzejewa, Bielska, Bieżunia, Bobrownik, Bodzanowa, Broku, Chorzel, Czyżewa, Czerwińska, Ciechanowa, Dobrzynia nad Wisłą, Dobrzynia nad Drwęcą, Drobina, Kikoła, Janowa, Lipna, Makowa, Mławy, Myszyńca, Nasielska, Nowego Miasta, Nura²³. Nie zachowały się opisy dla miast od litery O do Z, zgromadzone prawdopodobnie w II tomie.

Kwerenda archiwalna przeprowadzona w archiwach polskich, w których przechowuje się akta miast wchodzących w skład opisywanego województwa płockiego, nie przyniosła pozytywnych rezultatów²⁴. Akta miast wchodzących w skład województwa płockiego w 1820 r. pochodzą z późniejszych okresów²⁵. Jedynie akta miasta Płocka w Archiwum Państwowym w Płocku zachowały się z lat 1808–1950. Brak w nich jednak opisu miasta z 1820 r. Odnaleziono jedynie opis miasta

²⁰ Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczne i statystyczne województwa płockiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny”, 1828, s. 489-570.

²¹ Ł. Gołębiowski, *Polski Słownik Bibliograficzny*, t. VIII, s. 250-252.

²² Ł. Gołębiowski, *Krótki rys historyczno-statystyczny województwa kaliskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1824, *Krótki rys historyczno-statystyczny województwa mazowieckiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1825, *Krótki rys historyczno-statystyczny województwa lubelskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1829; *Opisanie historyczne i statystyczne województwa krakowskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1827; *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1826.

²³ W. Łątkowski, *Opisy miast woj. płockiego 1820*, „Notatki Płockie” 2020, nr 2, s. 14-23 (Autor opublikował te opisy w wersji własnej, a nie w zapisie źródła).

²⁴ *Archiwa Państwowe w Polsce. Przewodnik po zbiorach*, pod. red. A. Biernata i A. Laszuk, Warszawa 1998.

²⁵ W Archiwum Państwowym w Płocku zachowały się m.in. akta miast: Płocka z l. 1808-1950, Raciąża z l. 1939-1951, Sierpca z l. 1945-1950, Wyszogrodu z l. 1862-1950. W zbiorach Archiwum Państwowego w Warszawie Oddział w Pułtusku zachowały się akta miast: Pułtuska z l. 1889-1950, Ostrołęki 1922-1950, Przasnysza z l. 1935-1950; w Oddziale w Mławie: akta miast: Ciechanowa z l. 1821-1950, Mławy z l. 1929-1950, Żuromina z l. 1924-1950, Płońska z lat 1917-1951 a w Oddziale w Grodzisku Mazowieckim akta miast Zakroczyミア i Serocka..

Płocka z 1860 r.²⁶ Także i w innych aktach miast przechowywanych w Archiwum Państwowym w Płocku brak opisów z 1820 r.²⁷

W aktach Komisji Województwa i Rządu Gubernialnego Płockiego z lat 1816-1867 zachowało się jedynie kilka opisów w aktach stanu miast: Andrzejewa (sygn. 2), Czyżewa (sygn. 582), Nuru (sygn. 32) jako duplikaty akt przechowywanych w AGAD. Ponadto odnaleziono brakujące opisy miast: Ostrołęki (sygn. 35), Ostrowi (sygn. 44), Pułtusza (sygn. 50), Wyszkowa (sygn. 67). Po uzupełnieniu opisów zachowanych w AGAD opisami miast, które ocalały w zbiorach płockich (Ostrołęka, Ostrowa, Pułtusk, Wyszków) okazało się, że zachowały się opisy źródłowe dla 26 miast.

Porównując ocalałe opisy źródłowe z wykazem miast województwa płockiego wymienionych przez Łukasza Gołębiowskiego w opracowaniu z 1828 r. stwierdzono brak opisów 16 miast: Kościelca, Kuczborka, Modlina, Płocka, Płońska, Raciąża, Radzanowa, Rypina, Różana, Serocka, Skępego, Sochocina, Szreńska, Wyszogrodu, Zakrocymia, Żuromina²⁸. Wykaz ten wymaga jednak pewnej weryfikacji, gdyż figurujący w powyższym opracowaniu Kościelec otrzymał prawa miejskie w 1823 r. i dlatego jego opis nie był sporządzany w roku 1820²⁹. Modlin wymieniony został przez Ł. Gołębiowskiego, lecz jako twierdza nie miał praw miejskich³⁰.

Opisy poszczególnych miast sporządzano na papierze czerpanym niebieskim o wymiarach 47x31 cm. Tabele drukowane wypełniano piórem ręcznym, atramentem. Dokumenty zawierają również adnotacje i uwagi uczynione różnymi rodzajami charakteru pisma, co wskazuje na pracę kilku autorów. Prawdopodobnie „Opisy” sporządzano w kilku egzemplarzach, z których jeden powinien zostać u wystawcy. Przesyłano je do Komisji Wojewódzkiej, a następnie do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Na pierwszej karcie znalazły się adnotacje dotyczące poszczególnych egzemplarzy. Termin „unikat” nosi opis Janowa (k. 66) i Mławy (k. 71). Na opisie Myszyńca (k. 92) widnieje termin „duplikat”, podobne adnotacje figurują na opisach zachowanych w Komisji Wojewódzkiej i Rządzie Gubernialnym Płockim. Unikatem jest opis miasta Ostrowi, pozostałe to duplikaty. Z powyższego wynika niekonsekwencja władz miejskich dotycząca przepisów kancelaryjnych, co wyjaśnia brak zachowania „opisów” w aktach miejskich. Numeracja kart i stron wykonana kilkakrotnie, nie zawsze jest konsekwentna. Przyjęto numerowanie kart niebieskim ołówkiem.

²⁶ Archiwum Państwowe w Płocku, Akta miasta Płocka, sygn. 625; A. Stogowska, *Opis topograficzny i statystyczno-historyczny miasta gubernialnego Płocka 1860*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1998, t. IV, s. 63-113.

²⁷ A. Stogowska, *Akta miast w Archiwum Państwowym w Płocku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. II, s. 73-89.

²⁸ Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczne i statystyczne województwa płockiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1828, s. 489-570.

²⁹ Archiwum Państwowe w Płocku, Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki, *Akta erygowania wsi Kościelec na miasto 1823*, sygn. 18. Również w aktach Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji w AGAD w *Opisaniu historyczno-statystyczno-topograficznym guberni płockiej*, sygn. 4206. brak opisu Kościelca, choć nazwa tego miasta figuruje w spisie spraw.

³⁰ L. Gołębiowski, *op. cit.*, s. 544. Lokacji Modlina nie potwierdza S. Pazyra.

Wszystkie opisy miast noszą taki sam drukowany tytuł: „Opisanie historyczne i topograficzno-statystyczne miasta..... w województwie płockim, obwodzie położonego”. Był on wypełniany ręcznie i zawierał nazwę miasta, czasem z określeniem „narodowe” (Andrzejewo, Bobrowniki, Bodzanów, Bielsk, Czerwińsk, Dobrzyń nad Wisłą, Maków, Nowe Miasto, Nur), „szlacheckie” (Nasielsk), „dziedziczne” (Biezuń, Drobin, Dobrzyń nad Wisłą, Kikół). Pod tytułem z lewej strony widnieją podpisy dozorczy miast, z prawej burmistrza. Zwykle opisy wykonywali urzędnicy, rzadko burmistrzowie. Czasem wpisów do poszczególnych rubryk dokonywano przy pomocy dozorczy miasta, co zaznaczono na stronie tytułowej. Opis miasta Andrzejewa sporządził burmistrz Godlewski, Biezuń - Stefan Okęcsiski, Bobrownik - Wilhelmi, Bodzanowa - Laskowski, Bielska - Tomasz Szeptowski, Broku - Mierzejewski, Chorzel - Gałęcki, Czerwińska - Gumiński, Ciechanowa - Świerczewski, Drobin - Kaczanowski, Dobrzynia nad Wisłą - Maciejewski, Dobrzynia nad Drwęcą - Numieski, Janowa - Piotr Wojciechowski, Kikoła - Hrądzelski lub Kądzelski, Lipna - Dobrecki i Zieliński, Mławy - Sturzella, Makowa - Białowieski, Myszynca - Ignacy Zalewski, Nasielska - Zatorski, Nowego Miasta - Mańkowski, Nuru - Bieliński, Ostrołęki - Strzelbicki, Ostrowi - Moseński, Pułtusk - Hinarski. Opis miasta Czyżewa jest niepodpisany, a podpisu burmistrza Wyszkowa nie udało się rozczytać.

W Archiwum Państwowym w Płocku w zespole Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki zachowało się wiele akt personalnych pracowników etatowych poszczególnych miast województwa płockiego. Niestety brak wśród nich akt personalnych wymieniowych powyżej urzędników. Stąd trudno określić ich przygotowanie zawodowe i poczynania. Opisy zwykle sporządzali burmistrzowie przy pomocy dozorców miast. Było ich dwóch. Pierwszym dozorcą w województwie płockim był Królikiewicz, który sprawował urząd w zachodniej części. Drugi dozorca Chomiński lub Chumiński miał pieczę nad wschodnią częścią województwa. Niestety i w tym przypadku nie ocalały akta tych urzędników.

Choć zwykle opisy sporządzali burmistrzowie, to w przypadku miasta Czyżewa widnieje sześć nieczytelnych podpisów, a Lipna pięć podpisów. Nie udało się odczytać nazwisk burmistrza Nasielska, figurują dwa nazwiska nieczytelne. Opisu miasta Mławy nie podpisano. Jedynie dwa dokumenty uwierzytelniono. Pieczęcią miejską opis Dobrzynia nad Wisłą i pieczęcią burmistrza opis miasta Nur.

Na stronie tytułowej widnieją daty sporządzania „Opisów”. Większość powstała od 30 maja do 18 sierpnia 1820 r. Opis miasta Nura został wykonany 21 listopada 1820 r., a opis Broku dopiero 30 stycznia 1821 r. Sprawdzali i przyjmowali opisy dozorczy miast Królikiewicz i Chomiński, który złożyli swe podpisy na pierwszej stronie. To on zapewne byli autorami informacji zawartej w rubryce 20 „Uwagi dozorczy miast”. Są to niezwykle interesujące propozycje dotyczące zwykle rozwoju poszczególnych miast. Często dozorca widział takie możliwości. Postulował rozwój handlu i miejscowego rzemiosła, a nawet osiedlenie jednostek wojskowych (Lipno). W miastach prywatnych dużą rolę przypisywano właścicielom. To ich środki materialne zapewnić miały miastu dalszy rozwój. Upadek miasta Czerwińska

widziano w pijaństwie mieszkańców. Oni to zarobiony grosz przeznaczali na zakup alkoholu w szynkach prowadzonych przez Żydów. Zdaniem dozorczy polepszyć byt mieszkańców i rozwój miasta mogło ostre zachowanie przepisów policyjnych i zabranie szynków Żydom.

Studia nad miastami mazowieckimi od XIII do XX wieku były przedmiotem badań Stanisław Pazyry³¹. Jego opracowanie dotyczące genezy i rozwoju miast pozwoliło określić daty lokacji miast województwa płockiego³² nie zawsze poprawnie funkcjonujące w XIX-wiecznych tekstach źródłowych i literackich „Opisów”. Miasta województwa płockiego należą do najstarszych miast polskich. Płock lokowany był w 1237 r., a Pułtusk w 1257 r. (w tym samym roku co Kraków). W publikacji pt. „Miasta polskie w tysiącleciu” pod red. S. Arnolda zostały również opisane miasta województwa płockiego³³.

Dzieje miast województwa płockiego były przedmiotem wielu różnorodnych studiów i opracowań. W czasach nam współczesnych powstały monografie takich miast jak: Płocka³⁴, Wyszogrodu³⁵, Sierpca³⁶, Lipna³⁷, Dobrzynia nad Wisłą³⁸, Rypina³⁹, Skępego⁴⁰, Żuromina⁴¹, Pułtuska⁴², Ciechanowa⁴³, Płońska⁴⁴, Ostrołęki⁴⁵, Nasielska⁴⁶,

³¹ S. Pazyra, *Studia z dziejów miast na Mazowszu. XX wieku*, Lwów 1939.

³² Idem, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.

³³ *Miasta Polskie w tysiącleciu*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967: Andrzejewo, t. II, s. 456, Biezuń, t. II s. 456-457, Bobrowniki, t. I. s. 312, Bodzanów, t. II s. 458, Bielsk, t. II s. 456, Brok, t. II s. 459, Chorzele, t. II s. 460, Czyzew, t. I. s. 254, Czerwińsk, t. II, s. 462-463, Ciechanów, t. II, s. 461-462, Drobini, t. II s. 464, Dobrzyń n. W., t. I, s. 319, Dobrzyń n. D., t. I s. 320-321, Janów, t. II, s. 122-123, Kikół, t. I s. 327, Kuczubork, t. II 477, Kościelec, t. II s. 477, Lipno, t. I, s. 331-332, Mława, t. II, s. 484-485, Maków, t. II, s. 481-482, Myszyniec, t. II, s. 487-488, Nasielsk, t. II, s. 488-48, Nowe Miasto, t. II, s. 489-490, Nur, t. II., s. 491, Ostrołęka, t. II, s. 492-494, Ostrów Maz., t. II, s. 494, Płock, t. II, s. 498-500, Płoński, t. II, s. 500-501, Przasnysz, t. II, s. 505-504, Pułtusk, t. II, s. 504-505, Raciąż, t. II, s. 505, Radzanów, t. II, s. 506, Rypin, t. I, s. 341-342, Różan, t. II, s. 507-508, Serock, t. II s. 508, Sierpc, t. II, s. 511, Skępe, t. I, s. 342, Sochocin, t. II, s. 513-514, Szreńsk, t. II, s. 517, Wyszaków, t. II, s. 522, Wyszogród t. II, s. 523, Zakroczym, t. II, s. 523-524, Żuromin, t. II, s. 521.

³⁴ *Dzieje Płocka*, pod red A. Gieysztor, Płock 1973, wyd. 2, Płock 1978;

³⁵ B. Nowicka, *Zarys dziejów Wyszogrodu*, Wyszogród 1971.

³⁶ *Sierpc, Studia i materiały*. Płock, Sierpc 1972; *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, pod red. M. Chudzyńskiego, TNP, Sierpc 2003.

³⁷ *Lipno. Miasto, gmina i okolice*, Lipno 1995.

³⁸ J. Kalinowski, *Rozwój Dobrzynia nad Wisłą na przestrzeni wieków*, Dobrzyń 2001.

³⁹ *Rypin. Szkice z dziejów miasta*, Rypin 1994; *Rypin – dzieje miasta. Tom I do 1918 r.*, red. K. Mikulski, Rypin 2010.

⁴⁰ M. Krajewski, *Skępe*, Rypin-Skępe 1996.

⁴¹ E. Lewandowski, *Z dziejów Żuromina*, Żuromin 2002.

⁴² *Pułtusk i Nasielsk. Miasto i ludzie*, [bmw.] 1968 oraz *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, Warszawa-Pułtusk 1997

⁴³ S. Pazyra, *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Ciechanów 1976.

⁴⁴ *Dzieje miasta Płońska*, Ciechanów 1983.

⁴⁵ *Ostrołęka dzieje miasta*, Wrocław 1967, Warszawa 1975, wyd. 3, Warszawa 1979 oraz *Dzieje Ostrołęki*, [bmw.] 2002

⁴⁶ S. Pazyra, *Z dziejów miasta Nasielska*, 1970.

Myszyńca⁴⁷, Mławy⁴⁸, Makowa⁴⁹, Szreńska⁵⁰, Wyszkowa⁵¹. Lektura tych opracowań potwierdza, że większość autorów bazowała na opisach W. H. Gawareckiego, członka Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Choć Towarzystwo nie zrealizowało postulatu pracy zespołowej dotyczącej zebrania materiałów do „opisów miast”, to jednak przyczyniło się do wytworzenia potrzeby działania społecznej organizacji oraz zbierania materiałów ważnych dla historii regionalnej. Założyło też pierwsze w województwie publiczne instytucje kultury: w 1821 r. Bibliotekę Publiczną i Szkolną Województwa Płockiego⁵² i Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego⁵³ jako bazy przyszłych badań regionalnych.

Zatem stwierdzić można, że „opisy miast” stały się powodem dla którego postanowiono działać wspólnie na rzecz rozwoju województwa płockiego⁵⁴. Nikt bowiem nie mógł przewidzieć, że śmierć Kajetana Morykoniego (27 grudnia 1830 r.) i represje po powstaniu listopadowym przyczynią się do zawieszenia działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego w 1830 r. Choć, jak twierdzi Waldemar Rolbiecki, autor opracowania o Towarzystwie, kres działalności nastąpił już w połowie 1827 r., gdyż z tego okresu pochodzi ostatnie „Sprawozdanie”, a po 1830 r. nie było już czego likwidować⁵⁵.

⁴⁷ *Studium z dziejów miasta*, Warszawa 1993.

⁴⁸ D. Staszewski, *Mława. Opis historyczny*, [b.m.w.] 1907.

⁴⁹ *Maków Mazowiecki i ziemia makowska*, Maków 1984.

⁵⁰ M. Piotrowski, *Szreńsk*, Warszawa 1986.

⁵¹ *Dzieje Wyszkowa* pod red. H. Samsonowicza, Warszawa 1984.

⁵² A. Stogowska, *Biblioteka Publiczna i Szkolna Województwa Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. III 1997, s. 91-102.

⁵³ M. Sołtysiak, *Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III, s. 83-90; A. Stogowska, *Życie umysłowe i kulturalne w latach 1793-1918* [w:] *Dzieje Płocka* pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006 s. 259-269. Z. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie w odrodzonej Polsce*, Płock 2018, s. 13-14.

⁵⁴ A. Stogowska, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III, s. 682.

⁵⁵ W. Rolbiecki, op. cit. s. 237.

Aneks nr 1

Wykaz miast województwa płockiego

1. Andrzejewo, 2. Biezuń, 3. Bobrowniki, 4. Bodzanów, 5. Bielsk, 6. Brok, 7. Chorzele, 8. Czyżew, 9. Czerwińsk, 10. Ciechanów, 11. Drobin, 12. Dobrzyń nad Wisłą, 13. Dobrzyń nad Drwęcą, 14. Janów, 15. Kikół, 16. Kuczbork, 17. Kościelec, 18. Lipno, 19. Mława, 20. Maków, 21. Modlin, 22. Myszyniec, 23. Nasielsk, 24. Nowe Miasto, 25. Nur, 26. Ostrołęka, 27. Ostrowia, 29. Pułtusk, 30. Przasnysz, 31. Płońsk, 32. Raciąż, 33. Radzanów, 34. Rypin, 35. Różan, 36. Sierpc, 37. Skępe, 38. Sochocin, 39. Szreńsk, 40. Serock, 41. Wyszogród, 42. Wyszaków, 43. Zakroczym, 44. Żuromin, 45. Płock.

Bibliografia:

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji, *Opisanie historyczno-statystyczno-topograficzne guberni płockiej*, sygn. 4206.

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta miasta Płocka, sygn. 625.

Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki, *Akta erygowania wsi Kościelec na miasto 1823*, sygn. 18.

Źródła drukowane:

Colberg J., *Mapy polskie*, Warszawa 1826, 1827.

Gawarecki W. H., *Opis topograficzno – historyczny Ziemi Wyszogrodzkiej*, 1823.

Gawarecki W. H., *Opis topograficzno-historyczny Ziemi Dobrzyńskiej*, Warszawa 1825.

Gawarecki W. H., *Wiadomość historyczna miasta Pułtuska*, Warszawa 1826.

Gawarecki W. H., *Wiadomość o mieście Płocku*, Warszawa 1821.

Gołębiowski Ł., *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, Warszawa 1827.

Gołębiowski Ł., *Opisanie historyczne i statystyczne województwa krakowskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1827.

Gołębiowski Ł., *Krótki rys historyczno-statystyczny woj. mazowieckiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1825.

Gołębiowski Ł., *Krótki rys historyczno-statystyczny województwa kaliskiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1824.

Gołębiowski Ł., *Opisanie historyczne i statystyczne województwa płockiego*, „Nowy Kalendarzyk Polityczny” 1828.

Prospekt działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, Płock 1821.

Sprawa przed publicznością 1820-1828, Płock.

Staszewski D., *Mława*, [b.m.w.] 1907.

Tabela Miast, wsi i osad Królestwa Polskiego w Biurze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego i Policji, Warszawa 1827.

Ustawa Towarzystwa Naukowego Płockiego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, Płock 1820.

Opracowania:

Archiwa Państwowe w Polsce. Przewodnik po zbiorach, red. A. Biernat, A. Leszczuk, Warszawa 1998.

Dzieje miasta Płońska, Ciechanów 1976.

Dzieje Ostrołęki, Warszawa 2002.

Dzieje Płocka, pod red. A. Gieysztor, Płock 1973, wyd. II – Płock 1979.

Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej, pod red. M. Chudzyńskiego, TNP, Sierpc 2003.

Dzieje Wyszkowa, Warszawa 1984.

Grzybowski M., *Adam Prażmowski – prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego*, Płock 1995.

Kaczmarek R., *Źródła do historii miast łódzkiego okręgu przemysłowego w XIX w.* Warszawa 1958.

Kalinowski J., *Rozwój Dobrzyń nad Wisłą na przestrzeni wieków*, Dobrzyń 2001.

Krajewski M., *Skępe*, Rypin-Skępe 1996.

Kruszewski Z., *Początek i teraźniejszość Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Notatki Płockie” 2015, nr 4.

Kruszewski Z., *Towarzystwo Naukowe Płockie – przedmiot życia publicznego*, Warszawa 2011.

- Kruszewski Z., *Towarzystwo Naukowe w odrodzonej Polsce*, Płock 2018.
- Lewandowski E., *Z dziejów Żuromina*, Żuromin 2002.
- Lipno. *Miasto, gmina i okolice*, Lipno 1995.
- Łątkowski W., *Opis miast woj. płockiego 1820*, „Notatki Płockie”, 2020, nr 2.
- Maków Mazowiecki i ziemia makowska, Maków 1984.
- Dzieje Płocka*, t. II, pod red. Mirosława Krajewskiego, Płock 2006.
- Nowicka B., *Zarys dziejów Wyszogrodu*, Warszawa 1971.
- Opis topograficzny i statystyczno-historyczny miasta gubernialnego Płocka 1860*, oprac. A. Stogowska, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1998, t. IV.
- Ostrołęka. *Dzieje miasta*, Wrocław 1967.
- Pazyra S., *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Ciechanów 1976.
- Pazyra S., *Z dziejów miasta Nasielska*, 1970.
- Piotrowski M., *Szreńsk*, Warszawa 1986.
- Prezydenci Płocka (do 1939 r.)*, oprac. K. Grochowska-Iwańska, A. Wojciechowska, Płock 2015.
- Prospekt działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, 1821.
- Pułusk i Nasielsk. Miasto i ludzie*, Warszawa-Pułusk 1968.
- Rolbiecki W., *Towarzystwo Naukowe Płockie przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej 1820-1830*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
- Rypin – dzieje miasta. Tom I do 1918 r.*, red. K. Mikulski, Rypin 2010.
- Rypin. Szkice z dziejów miasta*, Rypin 1994.
- Sierpc. Studia i materiały*, Płock, Sierpc 1972.
- Sołtysiak M., *Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III.
- Stogowska A., *Akta miasta Płocka jako podstawowe źródła do badań historii miasta*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III.
- Stogowska A., *Archiwum Państwowe w Płocku*, Płock 1995.
- Stogowska A., *Biblioteka Publiczna i Szkolna Województwa Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III.
- Stogowska A., *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego 1820-1885*, Płock 1994.

Stogowska A., *Hipolit Gawarecki realizator programu Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Notatki Płockie” 1995, nr 1.

Stogowska A., *Kajetan Morykoni (1774-1830) rektor Szkoły Wojewódzkiej Płockiej inicjator Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Płocki Rocznik Historyczno- Archiwalny” 1997, t. III.

Stogowska A., *Kultura Płocka 1793-1999*, Płock 2010.

Stogowska A., *Opisy miast mazowieckich Wincentego Hipolita Gawareckiego*, [w:] *Mazowieckie miasteczka na przełomie wieków*, Warszawa 1998.

Stogowska A., *Płock w latach 1815-1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III.

Stogowska A., *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830, 1907-1939*, Płock 1998.

Stogowska A., *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820-1830*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2002, t. XIV.

Stogowska A., *Wincenty Hipolit Gawarecki (1788-1852) historyk regionalista*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. II.

Stogowska A., *Życie społeczno-gospodarcze Płocka w latach 1793-1918*. [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006.

Stogowska A., *Życie umysłowe i kulturalne w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006.

Studia i materiały z dziejów miasta i regionu, Warszawa-Pułtusk 1997.

Opis województwa płockiego z lat 1820–1830 jako źródło historyczne do badań nad dziejami miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej

Streszczenie:

Grupa nauczycieli Szkoły Wojewódzkiej Płockiej z rektorem Kajetanem Morykonim przy wsparciu urzędników i duchowieństwa założyła w 1820 roku Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej. Podstawowym celem było „opisanie województwa płockiego”, co odnotowano w statucie zwanym „Ustawą”. Chcąc ułatwić zadanie sporządzono kwestionariusz zwany „Prospektem działań”. Jedyne członek Towarzystwa Wincenty Hipolit Gawarecki opracował i wydał materiały dotyczące miast, ziem i źródeł obrazujących życie województwa płockiego. W 1828 roku prof. Łukasz Gołębiowski, członek Warszawskiego Towarzystwa Naukowego sporządził i wydał opis województwa płockiego. Część „opisów miast” zachowała się w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie i stanowią ważne źródło do badań historycznych.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Naukowe Płockie, „opis województwa płockiego”, Wincenty Hipolit Gawarecki, Łukasz Gołębiowski, „opisy miast województwa płockiego”, AGAD.

Description of the Płock Voivodeship from 1820–1830
as a historical source for research on the history
of the cities of Mazovia and the Dobrzyń region

Summary:

A group of teachers from the Płock Voivodeship School with the rector Kajetan Morykoni, with the support of officials and clergy, founded the Scientific Society at the Płock Voivodeship School in 1820. The main goal was to “describe the Płock voivodeship”, which was noted in the statute known as the “Act”. In order to facilitate the task, a questionnaire called the “Prospectus of activities” was prepared. Only a member of the Society, Wincenty Hipolit Gawarecki, prepared and published materials on cities, lands and sources illustrating the life of the Płock Voivodeship. In 1828 prof. Łukasz Gołębiowski, a member of the Warsaw Scientific Society, prepared and published a description of the Płock Voivodeship. Some of the “descriptions of cities” have been preserved in the collections of the Central Archives of Historical Records in Warsaw and constitute an important source for historical research.

Keywords: Scientific Society of Płock, “description of the Płock Voivodeship”, Wincenty Hipolit Gawarecki, Łukasz Gołębiowski, “descriptions of cities in the Płock Voivodeship”, CAHR.

Grzegorz Gołębiowski

Marcin Lutomierski

August Zaleszczyński – XIX-wieczny prezydent Płocka i bajkopisarz – a sprawa zakupu jego portretu w 1936 r.

1. Zarys biografii

Jednym z prezydentów Płocka w XIX w. był August Adam Zaleszczyński (1787–1859), sprawujący urząd od 21 lutego 1832 r. do 31 października 1845 r. Do Płocka przeniósł się z rodzinnej Warszawy w 1811 r., czyli w czasach Księstwa Warszawskiego, kiedy w mieście potrzebni byli polscy urzędnicy. W Płocku został kancelistą Trybunału Departamentu Płockiego, radnym miejskim i bliskim współpracownikiem ówczesnego prezydenta miasta Jana Betchera¹.

Należał również do miejscowej loży masońskiej, co było typowe dla przełomu XVIII i XIX w. Członkostwo w loży masońskiej stanowiło potwierdzenie przynależności do elity intelektualnej i swoistą modą, właściwą jeszcze czasom Oświecenia. W Płocku prawie wszyscy najważniejsi urzędnicy należeli do loży wolnomularskiej, na czele z prezydentem miasta Janem Betcherem i rektorem Szkoły Wojewódzkiej Kajetanem Morykonim. Aktywność łóż koncentrowała się wokół zwalczania ciemnoty i przesadów, działalności oświatowej i dobroczynnej. Legalna działalność łóż masońskich trwała do 25 września 1821 r., kiedy ukazem cara Aleksandra I loże zostały zamknięte².

¹ A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, t. 1, Płock 2002, s. 657 (tu występuje pod imieniem Augustyn); *Prezydenci Płocka (do 1939 r.)*. Katalog wystawy, oprac. K. Grochowska-Iwańska, A. Wojciechowska, Płock 2015, s. 16.

² M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. Aleksandra Gieysztora, wyd. 2, popr. i uzup., Płock 1978, s. 259 - 260; A. M. Stogowska, *Życie umysłowe i kulturalne w latach 1793–1918*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. 2, *Historia miasta w latach 1793–1945*, pod red. M. Krajewskiego, Płock 2006, s. 255–258.

Budynek, w którym zbierali się członkowie loży masońskiej w Płocku. Stan w 1918 r.

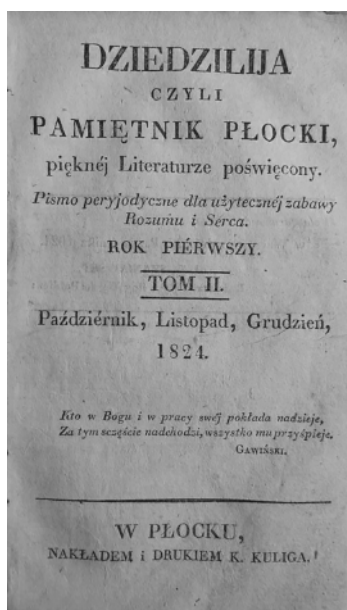
Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

A. Zaleszczyński niemal od początku należał do członków, utworzonego w 1820 r., Towarzystwa Naukowego Płockiego, aczkolwiek nie występuje wśród członków-założycieli, którzy brali udział w zebraniu założycielskim 3 czerwca 1820 r. Jego nazwisko figuruje w wykazie członków, zamieszczonym w *Prospekcie działań Towarzystwa Naukowego Płockiego* z 1821 r., w gronie innych urzędników administracji państwowej i sądowej. Jak sądzi Waldemar Rolbiecki zapewne tę grupę członków wpisał faktyczny twórca TNP Kajetan Morykoni, chcąc zwiększyć jego znaczenie. Na liście występuje jako asesor policji. Został wymieniony wśród 33 członków czynnych. Jednocześnie, ponieważ spośród 33 członków TNP 13 było masonami, członkostwo A. Zaleszczyńskiego w połączeniu z jego aktywnością literacką było czymś naturalnym. Dla biblioteki szkoły wojewódzkiej, czyli de facto TNP, przekazał 6 książek. Niestety, nie znamy ich tytułów³. 19 marca 1822 r. w sali szkoły wojewódzkiej uczestniczył w uroczystym odsłonięciu „Pomnika”, czyli szafy z zakupionymi dziełami zmarłego opiekuna Towarzystwa ministra Stanisława Kostki Potockiego i odczytał „wiersz o grobach królów polskich w Płocku”⁴.

³ Archiwum Towarzystwa Naukowego Płockiego (dalej: ATNP), sygn. F. 1340, *Prospekt działań Towarzystwa Naukowego Płockiego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, Płock 1821, s. 13; W. Rolbiecki, *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej (1820–1830) na tle jego środowiska, czasów i tradycji (monografia)*, Warszawa 1966, s. 198–203; A. M. Stogowska, *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego (1820–1985)*, Płock 1994, s. 43; eadem, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820–1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III, s. 67–68; eadem, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1830, 1907–1939*, Płock 1998, s. 39–40, 59, 74, 83; eadem, *Życie umysłowe...*, s. 259–264, 267; Z. P. Kruszewski, *Towarzystwo Naukowe Płockie. Podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011, s. 122.

⁴ S. Gorski, *Towarzystwo Naukowe Płockie (1820–1830)*, „Przegląd Historyczny” 1906, nr 3, s. 410.

August Zaleszczyński poza pełnieniem funkcji urzędniczych w wolnych chwilach pisał bajki i przypowieści dla dzieci, publikując je w czasopiśmie „Dziedzilija”, które ukazywało się przez kilka miesięcy w 1824 r.⁵ Już po przeniesieniu do Kalisza – w 1852 r. – bajki i przypowieści zostały wydane w Płocku nakładem księgarza Karola Dobrzańskiego w drukarni Edwarda Pauliego. Jeden z egzemplarzy jest przechowywany w Bibliotece im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego⁶.

Strona tytułowa czasopisma „Dziedzilija”

Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

W 1824 r. w Płocku ożenił się z 17-letnią Zofią Karoliną Augustą Just. Świadkiem na ślubie był prezydent J. Betcher. 18 lipca 1825 r. małżeństwu urodził się syn Ksawery Kamil. Jednak szczęście rodzinne A. Zaleszczyńskiego nie trwało długo, bowiem w 1826 r. najpierw zmarła żona (11.09.1826), a potem syn (1.12.1826). Jednak już 30 września 1830 r. A. Zaleszczyński ożenił się powtórnie z Izabellą Antoniną Modrzewską, z którą miał czworo dzieci: Jana Makarego (ur. 2.01.1831, zm. – ?), Balbinę Magdalenę (ur. 25.05.1833, zm. 1833), Izabellę Joannę Alfonsę (ur. 21.08.1841, zm. – ?) i Augusta Antoniego (ur. 1.01.1843, zm. 14.04.1863)⁷.

⁵ Na ten temat zob.: W. Koński, *Dwa wieki prasy płockiej*, t. I, 1810–1945, Płock 2021, s. 16–20; M. Lutomiński, *Augustyn Zdżarski i jego „Dziedzilija”*, „Muzealne Rozmaitości” (Opinogóra) 2020, nr 2, s. 14–15.

⁶ S. Kostanecki, *Płock 1830–1864*, [w:] *Dzieje Płocka* [1978], s. 315; A. J. Papierowski, J. Stefański, op. cit., s. 657–658; *Prezydenci Płocka*, s. 16–17.

⁷ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), akta urodzeń parafii rz.-kat. w Płocku za lata: 1825, nr 131; 1831, nr 20; 1833, nr 113; 1841, nr 184; 1843, nr 86; akta zgonów parafii rz.-kat w Płocku za rok 1826, nr 49; *Prezydenci Płocka*, s. 15. Akta stanu cywilnego odnalazły K. Grochowska-Iwańska i A. Wojciechowska.

W 1828 r. po swojej teściowej Karolinie Just w $\frac{3}{4}$ odziedziczył dom przy Starym Rynku 20, gdzie mieszkał już wcześniej, a w 1829 r. przejął pozostałą $\frac{1}{4}$ od ciotki zmarłej żony Barbary Wolert i mieszkał tam do końca swego pobytu w Płocku. W czasie powstania listopadowego był współorganizatorem Straży Bezpieczeństwa. Po ostatniej sesji Sejmu, która miała miejsce w Płocku 25 września 1831 r. A. Zaleszczyński, obok swojego szefa oraz ok. 300 mieszczan wpisał się do księgi, w której zapisano uchwałę Sejmu głoszącą, że naród polski ma prawo przekazać koronę Polski temu, kogo uzna za godnego tego zaszczytu.

Po śmierci J. Betchera, 21 lutego 1832 r. objął urząd prezydenta miasta Płocka, sprawując go przez kolejnych 13 lat. Zajmował się porządkowaniem miasta, m.in. brukowaniem ulic, aczkolwiek władze zwierzchnie w 1845 r. udzieliły mu nagany za zaległości w załatwianiu spraw. Był to prawdopodobnie rezultat zbyt małej liczby urzędników magistratu, z czym A. Zaleszczyński wielokrotnie zwracał się do władz w Warszawie. Nie przyniosło to jednak zwiększenia liczby etatów i na przełomie października i listopada 1845 r. A. Zaleszczyński został przeniesiony na analogiczne stanowisko do Kalisza, a tamtejszy prezydent Andrzej Borodicz został przysłany do Płocka. Dom przy Starym Rynku od A. Zaleszczyńskiego nabył Andrzej Karszowiecki, właściciel winiarni i pobliskiego Hotelu Berlińskiego oraz malarz-amator. W Kaliszu A. Zaleszczyński urząd prezydenta pełnił do 1849 r. i w 1850 r. został zastąpiony przez Sylwestra Stróżewskiego, który – co ciekawe – po czterech latach urzędowania został przeniesiony na urząd prezydenta Płocka⁸.

⁸ S. Kostanecki, op. cit., s. 302; A. J. Papierowski, J. Stefański, op. cit., t. 1, s. 657–658; *Prezydenci Płocka*, s. 15–17, 23–24; M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793–1918)*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. 2, s. 73; H. Woźniak, *Prezydent bajkopisarz mieszkał pod dziewiątką*, „Gazeta Wyborcza Płock”, 27 stycznia 2008, <https://plock.wyborcza.pl/plock/7,35681,4873967.html> [dostęp: 1.07.2021]; *Wójtowie, burmistrzowie, prezydenci i naczelnicy Kalisza*, <http://www.info.kalisz.pl/kronika/aneks1.htm> [dostęp: 1.07.2021]; *Kadencje władz miasta*, <https://www.kalisz.pl/miasto/historia-samorzadu/kadencje-wladz-miasta> [dostęp: 1.07.2021].

Płocki ratusz – miejsce pracy A. Zaleszczyńskiego. Stan w 1918 r.
Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

Po zakończeniu pracy w Kaliszu A. Zaleszczyński wrócił do Warszawy, gdzie miał rodzinę i tam zmarł 18 września 1859 r. Ponieważ akt zgonu zawiera pewne wątki biograficzne, warto go przytoczyć w całości: „Działo się w Warszawie dnia dziewiątego miesiąca września tysiąc ośmset pięćdziesiąt dziewiątego roku o godzinie wpół do dziesiątej z rana. Stawili się Jan Zaleszczyński, fabrykant cukru we wsi Leszno Guberni Warszawskiej zamieszkały, syn zmarłego i Bartłomiej Ruśkiewicz, emeryt w Warszawie zamieszkały, szwagier zmarłego⁹, oba dwa pełnoletni i oświadczyli Nam, że w dni u wczorajszym o godzinie w pół do trzeciej w nocy w Warszawie przy ulicy Rynek Starego Miasta pod liczbą pięćdziesiąt siedmą zmarł August Zaleszczyński wdowiec, były Prezydent Miasta Kalisza, emeryt, lat siedmdziesiąt cztery żyjący, urodzony w Warszawie zniegby Józefa i Rozalii z Wolskich Małżonków Zaleszczyńskich. Przekonawszy się o zejściu Augusta Zaleszczyńskiego, Akt ten po odczytaniu podpisanym został przez Nas wraz z Stawającymi”.

⁹ B. Ruśkiewicz był byłym referentem Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, a jego żoną siostra Augusta - Katarzyna z Zaleszczyńskich, która zmarła 10 kwietnia 1839 r. w wieku 46 lat (Archiwum Państwowe w Warszawie, akta zgonów parafii św. Jana w Warszawie, 1839 r., akt zgonu nr 180; skan w: Geneteka. Genealodzy.Pl, <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=8&zs=9233d&sy=515&kt=1&plik=178-183.jpg#zoom=0.6517297422800092&x=0&y=789> [dostęp: 1.07.2021].

Akt zgonu podpisali Bartłomiej Ruśkiewicz, Jan Zaleszczyński i proboszcz parafii św. Jana ks. Franciszek Chmielewski¹⁰.

W zbiorach Towarzystwa Naukowego Płockiego zachowało się zdjęcie z podpisem na odwrocie: „August Zaleszczyński – syn prezydenta płockiego zginął w powstaniu 1863 r.”¹¹ Ponieważ zgon ojca zgłosił jego syn Jan Zaleszczyński, więc na pewno na zdjęciu widnieje jego młodszy brat August Antoni, który wcześniej był urzędnikiem komisji skarbu rządu Królestwa Polskiego. W styczniu 1863 r. zaciągnął się do oddziału „dzieci warszawskich” mjr. Walerego Remiszewskiego i zginął 14 kwietnia 1863 r. w potyczce z huzarami i kozakami pod Budami Zaborowskimi w Puszczy Kampinoskiej, gdzie łącznie zginęło lub zostało zamordowanych po walce 72 powstańców¹².

August Antoni Zaleszczyński – syn Augusta Zaleszczyńskiego

Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

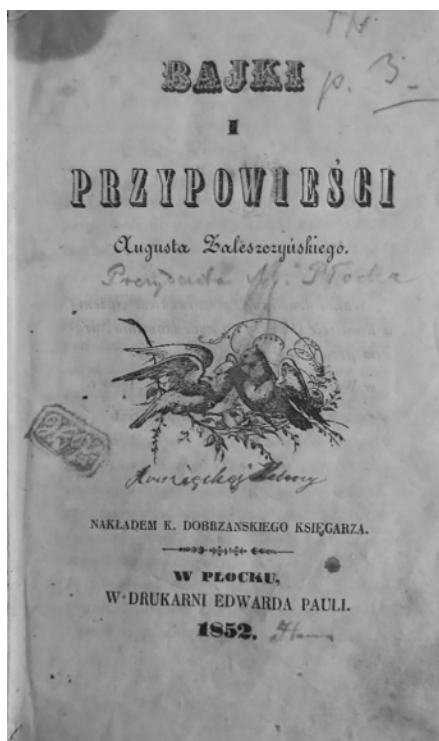
¹⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie, akta zgonów parafii św. Jana w Warszawie, 1859 r., akt zgonu nr 488. skan w: Geneteka.Genealodzy.Pl, https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=eng&bdm=B&w=71wa&rid=662&searchlastname=Zaleszczy%C5%84ski&search_name=&search_lastname2=&search_name2=&from_date=1826&to_date= [dostęp: 1.07.2021]. K. Grochowska-Iwańska i A. Wojciechowska podały jako datę śmierci A. Zaleszczyńskiego 18 września 1859 r. (*Prezydenci Płocka*, s. 16).

¹¹ ATNP, Fotografie powstańców i działaczy politycznych z okresu przedpowstaniowego i powstania styczniowego, sygn. 951.

¹² Katalog bitew Powstania Styczniowego, <https://genealogia.okiem.pl/powstania/index.php?databitwy=1863-04-14;> https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Bud%C4%85_Zaborowsk%C4%85 [dostęp: 1.07.2021].

2. August Zaleszczyński jako bajkopisarz

Literacka aktywność Augusta Zaleszczyńskiego jest praktycznie nieobecna w badaniach literaturoznawczych, co wcale nie oznacza, że musi ona mieć niską wartość artystyczną. W opracowaniach na temat bajek sporadycznie można odnaleźć jedynie wzmianki o nim¹³. Warto więc choćby pobieżnie przyrzeć się jego utworom opublikowanym w 1852 r. w jedynym zbiorze – *Bajki i przypowieści*¹⁴. Już sam tytuł tomu wpisuje się w tradycję historycznoliteracką, ponieważ tak samo lub podobnie nazywali swoje zbiory autorzy, tacy jak m.in.: Ignacy Krasicki, Julian Ursyn Niemcewicz czy Stanisław Jachowicz¹⁵.

Strona tytułowa zbioru bajek i przypowieści A. Zaleszczyńskiego z 1852 r.

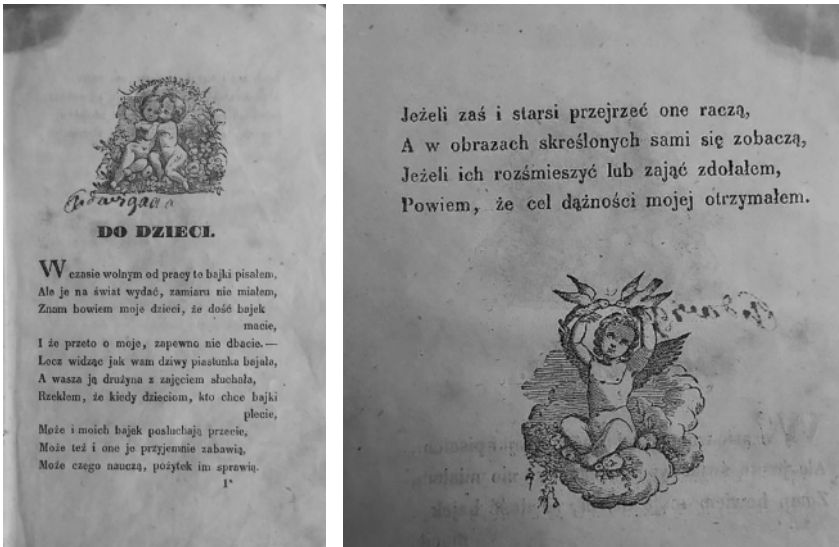
Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

¹³ Zob.: M. Ursel, „*Antologia bajki polskiej*”, *wybrał i oprac. Wacław Woźnowski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982 [recenzja], „*Pamiętnik Literacki*” 1983, z. 2, s. 353.

¹⁴ A. Zaleszczyński, *Bajki i przypowieści*, Płock 1852. Wszystkie cytaty pochodzą z tego wydania; zmodernizowano w nich pisownię, zachowując najważniejsze swoistości językowe charakterystyczne dla polszczyzny z połowy XIX w.

¹⁵ Zob.: M. Lutomiński, *Edycje bajek i powiastek Stanisława Jachowicza*, „*Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie*” 2020, nr 2, s. 72; idem, *Pierwsze polskie bajki literackie dla dzieci*, „*Głos Uczelni. Czasopismo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*” 2022, nr 3-4, s. 60–64.

Zbiór zawiera 121 krótkich wierszowanych historyjek¹⁶ z założenia dla dzieci, o czym informował autor we wstępie, podkreślając jednocześnie, że „ani bajki, ani przypowieści tu zamieszczone, bynajmniej z obcych języków nie są tłumaczone, ani też z innych naśladowane, wszystkie są oryginalne i własnego mojego układu”¹⁷. Zaznaczył jednak, że gdyby znalazła się tu jakaś cudza myśl lub wyrażenie – to bez wiedzy i chęci autora, który nie chciałby być obwiniony o zamiar korzystania z cudzych pomysłów. Ponadto – niejako asekuracyjnie – dodał, że nie jest bajkopisarzem z powołania, dlatego ma prawo spodziewać się, że krytyka będzie dla niego „wrozumiałą i mniej ostrą”¹⁸.

Wstęp *Do dzieci* ze zbioru *Bajki i przypowieści A. Zaleszczyńskiego*
Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego

Cel swojej twórczości autor wyraził w otwierającym tomik wierszu *Do dzieci*, mając nadzieję, że posłużą one zarówno przyjemnej zabawie, jak i pożytecznej nauce. Co ważne i interesujące: A. Zaleszczyński brał pod uwagę także odbiorców dorosłych, którzy być może „w obrazach skreślonych sami się zobaczą”¹⁹ i których - być może - uda mu się rozśmieszyć, a jednocześnie przekazać im szereg ponadczasowych mądrości życiowych. W istocie tak jest, że sporo utworów bardziej odpowiada problematyce i poetyce dorosłych lub ma charakter uniwersalny, czego przykładem może być następująca – artystycznie udana – bajka *Komar*:

¹⁶ Mowa tu o bajkach i przypowieściach, których autor i wydawca nie wyszczególnili, tylko potraktowali łącznie.

¹⁷ A. Zaleszczyński, op. cit., s. 1.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, s. 4.

„Bujał komar w powietrzu, głośno sobie huczał,
A jak mógł, ostrem żądłem każdemu dokuczał,
Ale w zapale swoim zbytnio uniesiony,
W końcu ręką człowieka został przygnieciony;
Gdyby był niezłośliwym i spokojnie siedział,
Nikt by o tem, że żyje, nie słyszał, nie wiedział,
Lecz kto huczy i jad swój po świecie rozlewa,
Niechaj się pewnej zguby, spodziewa”²⁰.

Niewątpliwie, do dorosłego odbiorcy była adresowana bajka *Wino i woda*, piętnująca nieumiarkowane i bezmyślne picie obu tytułowych napojów. W bajce opisał bogatego, który pił wino i biednego, który pił wodę: „Oba przebrali miarkę, a więc z tej przyczyny, / Pierwszy dostał podagry, a drugi puchliny”²¹.

W niektórych utworach A. Zaleszczyńskiego pobrzmiewają echa średniowiecznych i barokowych motywów głoszących nieuchronność śmierci, w obliczu której wszyscy ludzie są równi. Prawdy te wyraził – oczywiście, za pomocą alegorii zwierzęcych – m.in. bajka *Szczur i myszka*, która kończy się takim oto obrazem i morałem:

„Wpadł w pułapkę szczur wielki, jak i myszka mała.
Niech się nikt nie nadyma, gdy wyższość posiada,
Na próżno cię niestety! ta mamona kusi,
Czy kto wielki czy mały, równo umrzeć musi”²².

Jeszcze bardziej refleksyjną, by nie rzec: melancholijną, wymowę ma utwór *Dąb*: „Tak się też wszystko kończy smutnem przeznaczeniem, / I dąb stuletni pada pod czasu brzemieniem”²³. Podobnie egzystencjalny morał płynie z bajki *Grzyb i sosna*:

„Grzyb siedzący na ziemi robił wyrzut sośnie,
Że ona bardzo wolno, a on szybko rośnie.
Prawda, odpowie sosna grzybowi spokojnie,
Że natura w tej mierze obdarza cię hojnie,
Ale powiedz mój grzybie, jakże długo żyjesz,
Gdy cię dziś człowiek nie zje, to już jutro zgnijesz”²⁴.

Natomiast refleksyjno-żartobliwy charakter nadał autor bajce *Mrówki* zakończony morałem: „Zastosujmy się przeto do wyroków Nieba, / Gdzie przeskoczyć nie można, tam podleźć potrzeba”²⁵.

²⁰ Ibidem, s. 10–11.

²¹ Ibidem, s. 8.

²² Ibidem, s. 117.

²³ Ibidem, s. 15.

²⁴ Ibidem, s. 157.

²⁵ Ibidem, s. 95.

Bywało i tak, że bajka lub przypowieść (powiastka) dotyczyła zachowania dziecka, a kończyła się morałem dedykowanym także, a może przede wszystkim dorosłym czytelnikom, co potwierdza historyjka *Słabość Antosia*, zakończona następującą konstatacją: „Tak to bywa i z starszemi, / Robią się często słabemi, / W dzień jedzą, piją, nocami balują, / A przecież im się zdaje, że na coś chorują”²⁶. W innej – o migdałach, kiedy Władziowi wśród słodkich trafiły się i gorzkie owoce, z czego był bardzo niezadowolony i podejrzewał umyślne działanie, ojciec tak go pouczał:

„Żeś zgrzył gorzkie migdały pomiędzy słodkimi,
To przecież się mój Władziu nie zatrueś niemi.
Często to na tym świecie, pomiędzy słodycze,
Wciskają się niestety! niesmak i gorycze,
Których na próżno człowiek unikać się kusi,
Bo się koniecznie z niemi wszędzie spotkać musi.

Mijaj małe przykrości i znoś je cierpliwie,
Ażebyś później z większych zdołał wyjść szczęśliwie”²⁷.

Motyw dzieciństwa jako przygotowania się do dorosłego życia zawiera też utwór *Żelazo na kowadle*. Na pytanie żelaza, czemu kowal tak je okłada, kowal odpowiedział, że chce, aby było bardziej użyteczne i „łatwiej zwyciężało”. Dalej narrator zwracając się do dzieci, mówi:

„Tak i wy lube dzieci, skoro podrośnięcie,
Zbyt wiele przeciwności na świecie znajdziecie.
Zdarzy wam się natrafić na kolce i ciernie,
Przykładajcież się teraz do nauki wiernie,
Hartujcież się starannie w cnocie, uczciwości,
A męźniej znieść zdołacie spotkane trudności”²⁸.

Innym przykładem tendencji uniwersalizowania morału jest chociażby pointa utworu *Grześ*: „Dobrze mieć w życiu swoim pewne przyjemności, / Lecz by niemi nikomu nie sprawić przykrości”²⁹.

Zgodnie z założeniem zbioru adresowanego raczej do młodszych odbiorców bohaterami wielu bajek i przypowieści są dzieci – częściej chłopcy (np. Antoś, Feluś, Grześ, Gucio, Ignas, Józio, Juliś, Mateuszek, Mondzio, Oleś, Staś, Wicus, Władzio) niż dziewczynki (np. Emilka, Izabelka, Józia, Justynka, Leosia, Ludwisia, Salusia, Zosia). Zarówno nadawanie bohaterom imion oraz ich zdrabnianie wpisuje

²⁶ Ibidem, s. 22.

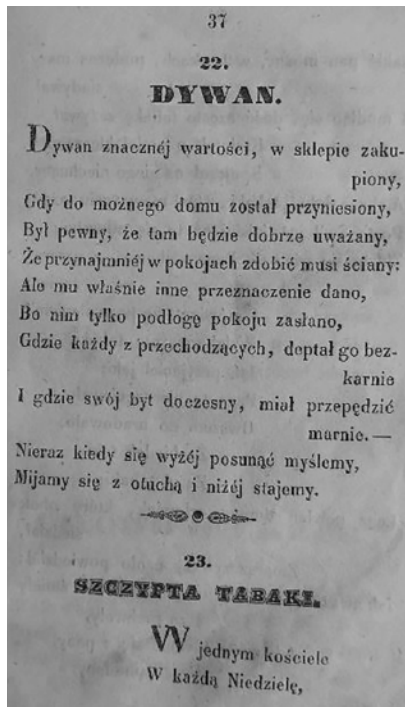
²⁷ Ibidem, s. 11–12.

²⁸ Ibidem, s.59.

²⁹ Ibidem, s. 29.

się w powszechny wówczas trend pisania dla dzieci, który w literaturze polskiej zapoczątkowali: Klementyna z Tańskich Hoffmanowa i Stanisław Jachowicz w latach 20. XIX w.

Utwory Zaleszczyńskiego mają przede wszystkim walory moralizatorsko-wychowawcze. Ich morały wyrażają m.in.: potępienie kłamstwa (np. *Ślizgawka*), dziecięcego uporu (np. *Upór*), zdrady (np. *Koń i pijawka*, *Kot i pies*), chciwości i skąpstwa (np. *Skąpiec*); niedbalstwa (np. *Koźuch*); ostrzeżenie przed pozorami (np. *Jałmużna*, *Mondzio*, *Poprawa złodzieja*, *Znawca sztuk pięknych*); pochwałę niezłomnej wierności (np. *Złodziej i pies*), krytykę zbyt wygórowanych oczekiwań (*Dywan*), potrzebę umiarkowania (np. *Wino i woda*, *Wino i piwo*); pochwałę samokrytycyzmu (*Paw*).

Strona z bajką *Dywan*

Źródło: Zbiory Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Bajki i przypowiadki często miały podwójnych bohaterów, zwykle o przeciwstawnych cechach i oczekiwaniach. Łącznie jest ich aż 48, oto wybrane tytuły: *Wino i woda*, *Wilk i myśliwy*, *Człowiek i kret*, *Gęś i orzeł*, *Burak i żyto*, *Rumak i osieł*, *Pies i mucha*, *Motyl i pszczoła*, *Wilk i jaszczurka*, *Kot i pies*, *Wierzba i topola*. Przykładowo zacytujmy bajkę *Człowiek i kret*:

„Czego ty mnie tak ścigasz okrutny człowiecze,
Raz kret wyjrzawszy do człowieka rzecz,
Wszak uciekam od świata i w ziemi się kryję,
Gdzie jak jaki pustelnik korzonkami żyję;
A ty mnie i tak szukasz i śledzisz koniecznie,
Żelazem lub trucizną chcąc zgubić wiecznie,
Czyż nie masz innych zwierząt, co po ziemi chodzą,
Które ci pewno więcej, niżli krety szkodzą,
A przecież tyle na nich nie wywierasz złości,
Jak na krecie, co siedzi i żyje w ciemności –
Widzę, odpowie człowiek, żeś mówca żarliwy,
Wystawiasz niewinności swojej obraz żywy,
Tymczasem choć ty tylko zajadasz korzonki,
Usychają od tego zasadzane płonki:
Wolę ja już jawnego na ziemi szkodnika,
Bo takiego, to przecież łatwiej się unika,
Lecz kto drugim w ukryciu szkodzić usiłuje,
Ten daleko na większą karę zasługuje.
Nie szkodź nigdy bliźniemu, ni jawnie, ni skrycie,
A Bóg cię wynagrodzi swą łaską obficie”³⁰.

Czytając bajki i przypowiadki A. Zaleszczyńskiego, często odnosi się wrażenie, że mimo upływu 170 lat od ich wydania, niemal wszystkie można odnieść do współczesności. Jak się okazuje, pewne sytuacje i problemy wciąż się powtarzają, a natura ludzka się nie zmienia. Wymownym przykładem może być bajka *Paw* – o ptaku, który doceniając swój wspaniały wygląd, widział też pewne swoje wady i ułomności, jak choćby niezbyt piękne nogi czy krzykliwy głos:

„Prawdziwie że skromność taka,
Wielką jest pochwałą ptaka,
Bo ludzie, choć rozum mają,
A swych błędów nie uznają;
Każdy chciałby być chwalonym,
W niczem nigdy nie zganionym,
Skoro mu spomnisz o błędzie,
Twym nieprzyjacielem będzie”³¹.

³⁰ Ibidem, s. 39–40.

³¹ Ibidem, s. 121.

Za inny przykład ponadczasowości tych utworów niech posłuży los biednego czeladnika, który nie chciał prosić o jałmużnę. W zakończeniu czytamy nadzwyczaj aktualnie brzmiący morał:

„O jakże często i my mylić się możemy,
Gdy fałszywym żebrakom jałmużnę dajemy.
Co przybierając na się pozorne choroby,
Najgodniejsze oszukać potrafią osoby,
A prawdziwie ubogi i godny litości,
Doświadcza od nas wzgardy i obojętności”³².

Bajki A. Zaleszczyńskiego adresowane raczej do dorosłego czytelnika są mniej lub bardziej inspirowane utworami Jean de La Fontaine’a, które na ziemiach polskich twórczo adaptowali m.in. Ignacy Krasicki czy Stanisław Trembecki. Natomiast bajki i powiastki pisane z myślą o dzieciach czerpią niektóre motywy i formy z utworów Stanisława Jachowicza³³. Jednak takie nawiązywanie, czy wprost naśladowanie, w tradycji bajkopisarskiej nie było wówczas niczym zaskakującym ani nagannym. Wprost przeciwnie – to w pewnym sensie nobilitowało autora. Ponadto można wskazać elementy oryginalne w bajkach i powiastkach A. Zaleszczyńskiego, jak choćby specyficzny – niekoniecznie dziecięcy – humor, sygnały realiów życia miejskiego (np. sklepy, modne ubrania, tabaka, papuga w mieszkaniu), twórcze wykorzystanie elementów różnych tradycji literackich czy nieznane lub mniej znane egzemplifikacje zachowań dzieci.

3. Propozycja sprzedaży portretu Augusta Zaleszczyńskiego w 1936 r.

Tak w skrócie przedstawia się biografia i dorobek pisarski Augusta Zaleszczyńskiego. Dotychczas nieznaną był jednak jego wizerunek. Tymczasem z dokumentów archiwalnych, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Płocku wynika, że w styczniu 1936 r. budowniczy Czesław Ćwikła z Nakła³⁴ przysłał do Zarządu Miasta Płocka pismo z zapytaniem, „czy szanowny Zarząd Miasta nie zechciałby zakupić portret byłego gubernatora miasta Płocka wraz z dyplomem na jedwabiu z roku 1846, których to przedmiotów fotografię dołączam. Proszę o propozycję ceny kupna”³⁵.

³² Ibidem, s. 47.

³³ Jego debiutancki zbiór bajek ukazał się w 1824 r. w Płocku.

³⁴ Na temat Czesława Ćwikły w internecie jest informacja, że w 1925 r. był współzałożycielem i pierwszym naczelnikiem ochotniczej straży pożarnej w podnakielskiej wsi Paterek. W Paterku do dzisiaj żyją potomkowie rodziny Ćwikłów. <https://pomorska.pl/strazacy-z-nakla-dostali-nowy-woz-a-druhowie-z-paterka-sprzet-ratowniczy-zdjecia/ar/6408896> [dostęp: 1.07.2021 r.].

³⁵ APP, sygn. 26 693, akta Zarządu Miasta Płocka o sprawach regionalnych z 1936 r., pismo C. Ćwikły (b. d.) do Zarządu Miasta Płocka, data wpływu – 29 stycznia 1936 r., k. 29.

Sprawa została przedstawiona 29 stycznia 1936 r. na posiedzeniu Magistratu miasta Płocka. W związku z ofertą C. Ćwikły podjęto następującą uchwałę: „Polecić Zarządowi Miejskiemu przeprowadzić pertraktacje z p. Czesławem Ćwikłą celem nabycia od niego portretu Prezydenta Miasta Płocka Augusta Zaleszczyńskiego z 1846 roku, po zasięgnięciu opinii Towarzystwa Naukowego Płockiego”³⁶.

Sprawa posunęła się naprzód 10 lutego 1936 r., bowiem tego dnia z upoważnienia prezydenta Płocka Stanisława Wasiaka kierownik Wydziału Ogólnospołecznego Konstanty Bolesta-Modliński wysłał do C. Ćwikły pismo z zapytaniem o wymiary portretu, jego autora oraz „czy na odwrocie uczynione [są] jakieś zapiski, stwierdzające niezbicie, że to podobizna właśnie wyżej wymienionego Augusta Zaleszczyńskiego, wreszcie treść adresu na jedwabiu z roku 1846, gdyż ta na fotografii jest trudną do odczytania”. Prosił również o określenie ceny nabycia portretu i adresu³⁷.

Równocześnie K. Bolesta-Modliński przesłał ofertę C. Ćwikły do zaopiniowania do Towarzystwa Naukowego Płockiego³⁸, na co prezes TNP Aleksander Maciesza i Kazimierz Staszewski odpowiedzieli, że „nabycie dla miasta portretu byłego prezydenta A. Zaleszczyńskiego oraz adresu jest bardzo wskazane, zwłaszcza, że za czasów prezydentury p. R. Chmielewskiego zapoczątkowano tworzenie galerii byłych prezydentów miasta Płocka”³⁹.

Ponieważ C. Ćwikła zwlekał z odpowiedzią, 20 lutego 1936 r. wiceprezydent Aleksander Wernik wysłał do niego pismo z prośbą o odpowiedź⁴⁰. Na początku marca C. Ćwikła przysłał do prezydenta Płocka obszerne pismo, w którym czytamy: „W odpowiedzi na listy z dn. 10.II.36 r. L.IV.-4.12 i L.IV.4-13 komunikuję, że: wymiary portretu w ramie owalnej wynoszą w osi pionowej 0,60 m, w osi poziomej 0,50 m. Rama jest połączana. Co do czyjzego pendzla jest ten obraz to tutaj na miejscu stwierdzić nie mogę, ponieważ obraz, jak wykazują ślady, był prostokątny, a przy stworzeniu owalu najprawdopodobniej podpis malarza został odcięty. Ze sztychu również nie mogę stwierdzić z powodu braku na miejscu odpowiednich znawców. Na odwrocie portretu nie ma żadnych zapisków. Co do identyczności osoby Augusta Zaleszczyńskiego, to zapewniam, że na pewno jest to podobizna oryginalna, gdyż przejąłem te przedmioty bezpośrednio od rodziny. Podaję treść adresu na jedwabiu z roku 1846 w załączeniu. Co do ceny za adres i portret, to uważam, że po stwierdzeniu autentyczności mógłbym podać ostatecznie moje warunki. Moim zdaniem byłoby najlepiej, gdybym osobiście mógł przedłożyć te przedmioty, a ze strony W. Panów byłby znawca, który stwierdziłby, czyjzego pendzla jest ten portret i z którego roku, oczywiście za uprzednim otrzymaniem wiadomości i zwrotu moich kosztów podróży”⁴¹.

³⁶ Ibidem, wyciąg z uchwał 39-ego posiedzenia Magistratu miasta Płocka z dnia 29 stycznia 1936 r., uchwała Nr 471, podpisana przez wiceprezydenta A. Wernika i ławników: P. Jasińskiego, I. Bursztyna i L. Przybylskiego, k. 25.

³⁷ Ibidem, pismo K. Bolesty-Modlińskiego z 10 lutego 1936 r. do C. Ćwikły, k. 23.

³⁸ Ibidem, pismo K. Bolesty-Modlińskiego z 10 lutego 1936 r. do Towarzystwa Naukowego w Płocku, k. 24.

³⁹ Ibidem, pismo A. Macieszy i K. Staszewskiego z 17 lutego 1936 r. do Zarządu Miejskiego w Płocku, k. 27.

⁴⁰ Ibidem, pismo A. Wernika z 20 lutego 1936 r. do C. Ćwikły, k. 30.

⁴¹ Ibidem, pismo C. Ćwikły do prezydenta miasta Płocka z 2 marca 1936 r., k. 31.

Według załącznika napis na adresie z 1846 r. brzmiał:

„Wielmożnemu
Augustowi Zaleszczyńskiemu
byłemu Prezydentowi
Miasta Gubernialnego Płocka
z powinszowaniem
Nowego Roku 1846
Od tych,
Którzy mają dla Niego prawdziwy szacunek
I nie zaprzestaną Go kochać
Aż do zgonu życia.

Franciszek Ciesielski
Cyprian Słupecki
Józef Gibasiewicz
Wojciech Elbrandt
Mikołaj Tarnowski

Karol Szmoll
Gacpar Góralewski
Jan Buczkowski
Andrzej Bogusławski
Józef Jętczewski

Józef Pestugia
Albin Pinko
Klemens Wroński
Ignacy Ważyński
Adam Jędrzejewicz

Adolf Ważyński
Edward Pauli
Ferd. Bucholtz
Ignacy Słupecki
Józef Słupecki⁴².

Zdjęcie adresu i portretu A. Zaleszczyńskiego, dołączone do pisma C. Cwikły
Źródło: Zbiory Archiwum Państwowego w Płocku

⁴² Ibidem, załącznik do pisma C. Cwikły, k. 32.

O większości spośród osób, które podpisały się pod adresem, posiadamy nieco informacji biograficznych:

- Cyprian Słupecki – inspektor więzienia w Płocku i członek loży wolnomularskiej⁴³,
- Józef Gibasiewicz – aptekarz⁴⁴,
- Szymon Elbrandt – płocki drukarz⁴⁵,
- Mikołaj Tarnowski – kupiec, członek Zgromadzenia Kupieckiego⁴⁶,
- Karol Szmol – były żołnierz powstania listopadowego i prowizor apteczny⁴⁷,
- Kasper Góralewski – urzędnik płocki i drugi radny miasta Płocka⁴⁸,
- Jan Buczkowski – sekretarz Urzędu Muncypalnego miasta Płocka⁴⁹,
- Andrzej Bogusławski – adwokat, oficer Wojska Polskiego i uczestnik powstania listopadowego, po powrocie z emigracji w czasie prezydentury A. Zaleszczyńskiego był patronem przy Trybunale Cywilnym I instancji województwa płockiego⁵⁰,
- Józef Pestuggia – kupiec i właściciel nieruchomości na terenie miasta, członek loży wolnomularskiej⁵¹,
- Albin Pinko – nauczyciel i bibliotekarz w Szkole Wojewódzkiej w Płocku⁵²,
- Ignacy Ważyński – kancelista płockiego Urzędu Muncypalnego⁵³,
- Adam Jędrzejewicz – oficer wojska francuskiego, Księstwa Warszawskiego i krótko Królestwa Polskiego, od 1815 r. urzędnik płockiego Magistratu, kasjer, członek loży wolnomularskiej⁵⁴,
- Edward Pauli – płocki drukarz, drukował m.in. „Płocki Dziennik Urzędowy Guberni Płockiej”⁵⁵,
- Józef Słupecki – radca Wydziału Administracyjnego płockiego Rządu Gubernialnego⁵⁶.

⁴³ A. J. Papierowski, J. Stefański, dz. cyt., t. 1, s. 551.

⁴⁴ Ibidem, s. 172.

⁴⁵ Ibidem, t. 2, s. 138.

⁴⁶ Ibidem, t. 1, s. 600.

⁴⁷ Ibidem, t. 2., s. 614.

⁴⁸ Ibidem, s. 186.

⁴⁹ Ibidem, t. 2, s. 77.

⁵⁰ Ibidem, t. 1. s. 59.

⁵¹ Ibidem, s. 465.

⁵² Ibidem, s. 469.

⁵³ Ibidem, t. 2, s. 664.

⁵⁴ Ibidem, t. 1, s. 243.

⁵⁵ Ibidem, s. 456.

⁵⁶ Ibidem, t. 2, s. 577.

Tak więc wymienione osoby należały do establishmentu Płocka tamtego czasu i byli wśród nich przede wszystkim urzędnicy.

W odpowiedzi na wyjaśnienia C. Ćwikły wiceprezydent Aleksander Wernik 6 marca 1936 r. zakomunikował mu, że „Pan Prezydent Stanisław Wasiak będzie w niedługim czasie osobiście w Nakle i sprawę tę postara się z W. Panem załatwić”⁵⁷.

Na tym korespondencja z Czesławem Ćwikłą urywa się. Czy prezydent S. Wasiak istotnie spotkał się z nim – nie wiadomo. Wiadomo tylko, że 21 marca 1936 r. S. Wasiak wyjechał służbowo do Włocławka, jednak śladów podróży do Nakła nie udało się odnaleźć⁵⁸. Być może w czasie wizyty we Włocławku spotkał się z C. Ćwikłą, aczkolwiek w protokołach obrad Magistratu i Rady Miejskiej za 1936 r. brak jest jakiegokolwiek informacji o możliwości kupna portretu A. Zaleszczyńskiego.

Na podstawie załączonego zdjęcia można stwierdzić, że portret musiał być wykonany znacznie wcześniej, zanim A. Zaleszczyński objął urząd prezydenta Płocka. Miał wtedy już 45 lat, tymczasem na portrecie widzimy młodzieńca w wieku ok. dwudziestu kilku lat. Tym nie mniej jest to jedyny znany jego wizerunek. Czy obraz został zakupiony do Płocka – nie wiadomo. Może w innych materiałach archiwalnych uda się kiedyś natrafić na ślad ewentualnej transakcji. Na razie losy obrazu pozostają nieznanne.

Bibliografia:

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta miasta Płocka, sygn. 25 763, 26 693

Akta urodzeń parafii rzymsko-katolickiej w Płocku za lata: 1825, 1831, 1833, 1841, 1843

Akta zgonów parafii rzymsko-katolickiej w Płocku za rok 1826

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta zgonów parafii św. Jana w Warszawie za lata: 1839, 1859

Archiwum Towarzystwa Naukowego Płockiego

Fotografie powstańców i działaczy politycznych z okresu przedpowstaniowego i powstania styczniowego, sygn. 951

Prospekt działań Towarzystwa Naukowego Płockiego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, Płock 1821, sygn. F. 1340

Zbiory Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego

Zaleszczyński August, *Bajki i przypowieści*, Płock 1852.

⁵⁷ APP, akta miasta Płocka, sygn. 26 693, akta Zarządu Miasta Płocka o sprawach regionalnych z 1936 r., pismo A. Wernika do C. Ćwikły z 6 marca 1936 r., k. 30.

⁵⁸ APP, akta m. Płocka, sygn. 25 763, rachunek kosztów podróży S. Wasiaka za marzec 1936 r.

Opracowania:

Chudzyński Marian, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793–1918)*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. 2, *Historia miasta w latach 1793–1945*, pod red. Mirosława Krajewskiego, Płock 2006.

Gorski Stefan, *Towarzystwo Naukowe Płockie (1820–1830)*, „Przegląd Historyczny” 1906, nr 3.

Kieffer-Kostanecka Maria, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. Aleksandra Gieysztor, wyd. 2, popr. i uzup., Płock 1978.

Koński Wiesław, *Dwa wieki prasy płockiej*, t. I, 1810–1945, Płock 2012.

Kostanecki Stanisław, *Płock 1830–1864*, [w:] *Dzieje Płocka*, pod red. Aleksandra Gieysztor, wyd. 2, popr. i uzup., Płock 1978.

Kruszewski Zbigniew Paweł, *Towarzystwo Naukowe Płockie. Podmiot życia publicznego*, Warszawa 2011.

Lutomierski Marcin, *Augustyn Żdzarski i jego „Dziedzilija”*, „Muzealne Rozmaitości” (Opinogóra) 2020, nr 2.

Lutomierski Marcin, *Edycje bajek i powiastek Stanisława Jachowicza*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2020, nr 2.

Lutomierski Marcin, *Pierwsze polskie bajki literackie dla dzieci*, „Głos Uczelni. Czasopismo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika” 2022, nr 3-4.

Papierowski Andrzej Jerzy, Stefański Jerzy, *Płocczanie znani i nieznani. Słownik biograficzny*, Płock 2002, t. 2. Płock 2007.

Prezydenci Płocka (do 1939 r.). Katalog wystawy, oprac. Krystyna Grochowska-Iwańska, Agnieszka Wojciechowska, Płock 2015.

Rolbiecki Waldemar, *Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej (1820–1830) na tle jego środowiska, czasów i tradycji (monografia)*, Warszawa 1966.

Stogowska Anna Maria, *Dzieje i funkcje Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego (1820–1985)*, Płock 1994.

Stogowska Anna Maria, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1830, 1907–1939*, Płock 1998.

Stogowska Anna Maria, *Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 1820–1830*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, t. III.

Stogowska Anna Maria, *Życie umysłowe i kulturalne w latach 1793–1918*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. 2, *Historia miasta w latach 1793–1945*, pod red. Mirosława Krajewskiego, Płock 2006.

Ursel Marian, *„Antologia bajki polskiej”, wybrał i oprac. Waclaw Woźnowski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982* [recenzja], *„Pamiętnik Literacki” 1983, z. 2.*

Internet:

https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=eng&bdm=B&w=71wa&rid=662&search_lastname=Zaleszczy%C5%84ski&search_name=&search_lastname-2=&search_name2=&from_date=1826&to_date

<https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=8&zs=9233d&sy=515&kt=1&plik=178-183.jpg#zoom=0.6517297422800092&x=0&y=789>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Bud%C4%85_Zaborowski%C4%85

<https://pomorska.pl/strazacy-z-nakla-dostali-nowy-woz-a-druhowie-z-paterka-sprzet-ratowniczy-zdjecia/ar/6408896>

Kadencje władz miasta, <https://www.kalisz.pl/miasto/historia-samorzadu/kadencje-wladz-miasta>

Katalog bitew Powstania Styczniowego, <https://genealogia.okiem.pl/powstania/index.php?databitwy=1863-04-14>

Woźniak Hubert, Prezydent bajkopisarz mieszkał pod dziewiątką, *„Gazeta Wyborcza Płock”, 27 stycznia 2008*, <https://plock.wyborcza.pl/plock/7,35681,4873967.html>

Wójtowie, burmistrzowie, prezydenci i naczelnicy Kalisza, <http://www.info.kalisz.pl/kronika/aneks1.htm>

[dostęp: 1.07.2021].

August Zaleszczyński – XIX-wieczny prezydent Płocka i bajkopisarz – a sprawa zakupu jego portretu w 1936 r.

Streszczenie:

Artykuł prezentuje sylwetkę, życie i działalność Augusta Zaleszczyńskiego, który w latach 1832–1845 pełnił urząd prezydenta Płocka. Oprócz działalności urzędowej był aktywnym członkiem loży masońskiej, Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz literatem i bajkopisarzem. Jego utwory miały wymiar moralizatorsko-wychowawczy. Artykuł porusza także interesujący wątek zakupu przez władze Płocka portretu Zaleszczyńskiego w 1936 roku.

Słowa kluczowe: August Zaleszczyński, XIX wiek, prezydent Płocka, bajkopisarz.

August Zaleszczyński – 19th-century Mayor of Płock and fabule writer – and the purchase of his portrait in 1936.

Summary:

The article presents the profile, life and activity of August Zaleszczyński, who held the office of the Mayor of Płock in the years 1832–1845. Apart from his official activity, he was an active writer and fabule writer. His works were of moralizing and educational character.

The article also touches upon the interesting issue of the purchase of Zaleszczyński's portrait by the Płock authorities in 1936.

Keywords: August Zaleszczyński, 19th century, Mayor of Płock, fabule writer.

Agnieszka Wojciechowska

Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937. Materiały źródłowe

Organizowanie szkolnictwa polskiego rozpoczęło się z dniem 1 października 1917 r., czyli jeszcze przed zakończeniem I wojny światowej. Przedstawicielami władzy państwowej okręgach szkolnych zostali inspektorzy szkolni. W Płocku funkcję tę powierzono Adamowi Grabowskiemu¹.

W skład płockiego okręgu szkolnego wchodziły szkoły z powiatów płockiego – 91 placówek, płońskiego - 38 i sierpeckiego – 37 (według stanu na dzień 1 lipca 1917 r.)². Jednak już jesienią 1919 r. wyodrębniono z niego powiaty płoński i sierpecki³. Następnie, w wyniku trwających wiele lat prac nad reformą szkolnictwa, w 1933 r. wprowadzony został nowy podział na obwody szkolne⁴. Obwód szkolny płocki wszedł w skład okręgu warszawskiego. Terytorialnie obejmował powiat płocki i gostyński. Rozporządzenie weszło w życie z dniem 1 października 1933 r.

Zadaniem inspektora szkolnego był nadzór nad szkołami powszechnymi publicznymi i prywatnymi, a także zakładami wychowania przedszkolnego oraz oświaty pozaszkolnej. Pod określeniem nadzór kryły się liczne obowiązki inspektora mające na celu administrowanie szkołami powszechnymi, organizację sieci szkół, mianowanie, przenoszenie czy zwalnianie nauczycieli tymczasowych, zawieranie umów z nauczycielami kontraktowymi, podnoszenie poziomu nauczania, czuwanie nad wykonywaniem obowiązku szkolnego czy udział w posiedzeniach rady szkolnej

¹ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), Inspektor Szkolny w Płocku (dalej: Inspektor), sygn. 1, k. 8.

² APP, Inspektor, k. sygn. 1, 15-19.

³ APP, Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku, sygn. 98, k. 95-96.

⁴ Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 lipca 1933 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne, Dz.U.RP, nr 61, poz. 459.

powiatowej. Odzwierciedlenie powyższych zadań znajdujemy w wizytacjach szkolnych. Powiat dzielony był na obszary wizytacyjne, z których jeden podlegał inspektorowi szkolnemu, natomiast dwa pozostałe jego zastępcom, którzy sprawowali nadzór pedagogiczny oraz oceniali pracę nauczycieli. Sprawy związane z budową szkół czy projektowaniem sieci przedkładane były inspektorowi⁵.

W Archiwum Państwowym w Płocku znajduje się kilka zespołów archiwalnych, dotyczących szkolnictwa zarówno z XIX, jak i XX w. Wśród nich akta Inspektora Szkolnego Płockiego z lat 1918-1939. Prezentowane poniżej wizytacje przeprowadzane były w latach 1936-1937 przez wizytatora z Warszawy Władysława Liskowackiego oraz płockiego inspektora szkolnego Józefa Pruszyńskiego i podinspektorów Waława Bronowskiego i Tadeusza Kosikowskiego. W miarę możliwości uzupełnione zostały imiona inspektorów i nauczycieli, a także nazwy organizacji. Uzupełnienia zaznaczono w nawiasie kwadratowym.

Wybór niniejszych materiałów źródłowych ma na celu przybliżyć historię szkół na terenie powiatów płockiego i gostynińskiego w latach trzydziestych XX w. oraz zachęcić do dalszych badań. Wprawdzie szkolnictwo w powiecie płockim w dwudziestolecie międzywojennym zostało już opracowane⁶ niemniej zachowane źródła dają wiele możliwości w tym odtworzenia dziejów poszczególnych szkół, każdej z osobna.

Tadeusz Kosikowski – podinspektor szkolny w Płocku

Źródło: Archiwum Państwowe w Płocku, Akta miasta Płocka, sygn. 26435, k. 319

⁵ *Podręczny poradnik dla kierowników i nauczycieli szkół powszechnych*, red. W. Gacki, Łódź 1932, s. 81-83.

⁶ N. Kassan, *Szkolnictwo powszechne w powiecie płockim w latach 1918-1939*, Sierpc 2009, ss. 458.

Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 61-65

Sprawozdanie

z wizytacji obwodu płockiego (powiat płocki i gostyniński), odbytej w dniach od 11 do 15 i od 17 do 22 lutego 1936 r. przez wizytatora szkół [Włodzimierza] Liskowackiego⁷.

Wizytacje szkół

Z podinspektorem szkolnym p. Wacławem Bronowskim zwizytowałem 7-klasową szkołę w Bodzanowie, 3-klasowe szkoły w Radzanowie i Rogozinie oraz 1-klasową szkołę w Gąsewie, z podinspektorem p. Tadeuszem Kosikowskim 3-klasową szkołę w Łęcku⁸, 1-klasowe w Woli Łęckowskiej⁹ i Młodochowcie oraz 7-klasową w Drobinie.

Inspektor szkolny p. Józef Pruszyński zwizytował przy mnie 7-klasową szkołę w Bielsku i 7-klasową Nr 6 w Płocku; obecny był również na wizytacji szkół z podinspektorami.

Organizacja i plan pracy w inspektoracie szkolnym

Współpraca pomiędzy inspektorem i podinspektorami układa się zgodnie i harmonijnie. Wspólne konferencje odbywają się często - poza tym podinspektorowie informują inspektora o przebiegu i wyniku odbytych wizytacji szkół.

W planie pracy na bieżący rok szkolny zwrócono specjalną uwagę na:

1. Dobór odpowiednich kierowników szkół i nauczycieli kierujących.
2. Doksztalcanie kierowników.
3. Opiekę nad szkołami jednoklasowymi.
4. Zaopatrzenie szkół 1-klasowych w najkonieczniejsze pomoce naukowe.
5. Dożywanie dzieci w szkołach.
6. Zorganizowanie kilku pracowni przyrodniczych zaopatrzonych w pomoce naukowe w związku z nowym programem.
7. Wychowanie fizyczne młodzieży.
8. Ożywienie czytelnictwa wśród nauczycielstwa.
9. Zakładanie ogródków szkolnych.
10. Organizacje samowychowawcze.
11. Konferencje rejonowe.

⁷ W 1933 r. był członkiem Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej dla nauczycieli przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Był wówczas p.o. wizytatora szkół (Dz. Urz. MWRIOP, 1933 r., nr 12, poz. 179, s. 541).

⁸ Prawdłowo: w Łącku.

⁹ Prawdłowo: w Woli Łąckiej.

Realizacja planu

ad 1. Na terenie obwodu szkolnego zmieniono kierowników szkół dobierając lepszych, w następujących szkołach: 3 klasowa Gorzewo, 2 klasowa Brzezia, 7 klasowa Sanniki, 3 klasowa Pilichówek, 4 klasowa Kobylinki, 3 klasowa Niździn, 4 klasowa Skrzeszewy, 7 klasowa Nr 4 w Płocku oraz obsadzono kierownictwo szkoły Nr 2 w Gostyninie.

ad 2. Doksztalcenie kierowników odbywa się na konferencjach dla kierowników (dla powiatu odbyły się 3 konferencje - dla Płocka 5) - poza tym 11-tu kierowników wzięło udział w kursie urządzonym przez Kuratorium w bieżącym roku szkolnym.

ad 3. Specjalną pieczę otacza się szkoły 1-klasowe. Poświęca się tym szkołom więcej czasu podczas wizytacji, zorganizowano dla nich specjalne rejony konferencyjne oraz dokonano zmian personalnych na stanowiskach nauczycieli kierujących, dobierając nauczycieli lepszych, młodszych i bardziej uspołecznionych. Dokonano powyższe zmiany w następujących szkołach: Powsino, Włoczewo, Zalesie, Sędek, Młodochowo, Gąsewo, Gromice, Chylin, Stanowo, Drwały, Miecyń, Lucień, Bronowo-Zalesie, Gorzewo, Skrzany, Grabie Polskie, Troszyn Polski, Waliszew, Helenów Wola Pacyńska, Wólka Wysoka, Czyżew, Sielce i Mokre Niemieckie.

ad 4. W pracowniach robót ręcznych przy szkołach Nr 1, 2, 5 w Płocku zapoczątkowano wyrabianie niezbędniejszych pomocy naukowych (np. metr, waga, ekierka itp.) dla szkół I stopnia.

ad 5. W Płocku dożywianie dzieci prowadzi Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet i Rada Szkolna Miejska. Dożywia się ponad 1000 dzieci. Również i w powiecie Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet dożywia dzieci w wielu szkołach. W Gostyninie i Gąbinie organizacją dożywiania zajmują się komitety rodzicielskie.

ad 6. Do bieżącego roku szkolnego istniała w Płocku tylko 1-na pracownia przyrodnicza dla wszystkich szkół. W bieżącym roku zorganizowano jeszcze dwie pracownie przyrodnicze, które stopniowo zaopatrują kierownictwa szkół w najkonieczniejsze pomoce naukowe w myśl wskazówek i planu opracowanego przez specjalną komisję z podinspektorem szkolnym p. [Wacławem] Bronowskim na czele.

ad 7. Wszystkim szkołom rozesłano szczegółowy plan gier i ćwiczeń cielesnych, który uprzednio został omówiony na pierwszych konferencjach rejonowych. Poza tym zorganizowano dwie konferencje poświęcone wychowaniu fizycznemu. Instruktorka wychowania fizycznego bywa na niektórych konferencjach rejonowych oraz odwiedza poszczególne szkoły.

ad 8. Nauczyciele korzystają z bibliotek konferencji rejonowych oraz ogniskowych. Inspektorat stworzył w obwodzie 35 punktów bibliotecznych i wysłał do tych punktów komplety 8-16 książek. Z zestawienia z ubiegłego roku szkolnego wynika, że nauczyciele mało korzystali z przydzielonych książek. Na 192 książki w obiegu było tylko 386 wypożyczeń.

ad 9. W drodze ankiety zebrał inspektorat szkolny materiał przygotowawczy - projektowany jest 2 dniowy kurs w szkole ogrodniczej dla nauczycieli, którzy zakładają będą i prowadzić ogródki szkolne.

Ad 10. Na terenie obwodu szkolnego istnieją 142 spółdzielnie uczniowskie, 24 koła szkolne Ligi Ochrony Powietrznej i Przeciwgazowej, 12 kół Ligi Morskiej i Kolonialnej, 6 kół Polskiego Czerwonego Krzyża, 21 drużyn harcerskich, 28 gromad zuchowych, 17 kół byłych wychowanków, 7 świetlic szkolnych i 88 ognisk świetlicowych. Słusznie inspektorat zwraca uwagę na jakość a nie ilość organizacji uczniowskich.

ad 11. Celem ożywienia zainteresowania nauczycielstwa konferencjami rejonowymi zorganizowano w obwodzie zasadniczo 3 grupy rejonów konferencyjnych według stopni organizacyjnych szkół, a mianowicie:

I grupa rejonów konferencyjnych szkół 1 stopnia (19 rejonów);

II grupa rejonów konferencyjnych szkół 2 stopnia (12 rejonów);

III grupa rejonów konferencyjnych szkół 3 stopnia (22 rejonów).

Niektóre rejonów nie posiadają wyraźnego oblicza ze względu na warunki terenowe. W tych rejonach program pracy jest dostosowany do programu nauki I i II stopnia. W każdym rejonie wyznaczono 4 konferencje. Piąta konferencja będzie wspólna dla nauczycieli, pracujących na terenie jednej gminy. Na tej konferencji zostanie omówiona organizacja przyszłego roku szkolnego. Do dnia wizytacji obwodu obecny był inspektor szkolny na 4 konferencjach, podinspektor szkolny p. [Tadeusz] Kosikowski na 20, podinspektor szkolny p. [Wacław] Bronowski wziął udział w 5 konferencjach, na jednej konferencji byli obaj panowie podinspektorowie.

Rejonów wizytacyjne

Obwód szkolny podzielony jest na 3 rejonów wizytacyjne:

I szkół 29 inspektor szkolny

II szkół 84 podinspektor szkolny p. Tadeusz Kosikowski

III szkół 93 podinspektor szkolny p. Wacław Bronowski

Do wizytacji zwizytował p. [Józef] Pruszyński 17 szkół, p. [Tadeusz] Kosikowski 26, p. [Wacław] Bronowski 43 szkoły.

Poza tym zwizytował inspektor szkolny z p. Kosikowskim 3-klasową szkołę w Pilichówku, 1 klasowe szkoły w Koszelówce, Emilianowie i Górze oraz 2-klasową szkołę w Zdziarach. Z podinspektorem szkolnym p. Bronowskim zwizytował p. Pruszyński 4-klasową szkołę w Skrzyszewach, 7-klasową Nr 3 w Płocku, 5-klasową w Soczewce i Orszymowie.

Wizytacje szkół

Rejon podinspektora szkolnego p. [Wacława] Bronowskiego.

7 klasowa szkoła Bodzanów. Poziom naukowy i wychowawczy szkoły dostateczny. Nowy program jest na ogół realizowany ze zrozumieniem. Kierownik szkoły p. [Adam?] Walczak hospituje często, ocenia i lustruje nauczycieli dobrze. Frekwencja w szkole waha się w granicach 82-91%. Szkoła rozrzucona w kilku punktach – w przyszłym roku rozpocznie się budowa gmachu szkolnego.

1 klasowa szkoła w Gąsewie - poziom naukowy i wychowawczy jest zadowalający - nauczyciel p. [Jan] Kopeć przejawia dużo inicjatywy i zapał do pracy.

3-klasowa szkoła w Rogozinie - wyniki nauczania dostateczne - szkoła zwraca za mało uwagi na stronę higieniczną - brudno w klasach.

3 klasowa szkoła w Radzanowie. Poziom naukowy szkoły niedostateczny - praca w szkole nie jest zorganizowana. Kierownik p. [Bolesław] Garwacki zaniedbuje swoje obowiązki. Podwładne siły skarżą się, że kierownik nie udziela im żadnych wskazówek. Do dnia wizytacji szkoły odbył wszystkiego 4 godziny hospitacji. W czasie hospitowania popełnia kierownik kompromitujące błędy rzeczowe - nie umie badać poziomu ani instruować nauczycieli. Nie nadaje się na kierownika szkoły. Szkoła nie docenia wartości wycieczek w nauczaniu. Zeszyty działwy brudne - pełne błędów - poprawa prac niedbała - tematy niezgodne z programem. Słownik dzieci jest bardzo ubogi, w okresie święta morza uczniowie III oddziału twierdzą, że marynarz „to taki co robi becзки” inne znów „taki co robi półszorki¹⁰” - tylko 4-oro dzieci wiedziało, że jest to człowiek, który pracuje na okręcie. W klasie III-iej - 6 roczników.

Podinspektor szkolny p. [Wacław] Bronowski przeprowadził inspekcję szkół na ogół dobrze, oceniał nauczycieli oraz instruował trafnie, przy dalszej pracy może się wyrobić na dobrego pracownika w administracji.

Rejon podinspektora szkolnego p. [Tadeusza] Kosikowskiego.

Z podinspektorem szkolnym p. [Tadeuszem] Kosikowskim poza 3-klasową szkołą w Łącku wizytowałem słabe szkoły.

3 klasowa szkoła w Łącku. Kierownik szkoły p. [Bolesław] Brukman dba o szkołę należycie - zorganizował pracę dobrze - często hospituje podwładne siły - odbył 37 hospitacji - ocenia nauczycieli dobrze - instruuje właściwie. W szkole czysto - ładnie utrzymana sala szkolna, w której poza nauczaniem odbywają się zajęcia świetlicowe. Frekwencja dobra 92-96%. Poziom naukowy i wychowawczy zadowalający. Większą kontrolą winien otoczyć kierownik prace piśmienne dzieci - część tematów prac nieodpowiednia - np. w lutym piszą dzieci o różach, ogórkach itp. Część dzieci 4 oddziału nie zna się na zegarze. Wycieczki prowadzone są celowo.

¹⁰ Półszorek – rodzaj dawnej uprzęży.

1 klasowa szkoła w Woli Łąckowej¹¹. Frekwencja 86-96%. Poziom naukowy i wychowawczy szkoły słaby. Nauczycielka nie umie sobie radzić w szkole 1 klasowej. Uczniowie używają za dużo zeszytów (domowe, klasowe, do przyrody-historii).

1 klasowa szkoła Młodochowo. Wyniki nauczania – niedostateczne; w szkole brudno. Nauczycielka nie nadaje się do pracy w szkole 1 klasowej.

7 klasowa szkoła w Drobinie - kierownik p. [Feliks] Gierzyński. Szkoła mieści się w pięknym nowo wzniesionym gmachu. To wszystko co pochlebnego mogę o szkole powiedzieć. Poziom naukowy szkoły niski. Kierownik p. Gierzyński nie orientuje się zupełnie w swoich obowiązkach; nie hospituje nauczycieli - część nauczycieli nie ma zupełnie wpisanych spostrzeżeń do arkuszyw spostrzeżeń - nie wiem na jakiej podstawie będzie inspektor szkolny ustalał oceny w końcu bieżącego roku kalendarzowego. Wpisane do księgi hospitacyjnej uwagi kierownika o nauczycielach są prawie identyczne u różnych nauczycieli. Przy badaniu poziomu naukowego kompromitował się kierownik wobec uczniów brakiem wiadomości rzeczowych z zakresu V i VI oddziału szkoły powszechnej; instruować nauczycieli zupełnie nie umie. Okresową ocenę otrzymał kierownik – dostateczną. Uczniowie posiadają za dużo różnych zeszytów i brulionów, w których roi się od błędów. Prace nie są w większości wypadków poprawiane.

Podinspektor szkolny p. [Tadeusz] Kosikowski pracuje sumiennie, orientuje się w zagadnieniach dydaktycznych i administracyjnych dobrze, winien jednak być bardziej ostrożnym przy kwalifikowaniu nauczycieli.

Z inspektorem szkolnym p. [Józefem] Pruszyńskim zwizytowałem szkołę Nr 6 w Płocku i 7-klasową szkołę w Bielsku.

Szkoła Nr 6 w Płocku. Kierowniczką szkoły jest p. [Czesława] Zybertówna. Kierowniczką odmówiła wzięcia czynnego udziału w wizytacji szkoły, gdyż jak oświadczyła, jest ciężko chora na serce i „[w] każdej chwili może się przewrócić na ziemię”. Wobec takiego stanowiska kierowniczką –zwolniłem ją od brania czynnego udziału w wizytacji. Poziom naukowy szkoły słaby - chociaż grono nauczycielskie dobre. W szkole widoczny brak kierownictwa - praca nie zorganizowana - każdy nauczyciel pracuje na własną rękę. Wyrobienie obywatelskie młodzieży 7-go oddziału bardzo niskie. Ani jedna z uczennic nie zna nazwiska prezesa Rady Ministrów ani żadnego z ministrów Polski – „sejm ma 664 posłów” itp. Czytelnicтво w szkole zupełnie nie jest zorganizowane, chociaż szkoła posiada niezłą bibliotekę uczniowską. Szkoła posiada wszelkie warunki dobrej szkoły - zmienić tylko trzeba kierownictwo szkoły.

¹¹ Wola Łącka.

7 klasowa szkoła w Bielsku.

Budynek szkolny (4 sale) grozi zawaleniem. W bieżącym roku ma stanąć nowy gmach szkolny. Obecny budynek winna natychmiast zbadać komisja techniczna - czy można prowadzić w nim naukę do końca roku szkolnego. Poziom szkoły był w ubiegłym roku niski. W bieżącym roku jest lepiej - jednak jeszcze nie wystarczający. Przeprowadzone zmiany personalne przez inspektora szkolnego uważam za celowe.

Inspektor Szkolny orientuje się dobrze w stosunkach panujących w obwodzie, przejawia zdrową inicjatywę i osiąga pozytywne wyniki pracy.

Ogólne spostrzeżenia z wizytacji

Znaczna większość szkół w obwodzie posiada opracowany plan wychowawczy i dydaktyczny pracy:

- 1) W szkole (protokoły rad pedagogicznych).
- 2) Kierownicy szkół na ogół za mało hospituja i instruują nauczycieli.
- 3) Dość powszechnie jeszcze nauczyciele nie doceniają wartości naukowych i wychowawczych dobrze zorganizowanych wycieczek szkolnych.
- 4) Uczniowie posiadają za dużo zeszytów do różnych przedmiotów (religia, historia, przyroda, geografia - poza tym zupełnie zbędne bruliony) - prace te często roją się od błędów, gdyż nauczyciele nie są w stanie poprawić całej tej pisaniny. Prace piśmienne przeważnie ograniczają się do streszczeń, ćwiczeń ortograficznych i przepisywań - w tym dziale pracy nie jest nowy program należycie realizowany.
- 5) Pod względem higienicznym i estetycznym szkół widoczna jest systematyczna poprawa.

Organizacja szkół w obwodzie

Szkoly według stopnia organizacyjnego

[powiat]	1-kl.		2-kl.		3-kl.		4-kl.		5-kl.		6-kl.		7-kl.	
	liczba		liczba		liczba		liczba		liczba		liczba		liczba	
	szkół	dzieci	szkół	dzieci	szkół	dzieci	szkół	dzieci	szkół	dzieci	szkół	dzieci	szkół	dzieci
gostyniński płocki	59	4510	13	1721	10	1843	7	1681	2	553	-	-	5	2488
	51	4077	13	1776	21	4041	4	1061	2	611	-	-	15	7923
Razem	110	8587	26	3497	31	5884	11	2742	4	1164	-	-	20	10411
	56%	27%	12%	11%	15%	18%	5%	9%	2%	3%	-	-	10%	32%
	I stopnia				II stopnia				III stopnia					
szkoly stanowią 68%				szkoly stanowią 20%				szkoly stanowią 12%						
dzieci stanowią 38%				dzieci stanowią 27%				dzieci stanowią 35%						

Szkoly dla dzieci narodowości niemieckiej

powiaty	ogólna liczba szkół	język nauczania - polski niemiecki jako przedmiot		język nauczania niemiecki	
		szkół	dzieci	szkół	dzieci
Płocki	5	1	65	4	305
gostyniński	11	1	62	10	696
Razem	16	2	127	14	1001

Stan izb szkolnych

rok szkolny	ogółem	własne	wynajęte	poniżej 24 m ²	24-30 m ²	30-40 m ²	40-50 m ²	ponad 50 m ²
1934/35	485 izb 199 szkół	255 izb	230	2	77	216	97	93
1935/36	486 izb 202 szkół	284	202	-	79	207	106	94
	+1	+19	-28	-2	+2	-9	+9	+1

Kancelaria

Akta personalne zostały uporządkowane. P. Skierkowski Jan, sekretarz administracyjny pracuje wydajnie. Poza tym pracuje w inspektoracie pomocnik kancelaryjny p. Anna Boguszewska. Zaległości kancelarii nie stwierdziłem. Należy uporządkować i wpisać do jednej księgi biblioteki byłego inspektoratu w Gostyninie i Płocku.

Towarzystwo Popierania Budowy Szkół

W czasie wizytacji 1 klasowej szkoły w Woli Łąckowej stwierdziłem, że przy tej szkole istnieje fikcyjne koło Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Powszechnych. Nauczyciela, której mąż jest od 5 lat bez pracy, opłaca od 2 lat składki na nieistniejących w rzeczywistości 10 członków Koła. W ciągu 2 lat wpłaciła z własnej kieszeni około 100 zł, gdyż pokrywała też deficyt różnych imprez (jak loteria, przedstawienia) urządzanych z polecenia Inspektora Szkolnego. Na moje zapytania wyjaśniła nauczycielka, że w okresie tworzenia kół podinspektor szkolny Sarnecki organizując Towarzystwo Popierania Budowy [Publicznych] Szkół [Powszechnych] wyraził się, że kto nie potrafi zorganizować koła, nie może być nauczycielem; obawiała się więc o swoje stanowisko i dlatego stworzyła koło fikcyjne, gdyż nie udało się jej pozyskać członków. O podobnym fakcie opowiedział mi też podinspektor szkolny [Tadeusz] Kosikowski mianowicie w jednej ze szkół 1 klasowych nauczycielka zapisała na członków oprócz siebie bezrobotnego męża, 2-je dzieci i dalszą rodzinę - za wszystkich też opłaca składki. Według opinii inspektora szkolnego takich kół fikcyjnych w obwodzie jest około 60. Sprawę powyższą omówiłem na zebraniu Obwodowego Komitetu Towarzystwa Popierania Budowy [Publicznych] Szkół Powszechnych. Obecny na zebraniu Starosta obiecał zainteresować tym zagadnieniem wójtów, sekretarzy i sołtysów, którym poleci wydatnie współdziałać - omówiono na zebraniu Komitetu różne środki propagandowe i postanowiono zorganizować koła na miejsce fikcyjnych - gdzie to okaże się niemożliwe zostaną fikcyjne koła zlikwidowane.

Samorząd szkolny

Rada Szkolna Powiatowa i Miejska w Płocku przejawiają żywszą działalność - w Gostyninie mniej.

Praca społeczna inspektora szkolnego i podinspektorów

Inspektor Szkolny p. Józef Pruszyński jest zastępcą Przewodniczącego w Komisji Oświatowej Powiatowej, przewodniczącym Koła Polonii zagranicą, zastępcą przewodniczącego Ligi Morskiej i Kolonialnej i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Harcerstwa i Związku Strzeleckiego.

Podinspektor szkolny p. Tadeusz Kosikowski jest zastępcą przewodniczącego Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych.

Podinspektor p. Waław Bronowski pracuje w Miejskiej Komisji Oświatowej w charakterze zastępcy przewodniczącego i jest członkiem Towarzystwa Przyjaciół Harcerstwa, Związku Peowiaków i Związku Strzeleckiego.

Warszawa, dnia 7 marca 1936 r.

/-/ [Włodzimierz] Liskowacki
wizytator szkół

Uczniowie klasy 7. Publicznej Szkoły Powszechnej w Drobinie w roku szkolnym 1938/39

Źródło: Zbiory prywatne Rodziny Wiśniewskich

Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 67

Rok szkolny 1936/37

**Sprawozdanie
z wizytacji publicznych szkół powszechnych w Płocku**

W dniu 9 lutego rb. wizytowałem publiczne szkoły powszechne nr 2 i 6 w Płocku, które się mieszczą w budynku pomonopolowym, przerobionym specjalnie przed 2 laty na cele szkolne.

Pomimo to pomieszczenia w obecnym stanie budzą następujące poważne zastrzeżenia pod względem higienicznym:

- 1) sale szkolne w większości (9 sal na 15) są dość szczupłe o powierzchni poniżej 40 m², co przy dużej liczbie dzieci wywołuje przeludnienie tych sal, niektóre znów sale posiadają miejsca pod ścianą przeciwległą od okien niedostatecznie oświetlone;
- 2) korytarz, przebiegający wzdłuż przez środek budynku jest bardzo wąski i słabo oświetlony; z braku szatni wiszą na nim po obu stronach palta, poza tym podczas przerw gromadzą się i przechodzą przezeń setki dzieci obu szkół (obie szkoły liczą z górą 1100 dzieci); pogarsza to znacznie powietrze i powoduje spadanie palt na ziemię wskutek stałego obrywania się wieszaków;
- 3) sala gimnastyczna wilgotna (ściana szczytowa do połowy mokra) i bardzo zimna ([temperatura] wynosi 2°-3° C przy zewnętrznej [temperaturze] 0° podczas wizytacji); pomimo dość intensywnego opalania nie można jej dogrzać i ćwiczenia od początku zimy nie odbywają się zupełnie; przy sali gimnastycznej nie ma szatni, dzieci rozbierają się w klasach lub na sali;
- 4) kuchnia, z której otrzymuje śniadania koło 500 dzieci obu szkół, mieści się w podziemiu, zajmując pomieszczenie brudne, odrapane; śniadania (mleko, kawa) przez przenoszenie w dzbankach przez dziedziniec stygnie; dzieci je jedzą w salach szkolnych;
- 5) pozostałe podziemie dość obszerne, po pewnych przeróbkach nadające się na użytek szkolny (szatnia, jadalnia, świetlice itp.), zajęte jest obecnie na betoniarnię miejską, co pod żadnym względem nie można uznać za odpowiednie sąsiedztwo dla szkół;
- 6) dziedziniec w większej części brukowany, częściowo zajęty przez materiały, należące do betoniarni, nie nadaje się do użycia przez dzieci między innymi i z powodu ruchu, jaki panuje na nim w sezonie, a także niebezpieczeństwa ze strony rozmaitych narzędzi, przyborów, używanych przez betoniarnię;

- 7) szkoła nr 6 ma tylko jedno pomieszczenie ustępowe o paru przedziałach, które jest słabo oświetlone i przewietrzane (małe okienko); korzystają z niego dziewczynki; dla chłopców służy ono tylko na niektórych przerwach, szkoła nr 2 ma dwa pomieszczenia ustępowe dla chłopców i dziewcząt, każde o paru przedziałach i paru pisuarach; są one dość brudno utrzymane; w ustępie dla chłopców z powodu pęknięcia rury splukiwanie wodne nieczynne.

Stan obecny od początku roku szkolnego powinien ulec zmianom:

- a) należy usunąć betoniarnię, a podziemia oddać całkowicie na użytek szkolny, połączwszy je bezpośrednio ze szkołą i przystosowawszy do potrzeb szkolnych,
- b) cały budynek przeznaczyć na pomieszczenie jednej ze szkół powiększając mniejsze izby i pomieszczenia szkolne,
- c) salę gimnastyczną należy osuszyć, uszczelnić i umożliwić ogrzewanie jej zimą do odpowiedniej temperatury, a także przeznaczyć jedno z pomieszczeń najbliższej sali położonych na rozbieralnię gimnastyczną;
- d) z dziedzińca usunąć kamienie i wszelkie materiały oraz przystosować go, na użytek szkolny jako podręczne boisko.

Dnia 11 kwietnia 1937 r.

/-/ dr [Karol] Mitkiewicz
Wizytator Szkół
Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego
Zgodność z oryginałem
potwierdza
dn. 22 maja 1937

J. Patorska

Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 101–108

Sprawozdanie

**z przeprowadzonej przez Pana Kuratora Okręgu Szkolnego Warszawskiego
lustracji publicznych szkół powszechnych w obwodzie płockim w dniach
28 i 29 sierpnia 1937 r.**

Lustrację szkół przeprowadził Pan Kurator w towarzystwie pp. Czesława Statkiewicza, Naczelnika Wydziału Szkół Powszechnych, inż. architekta Ruszkiewicza i Józefa Pruszyńskiego, inspektora szkolnego w Płocku.

Celem lustracji było zbadanie stanu robót przy budowie nowych gmachów szkolnych w Lelicach, Bielsku i Bodzanowie, obejrzenie nowo wzniesionych gmachów szkolnych w Mirosławiu i Orszymowie, tudzież zlustrowanie remontów budynków szkolnych w Ciachcinie, Słupnie, Niździnie i Wyszogrodzie.

Dnia 28 sierpnia 1937 r. o godzinie 18 przybył Pan Kurator do Lelic. Nowo wznoszony gmach na szkołę 3-klasową w Lelicach jest budowany etapami. W pierwszym etapie zostają wykończone i oddane do użytku w dniu 3 września br. dwie sale szkolne i kancelaria, w następnym etapie, w roku przyszłym, będzie dobudowana trzecia sala. Stan robót Pan Kurator uznał za zadowalający i polecił inspektorowi szkolnemu przypilnować, by Zarząd Obwodowy Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych w Płocku we wniosku o przyznanie pożyczek na budowę szkół w roku następnym umieścił Lelice na 1. miejscu.

Dnia 29 sierpnia 1937 r. o godzinie 8 przeprowadził Pan Kurator lustrację budowy 7 klasowej szkoły w Bielsku. Stan robót uznał Kurator za zadowalający oraz stwierdził, że wszystkie braki oraz nieporządki jakie zauważył Pan Kurator przy lustracji tej szkoły w dniu 5 stycznia 1937 r. zostały całkowicie usunięte. W związku z tym Pan Kurator udzielił pochwały wójtowi gminy i kierownikowi szkoły. Pan Kurator polecił umieścić Bielsk na drugim miejscu we wniosku o udzieleniu pożyczek na budowę szkół w roku następnym.

O godzinie 9-ej przybył Pan Kurator do 3-klasowej szkoły w Ciachcinie, gm. Kleniewo. Remont budynku tej szkoły już został przeprowadzony. Kierownik szkoły, p. [Czesław] Jezierski, złożył Panu Kuratorowi krótkie sprawozdanie ze stanu organizacji szkoły.

O godzinie 14 zlustrował Pan Kurator wykończony budynek 1 klasowej publicznej szkoły powszechnej w Mirosławiu. Stan budynku uznał Pan Kurator za odpowiedni i wydał zarządzenie, by gmina jak najszybciej przystąpiła do wybielenia wapnem ścian w izbach szkolnych.

O godzinie 15 w drodze do Bodzanowa zlustrował Pan Kurator 3-klasową publiczną szkołę powszechną w Słupnie. W szkole tej zastał Pan Kurator nieład i stwierdził brak opieki ze strony kierownika nad inwentarzem szkolnym, którego kierownik nie zabezpieczył od zniszczenia podczas bielenia klas. W związku z powyższym Pan Kurator udzielił ostrej nagany p.o. kierownikowi szkoły p. Grzywińskiemu, a inspektorowi szkolnemu polecił dokonać zmiany na stanowisku p.o. kierownika.

O godzinie 16 przybył Pan Kurator do Bodzanowa. Kierownik szkoły p. [Adam] Walczak, złożył sprawozdanie z budowy szkoły i pracy na terenie szkoły. Pan Kurator zwiedził nowo budujący się gmach szkolny i uznał, że budowa prowadzona jest zgodnie z planem i w szybkim tempie - w związku z tym przyobiecał przyznanie Zarządowi Gminy drugiej raty pożyczki na budowę szkoły.

Po drodze z Bodzanowa do Orszymowa Pan Kurator na chwilę zatrzymał się, by obejrzeć stan remontu 3 klasowej publicznej szkoły w Niździnie i o godzinie 17 przybył do 5 klasowej szkoły w Orszymowie. Po zwiedzeniu budynku szkolnego i wysłuchaniu sprawozdania kierownika szkoły, p. [Stanisław] Gołębiowski¹² Pan Kurator wydał następujące zarządzenia: 1) ogrodzić obejście szkolne, 2) wysadzić drzewami owocowymi i ozdobnymi obejście szkolne, 3) odgrodzić wejście od ustępów dla dziewcząt i chłopców, 4) usunąć studnię z boiska, 5) pomalować farbą okna i drzwi budynku szkolnego.

O godzinie 16-ej przybył Pan Kurator do Wyszogrodu, gdzie obejrzał szkołę nr 1 i wysłuchał sprawozdania kierownika tej szkoły o pracy w szkole. Gmach szkoły na zewnątrz i wewnątrz utrzymywany jest przez kierownika szkoły w stanie dobrym, wszędzie widoczny jest ład i porządek. Organizację pracy w szkole Pan Kurator uznał za zadawalającą i wraził kierownikowi szkoły podziękowanie za należyte spełnianie obowiązków.

O godzinie 19-ej Pan Kurator odjechał z Wyszogrodu w kierunku Warszawy.

Inspektor Szkolny
/Józef Pruszyński/

¹² Prawidłowo: Gołębiowski.

Sprawozdanie

z wizytacji obwodu płockiego (powiat plocki i gostyniński), odbytej w dniach od 7-16 października oraz od 8-13 i od 24-27 listopada 1937 r. przez wizytatora szkół Włodzimierza Liskowackiego

Sprawozdanie niniejsze dotyczy działalności inspektoratu szkolnego za okres od 1936/37 roku szkolnego do chwili bieżącej, gdyż obwód plocki nie był w ubiegłym roku wizytowany. Kilkakrotne krótkie wyjazdy w ubiegłym roku do Płocka dotyczyły spraw organizacyjnych, kwalifikowania nauczycieli o niedostatecznych ocenach okresowych oraz przygotowania organizacji bieżącego roku szkolnego.

Cel wizytacji

Celem obecnej wizytacji było zapoznanie się z organizacją pracy w inspektoracie szkolnym i wspólna wizytacji szkół. Spowodowałem również komisyjne zbadanie lokali wszystkich publicznych szkół powszechnych w Płocku ze względu na fatalne warunki w jakich te szkoły się znajdują.

Organizacja pracy

Inspektor Szkolny p. Józef Pruszyński prowadzi sprawy personalne, budowę szkół, sieć szkolną, organizację szkół - szkoły prywatne i przedszkola.

Podinspektor Szkolny p. [Tadeusz] Kosikowski opiekuje się konferencjami rejonowymi i prowadzi prace Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych.

Podinspektor Szkolny p. [Wacław] Bronowski ma przydzielony dział: sprawy wychowawcze i ogrody szkolne.

Kancelaria

Sekretarz administracyjny p. [Jan] Skierkowski ma powierzone: kierownictwo kancelarii, sprawy gospodarczo-finansowe i personalne. Pomocnik kancelaryjny p. Dąbrowska - pozostałe sprawy. Praca kancelarii odbywa się normalnie; nie założono teczek personalnych nauczycieli zatrudnionych w bieżącym roku.

Instruktorem oświaty pozaszkolnej jest p. [Franciszek] Osica.

Dział pedagogiczny

Plan pracy i jego realizacja

Wizytacja szkół:

Rejon I Instruktora Szkolnego - 35 szkół publicznych + 5 prywatnych

Rejon II Podinspektora p. [Tadeusza] Kosikowskiego – 84 szkoły publiczne

Rejon III Podinspektora p. [Wacława] Bronowskiego – 85 szkół publicznych

Razem: 204 szkoły

Każdy rejon wizytacyjny stanowi zamkniętą terytorialnie całość i leży w obu powiatach.

Plan wizytacyjny przewiduje następującą kolejność:

1. wizytacja szkół I stopnia o 1 nauczycielu,
2. nauczycieli kontraktowych,
3. szkoły, które zmieniły stopień organizacyjny,
4. nauczycieli o niedostatecznych ocenach,
5. pozostałe szkoły.

Po odbytych wizytacjach podinspektorowie składają ustne sprawozdania z odbytych wizytacji inspektorowi szkolnemu.

Plan wizytacyjny opracowany jest na 2 lata.

W czasie wizytacji zwraca się uwagę na wyniki nauczania – szczególnie z języka polskiego, organizację prac piśmiennych, działalność organizacji wychowawczych, drugoroczność, rozwój Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych i warunki higieniczne szkół.

Dział administracyjno-gospodarczy

Budowa szkół

W okresie sprawozdawczym wybudowano gmachy szkolne:

- 1) w Drobinie (III stopnia), Trębkach (II stopnia), Lelicach (II stopnia), Mirosławiu (I stopnia) i Gostyninie (III stopnia) szkoła nr 1.

Gmachy w budowie: Bielsk, Bodzanów i Gostynin. Projektuje się budowę szkół w Staroźrebach, Helenowie, Niździnie i Zdworzu oraz dobudowę w Lelicach, Proboszczewicach i Wyszogrodzie.

- 2) Sieć szkolna - skoryguje się sieć szkolną rejonu w Nakwasinie oraz przeprowadzi się reorganizację rejonów szkolnych w Tłubicach i Giżynie.

Poprawa sal szkolnych

W powiecie plockim przybyły ogółem 4 sale - własnych przybyło 22, w gostynińskim powiecie przybyło ogółem 5 sal - własnych 10.

W powiecie plockim izby o powierzchni podłogi do 24 m² zniknęły zupełnie, do 30 m² zmniejszyła się liczba o 4, do 40 m² zmniejszyła się liczba o 1 - do 50 m² przybyło 25 izb, powyżej 50 m² przybyło 16 izb.

W powiecie gostynińskim izby do 24 m² zlikwidowane, do 30 m² przybyło 2, do 40 m² ubyło 6, do 50 m² przybyło 8, i powyżej 50 m² - 2.

Powiat plocki pod względem poprawy izb przedstawia się znacznie lepiej.

Na ogół w powiecie gostynińskim gospodarcze warunki szkół są gorsze. Wynikło to wskutek obojętnego lub negatywnego stosunku do spraw szkolnictwa dotychczasowych starostów w Gostyninie. Obecnie w związku ze zmianą, jaka nastąpiła na stanowisku starosty jest nie tylko nadzieja, ale pewność, że gospodarcze niedomagania szkół ulegną radykalnej zmianie na korzyść.

Podniesienie stopnia organizacyjnego szkół

W Białkowie i Zagotach został podniesiony stopień organizacyjny szkół z I-go na II-gi, w Szczawinie z II-go na III-ci i zorganizowano w Płocku nową szkołę 7-klasową nr 7. Obecnie nie ma w obwodzie gminy, która nie posiadałaby szkoły II-go lub III-go stopnia.

Dokształcanie nauczycieli

W roku szkolnym 1936/37 zgłosiło się na 10-dniowy kurs dla nauczycieli kierujących, 10 dniowy kurs ogrodniczy i wakacyjny kurs języka polskiego i śpiewu 67 osób z obwodu plockiego. W.K.N. ukończyło 3 osoby - wszystkie pracują w szkołach III-go stopnia. W obecnym roku kształci się na W.K.N., Konserwatorium, Instytucie i Wolnej Wszechnicy 11 osób z obwodu plockiego.

Ruch służbowy

Ruch służbowy przeprowadzono kierując się następującymi wytycznymi:

- 1) obsada szkół II i III-go stopnia lepszymi kierownikami (obsadzono 9 kierownictw),
- 2) zmiana nieodpowiednich nauczycieli kierujących I-go stopnia (6 osób),
- 3) łączenie małżeństw (połączono 4 małżeństwa),
- 4) przeniesienie nauczycieli dla kształcenia dzieci - 7 osób.

Konferencje rejonowe

Obwód szkolny podzielony jest na trzy grupy konferencji rejonowych według stopni organizacyjnych szkół.

I grupa - szkoły I stopnia = 17 rejonów,

II grupa - szkoły II stopnia = 11 rejonów,

III grupa - szkoły III stopnia = 26 rejonów.

W I i II grupie odbywały się konferencje w czasie zajęć szkolnych, w III grupie poza godzinami lekcyjnymi.

W każdym rejonie odbyły się 4 konferencje. Program pracy na konferencje układali sami uczestnicy dla swego rejonu według własnych potrzeb i zainteresowań. Frekwencja na konferencjach była dobra, natomiast poziom tych konferencji, według oświadczenia inspektora, dość różny, zależnie od zespołu uczestników. Na 26 konferencjach był obecny inspektor szkolny lub podinspektorzy -przeważnie jednak p. Kosikowski, który tym działem pracy się opiekuje.

Organizacje wychowawcze

Spółdzielnie uczniowskie: 141, zorganizowane na zasadach spółdzielczości. Młodzież szkolna przeznaczza dochód ze spółdzielni - częściowo na zakup pomocy naukowych lub na odbycie dalszych wycieczek krajoznawczych.

Szkolne kasy oszczędności: SKO jest w obwodzie 90. W końcu roku szkolnego 1936/37 zaoszczędzili uczniowie 2654 zł i 74 gr. Oszczędności te w lwiej części przeznaczyła działwa na wycieczki krajoznawcze.

Liga Ochrony Powietrznej i Przeciwigazowej - 24 koła.

Harcerstwo. Drużyn męskich jest 15, gromad zuchowych 12, drużyn żeńskich 3 - gromad 5. W tym roku zorganizowano drużynę harcerską żeńską w Gąbinie. W pracy harcerskiej, szczególnie żeńskiej, daje się dotkliwie odczuwać brak harcerzy - instruktorów, którzy by w skali powiatu potrafili zorganizować harcerstwo. Pewne wytyczne pracy wśród dziewcząt ustalono ostatnio z instruktorką okręgową p. Lindnerówną. Projektowany jest kurs harcerski specjalnie dla nauczycielek z obwodu płockiego.

Liga Morska i Kolonialna: jest 10 kół, Polski Czerwony Krzyż - 6 Kół, Koła uczestników Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych - rok temu było 27 kół - obecnie zarejestrowano już 169 kół na 204 szkoły w obwodzie - brak jeszcze sprawozdań z 30 szkół- możliwe więc, że liczba kół jest większa.

Ogrody szkolne

W roku 1936/37 odbyły się w Niegłosach dwa kursy ogrodnicze dla nauczycieli. Z płockiego obwodu wzięło udział w tych kursach razem 41 osób.

Zorganizowano i założono w obwodzie kilka ogrodów szkolnych zgodnie z wymaganiami programu. Kilka ogrodów takich ma powstać i w bieżącym roku szkolnym. Szkoła rolnicza w Niegłosach zaopatrzyła 4 szkoły w drzewa i krzewy.

Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych

Na dzień 1 stycznia 1937 r. obwód szkolny posiadał 85 kół o 1581 członkach zwyczajnych i 29 członkach dożywotnich. Szkolnych kół uczestników było 27 o 1468 członkach. W chwili obecnej jest żywojących kół 95 - 1631 członków, ilość szkolnych kół uczestników zwiększyła się z 27 do 169 - o 5200 uczestników. W związku z IV tygodniem szkoły powszechnej liczby powyższe prawdopodobnie zwiększa się .

Tak wydatne polepszenie się interesów Towarzystwa w obwodzie płockim przypisać trzeba podinspektorowi p. Kosikowskiemu, który w tym roku ofiarnie i energicznie akcję przeprowadził.

Samorząd szkolny

- 1) Rada Szkolna Miejska w Płocku. Prezesem Rady jest dyrektor gimnazjum p. [Marian] Nałęcz. Posiedzenia odbywają się raz na miesiąc wg ustalonego planu na cały rok. W czasie wizytacji wzięłem udział w posiedzeniu budżetowym Rady. Rada przejawia dużą działalność dzięki sumiennej i ofiarnej pracy p. dyrektora Nałęcza.
- 2) Rada Szkolna Powiatowa w Płocku: prezesem Rady jest p. dyrektor [Franciszek] Hilczer. Posiedzenia Rady odbywają się w miarę potrzeby, działalność Rady dość intensywna. Gospodarka szkolna spoczywa w ręku samorządu szkolnego - dozory szkolne w powiecie płockim są czynne.
- 3) Rada Szkolna Powiatowa w Gostyninie: prezesem Rady jest ks. [Apolinary] Kaczyński. Rada nie przejawia prawie żadnej działalności podobnie jak i dozory szkolne. Gospodarka szkolna spoczywa w ręku samorządu terytorialnego. Stan ten wytworzył się dzięki zarządzeniom poprzednich starostów.

Komisyjne zbadanie lokali publicznych szkół powszechnych

Na mój wniosek powołał pan kurator komisję, która w dniu 12 listopada zbadala komisyjnie lokale wszystkich publicznych szkół powszechnych w Płocku. W skład

komisji wchodziło dwóch inżynierów, prezes Miejskiej Rady Szkolnej, dwóch wizytatorów, dwóch przedstawicieli miasta, inspektor szkolny i lekarz powiatowy. Stwierdzono bardzo ciężkie lub niedopuszczalne warunki lokalowe w jakich mieszczą się płockie szkoły. W sprawie tej spisano protokół. Tego samego dnia wieczór odbyło się budżetowe posiedzenie Miejskiej Rady Szkolnej przy udziale moim, wiceprezydenta miasta oraz kierownika oświaty w magistracie płockim, na którym uchwalono budowę dwóch nowych szkół. Sprawa wymaga jednak interwencji władz nadzorczych magistratu miasta Płocka.

Wizytacja szkół

Z inspektorem szkolnym p. [Józefem] Pruszyńskim zwizytowałem szkoły III-go stopnia w Gostyninie nr 2, w Ośnicy, szkołę I stopnia o 1 nauczycielu w Nowej Wsi oraz zlustrowałem szkołę III – go stopnia nr 7 w Płocku i I-go stopnia o 1 nauczycielu w Skrzanach.

Szkoła nr 2 w Gostyninie. Pełniąca obowiązki kierowniczka p. [Irena] Ciećwierzowa. Poziom wizytowanych oddziałów dostateczny. W szkole jest czysto - sale przybrane estetycznie. Strona wychowawcza przedstawia się dobrze (harcerstwo, Polski Czerwony Krzyż i spółdzielnia).

Szkoła III-go stopnia Ośnica. Kierownik p. [Bolesław] Skalmowski. Organizacja pracy w szkole dobra, podobnie przedstawia się strona wychowawcza. Koło uczestników Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych liczy ponad 120 członków, drużyna harcerska -42, Liga Morska i Kolegialna - 32, Kasa Oszczędnościowa ponad 100 uczniów. Poziom nauczania szkoły dostateczny. Frekwencja dobra.

Szkoła I-go stopnia Nowa Wieś. Szkoła dla ewangelików. Język wykładowy polski. Lokal utrzymany czysto. Poziom naukowy i wychowawczy dostateczny. Nauczyciel promuje uczniów po 1 rocznym pobycie w klasie III do IV-tej- niektórym uczniom wydaje po jednorocznym pobycie w kl. IV świadectwo ukończenia szkoły. Niedopuszczalna drugoroczność np. w kl. II na 14 uczniów pozostawił nauczyciel na rok drugi 7 uczniów z jednym stopniem niedostatecznym.

Szkoła III stopnia nr 7 w Płocku - lustracja. Lokal zupełnie nie nadaje się na szkołę - brak zupełnie boiska lub podwórka. Ubikacje wspólne dla dziatwy i robotników pracujących przy realizacji Wisły - lokal został zdyskwalifikowany przez komisję.

Szkoła I stopnia w Skrzanach. Praca w szkole odbywa się normalnie. Należy przerobić klozety. Obecnie wspólne dla chłopców i dziewczynek.

Wizytacje przeprowadził inspektor szkolny p. [Józef] Pruszyński. Badał poziom, lustrował i oceniał nauczycieli dobrze. Pan Pruszyński odbył z podinspektorami 12 wspólnych wizytacji.

Wizytacja szkół z podinspektorem p. Tadeuszem Kosikowskim

Obecny inspektor szkolny p. [Józef] Pruszyński.

Szkoła prywatna III-go stopnia p. [Haliny] Wernikowej w Płocku.

Kierowniczką szkoły p. Wernikowa. Organizacja szkoły dobra, poziom dostateczny. W stosunku do lat poprzednich znaczna poprawa - szkoła systematycznie zaopatruje się w pomoce naukowe. Szkoła może otrzymać prawo publiczności.

Szkoła II stopnia o 4 nauczycielach w Sokołowie. Pełniący obowiązki kierownika p. Rewekant Leon. Poziom naukowy i wychowawczy szkoły zupełnie niedostateczny. Np. klasa III nie opanowała z rachunków materiału naukowego klasy I. Dzieci brudne - niewychowane. Prace piśmienne poprawiane niedbale lub źle (nauczycielka p. [Maria] Iwańcówna). Nauczyciele łącznie z kierownikiem stosują w szkole kary fizyczne. Całe grono żyje w niezgodzie. Kierownik nie hospituje. Organizacja pracy zła. Np. nauczycielka p. [Maria] Iwańcówna władająca słabo językiem polskim (Rusinka) o zdecydowanie niedostatecznych wynikach pracy uczy w klasie V-tej historii i języka polskiego. W mojej i inspektora szkolnego obecności uczniowie bili się po twarzy. Obecna przy tym nauczycielka p. Rewekantowa nie reagowała. Portrety i godło państwowe w pajęczynie, zakurzone. Ubikacje walące się, tak zanieczyszczone, że w ogóle dostąpić nie można. Uczniowie w naszej obecności załatwiali potrzeby fizjologiczne naokoło szkoły - chłopcy przy dziewczętach. Jedna z sal nie ma zupełnie drzwi. Kierownik zbiera od rodziców składki - nie prowadzi należyte rachunkowości, tak, że jest możliwość popełnienia nadużyć. Kierownik ma własne gospodarstwo i tym należy tłumaczyć zupełne zaniedbanie szkoły - frekwencja bardzo zła. Klasa I - 52%, klasa II - 70%, III - 64%, IV - 63%, V - 71%, VI - 60% - ogółem zapisanych jest w całej szkole 217 uczniów - faktycznie więc uczęszcza około 139 dzieci. W wyniku wizytacji przeniesiono całe grono nauczycielskie do innych szkół - dla szkoły w Sokołowie dobrano dobre grono - 1 etat zabrano i przydzielono 2 klasowej szkole w Białkowie.

Szkoła II stopnia¹³ o 3 nauczycielach. Pełniący obowiązki kierownika pan [Ksawery] Abramowicz. Szkoła uzyskała wyższy stopień organizacyjny od początku roku szkolnego. Frekwencja słaba 64-70 %. Kierownik niezbyt zaradny. Mało hospituje. Szkoła na ogół słaba wymaga większej opieki i kontroli inspektora. O ile stosunki w szkole nie poprawią się zajdzie potrzeba zmiany kierownika.

Szkoła I-go stopnia o 1 nauczycielu w Budach Kozickich. Szkoła przeciętna - słabe wyniki z rachunków. P. Kosikowski umie zwizytować szkołę, instruuje właściwie - czasem jednak jest za pobłażliwy. Szkołę w Sokołowie przed wizytacją scharakteryzował jako bardzo słabą i z jego inicjatywy wizytacja tej szkoły się odbyła. Oceny okresowe kierownik szkoły i najstarsza nauczycielka mieli dostateczne. P. Kosikowski tłumaczył to zaniedbaniami się tych sił w ostatnich czasach.

¹³ Prawdopodobnie dotyczy szkoły w Solcu.

Wizytacje z podinspektorem p. Wacławem Bronowskim

Szkoła II-go stopnia o 3 nauczycielach w Białkowie. Pełniący obowiązki kierownika p. [Jan] Gniazdowicz¹⁴. Szkoła uzyskała w bieżącym roku wyższy stopień organizacyjny. Poziom naukowy i wychowawczy szkoły na ogół dostateczny.

Szkoła II-go stopnia w Zakrzewie. Pełniący obowiązki kierownika p. [Henryk] Spodniewski. Poziom naukowy i wychowawczy szkoły dobry. Dzieci czyste - wychowane. Grono zgrane pracuje rzetelnie - w szkole pogodna atmosfera.

Szkoła I-go stopnia o 1 nauczycielu w Męczeninie. Wyniki nauczania dostateczne - zadowalająco również przedstawia się strona wychowawcza. W sali brak pieca, jest tylko piecyk żelazny. Podinspektor szkolny p. [Wacław] Bronowski radzi sobie w szkole dobrze, instruuje wnikliwie i rzeczowo, ocenia nauczycieli trafnie.

Ogólne uwagi

- 1) Szkolnictwo w powiecie płockim przedstawia się korzystniej aniżeli w gostynińskim, gdzie szczególnie szwankuje strona gospodarcza. Starosta gostyniński p. [Stanisław] Korzeniowski wyraził gotowość zwiedzania ze mną i inspektorem szkolnym zaniechane gospodarczo szkoły, aby na miejscu wydać gminom odpowiednie zarządzenia. Objazd ten odłożono na styczeń, gdyż obecnie ze względu na rozmiękłe drogi nie można dojechać do wielu szkół. Poza tym inspektor szkolny zbiera materiał od kierowników szkół i omówi z pp. starostami braki gospodarcze.
- 2) Często jeszcze otoczenie szkoły pozostawia wiele do życzenia; brak ogrodzenia, wygląd zewnętrzny szkół; zardzewiałe nieczytelne szyldy, robią przykre wrażenie.
- 3) Kierownicy szkół za mało hospituja nauczycieli.
- 4) Wadliwa organizacja prac piśmiennych - tematy niezwiązane z życiem, czy otoczeniem dziecka są niezgodne z programem. Dzieci piszą za dużo, brzydtko - nauczyciel nie jest w stanie prac tych poprawić.
- 5) W niektórych szkołach bardzo słaba frekwencja.

Współpraca inspektora szkolnego z podinspektorami układa się nadal harmonijnie. Posiedzenia wspólne odbywają się przynajmniej raz na miesiąc. Można liczyć, że przy dalszej pracy stan szkolnictwa w obwodzie płockim będzie stale się podnosił.

/-/ [Włodzimierz] Liskowacki
wizytator szkół

Warszawa, dnia 30 listopada 1937 r.

¹⁴ Prawidłowo: Gwiazdowicz.

Leon Rewekant – nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej w Sokołowie
Archiwum Państwowe w Płocku, Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 121, k. 75

Bibliografia:

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Płocku

Inspektor Szkolny w Płocku: sygn. 1, 266.

Dozór Szkolny w Płocku i Miejska Rada Szkolna w Płocku, sygn. 98.

Źródła drukowane:

Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 lipca 1933 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne, Dz.U.RP, nr 61, poz. 459.

Opracowania:

Kassan N., *Szkolnictwo powszechne w powiecie płockim w latach 1918-1939*, Sierpc 2009, ss. 458.

Podręczny poradnik dla kierowników i nauczycieli szkół powszechnych, red. W. Gacki, Łódź 1932.

Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937. Materiały źródłowe

Streszczenie:

W okresie międzywojennym nadzór nad szkołami powszechnymi, zarówno publicznymi, jak i prywatnymi, pełnił inspektor szkolny. Poza administrowaniem szkół do jego zadań należała m. in. organizacja sieci szkolnej, zatrudnianie, przenoszenie nauczycieli oraz ocena ich pracy, nadzór nad podnoszeniem kwalifikacji kadry pedagogicznej poprzez organizację konferencji, a także wykonaniem obowiązku szkolnego. Odzwierciedleniem tych zadań są sprawozdania z wizytacji przeprowadzanych przez inspektorów szkolnych i ich zastępców. W aktach Inspektora Szkolnego w Płocku zachowały się m.in. sprawozdania z lat 1936–1937. Obrazują one stan szkolnictwa w powiecie płockim i gostynińskim zarówno w aspekcie pedagogicznym, np. poziom nauczania, pomoce naukowe, dokształcanie nauczycieli, konferencje nauczycielskie, ale również administracyjnym w tym budowę czy rozbudowę szkół. Przedmiotem wizytacji były również organizacje działające przy szkołach takie jak spółdzielnie uczniowskie, szkolne kasy oszczędności, koła Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych czy harcerstwo.

Słowa kluczowe: szkoła powszechna, szkoła publiczna, organizacja szkolnictwa, powiat płocki, powiat gostyniński, wizytacja szkoły, budynek szkolny, Inspektor Szkolny w Płocku.

**Visits to the Płock school district in the years 1936–1937.
Source materials**

Summary:

In the interwar period, the supervision over general schools, both public and private, was performed by a school inspector. In addition to administering schools, his tasks included, among others, organization of the school network, employment, transfer of teachers and evaluation of their work, supervision over the improvement of qualifications of the teaching staff by organizing conferences, as well as the performance of compulsory education. These tasks are reflected in the reports on visits by school inspectors and their deputies. In the files of the School Inspector in Płock there are, inter alia, reports from 1936–1937. They illustrate the state of education in the Płock and Gostynin Poviats both in the pedagogical aspect, e.g. the level of teaching, teaching aids, teacher training, teacher conferences, but also in administrative terms, including the construction or expansion of schools. The subject of the visit were also organizations operating at schools, such as student cooperatives, school savings banks, the Society for Supporting the Construction Clubs of Public Primary Schools and scouting.

Keywords: primary school, public school, education organization, Płock Poviats, Gostynin Poviats, school inspection, school building, School Inspector in Płock.

Krystyna Bańka

Tomasz Piekarski

Powódź 1982 roku w świetle teleksów i fotografii Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z Płocku

13 grudnia 1981 roku wprowadzony został w Polsce stan wojenny. Z perspektywy Płocka nie to wydarzenie w tamtym czasie było jednak największym problemem. Uwagę przykuwała Wisła i pogoda. Zima przełomu 1981 i 1982 roku była mroźna i pełna śniegu. W styczniu temperatura najpierw spadła do -16°C , potem gwałtownie podniosła się do $+9^{\circ}\text{C}$, powodując zator lodowy w rejonie Duninowa. 4 stycznia 1982 roku Wojewódzki Komitet Przeciwpowodziowy ogłosił dla wszystkich nadwiślańskich gmin województwa płockiego stan alarmowy. Sytuacja pogorszyła się w nocy z 6 na 7 stycznia, kiedy ponownie ściał mróz -10°C , lód wypełnił koryto Wisły, blokując przepływ kry, a śryż sięgnął głębokości 6 metrów. Wszystko to doprowadziło do cofania się wody. W piątek 8 stycznia woda przelała się przez wał w rejonie Brwilno-Soczewka oraz w Radziwiu, gdzie pojawiła się w rejonie portu i Państwowych Zakładów Zbożowych. Wojewoda płocki Antoni Bielak ogłosił stan klęski żywiołowej na zalanych terenach i wezwał ludność do ewakuacji. Początkowo szło to jednak opornie. Nie wszyscy zdawali sobie sprawę z powagi sytuacji¹.

Dramatycznie sytuacja wyglądała w Soczewce w gminie Nowy Duninów, gdzie przerwany wał przeciwpowodziowy na szerokości 7 metrów puścił wodę zalewającą ponad 5 tys. ha powierzchni. W wyniku zalania nieczynna była droga relacji Płock – Włocławek przez Duninów. Pracę wstrzymała Płocka Stocznia Rzeczna. Wieczorem tego samego dnia pociąg relacji Brodnica – Kutno wykoleił się na zjeździe z płockiego mostu po lewej stronie Wisły, w wyniku czego 105 pasażerów zostało rannych. Zerwanie linii kolejowej i przyczółku mostowego spowodowało trudności w przemieszczaniu się – z Radziwia do Płocka można było dostać się jedynie

¹ G. Gołębiowski, *Powódź w Płocku w 1982 r.* [w] *Dzieje Płocka, tom III. Historia miasta w latach 1945-2020*, pod red. G. Gołębiowskiego i T. Piekarskiego, TNP, Płock 2020, s. 421.

okrężną drogą przez Gostynin i Włocławek. Stan wody na Wiśle osiągnął na odcinku Płock – Radziwie nieodnotowaną dotychczas w historii wysokość ok. 9 metrów, przekraczając o 90 cm najwyższy notowany poziom².

Zalane i zamrożone tereny lewobrzeżnego Płocka – dzielnicy Radziwie
Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 8, fot. T. J. Gałązka

Szczegółowy i najpełniejszy obraz stanu wojennego z perspektywy władz partyjnych szczebla wojewódzkiego daje lektura teleksów opracowywanych i wysyłanych codziennie do Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przez Sektor Informacji Wydziału Polityczno-Organizacyjnego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Płocku oraz komunikatów dziennych przygotowywanych dla kierownictwa wojewódzkiego PZPR. Zawierają one informacje o bieżącej sytuacji w województwie płockim w tym aktualne dane o nastrojach społecznych i politycznych³.

Jak zauważył Dariusz Magier: „Komitet Wojewódzki był centrum sprawowania władzy na terenie województwa, jednak kluczowe znaczenie w realizacji tego zadania miało ściśle grono skupione w Egzekutywie KW (organie wykonawczym Plenum KW), a zwłaszcza Sekretariacie KW (organie wykonawczym Plenum jak

² Archiwum Państwowe w Płocku (dalej APP), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku (dalej KW PZPR), sygn. 791, telex 20/82 z 09.01.1982 r.

³ K. Bańka, *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku. Inwentarz archiwalny, T. LXXXI*, Płock 1999, s. 51.

i Egzekutywy KW). Formalnie Egzekutywa KW kierowała pracą partyjną w okresie między posiedzeniami plenarnymi i podejmowała decyzje oraz określała kompetencje, zakres obowiązków sekretarzy i oceniała ich pracę (...) teleksy to informacje zbierane przez komunistyczną elitę w terenie, przetwarzane przez komunistyczną elitę na poziomie wojewódzkim i wysyłane na potrzeby krajowej elity komunistycznej⁴. Warto zaznaczyć, że stan wojenny był operacją wojskowo-milicyjną, a rola partii była drugoplanowa.

W teleksach przesyłanych z Płocka do KC PZPR w okresie od 9 stycznia do 19 lutego 1982 r. najważniejszą informacją były dane o aktualnej sytuacji powodziowej w województwie płockim. Cennym ich uzupełnieniem są zachowane w zespole archiwalnym 50/526/0 - Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku fotografie dokumentujące te dramatyczne wydarzenia.

Zwały kry na nabrzeżu wiślanym przy ul. Rybaki
Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 2, fot. T. J. Gałązka

Cały wysiłek władz i społeczeństwa koncentrował się na walce z żywiołem powodzi. Sytuacja w województwie była wyjątkowo dramatyczna. W nocy z 8 na 9 stycznia woda zalewała kolejne obszary a ludzie uświadamiając sobie niebezpieczeństwo ewakuowali się przy pomocy wojska⁵.

⁴ *Siedlecka kontrrewolucja oczami komunistów. Narodziny oporu społecznego w świetle teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Siedlcach z lat 1976-1981 (wybór źródeł)*, wstęp i opracowanie Dariusz Magier, Siedlce 2021, s. 17-18.

⁵ G. Gołębiewski, *Powódź...*, s. 422.

kw pzpr plock
 telex 20/82 z dnia 9.01.82r. 13

sektor informacji kc

informacja
 nt. sytuacji w woj. plockim w dniu
 9. stycznia 1982r.

w wojewodztwie panuje spokoj. normalnie pracują zakłady, które planowały dzisiaj podjęcie produkcji. w m.żrip po raz kolejny pojawił się problem ekspedycji produktów chemicznych z powodu braku pustych cystern.

na najbardziej skomplikowana sytuacja w woj. występuje w związku z powodzią w plocku-radziwiu i na terenie gm. gminy nowy duninow tj. w dol. wisły w kierunku włocławka. stan wody na wisle osiągnął na tym odcinku nie notowana w historii wysokość ok. 9m.

już w dniu wczorajszym w południe podjęto decyzję o ewakuacji ludności z terenów zagrożonych w gminie nowy duninow, gbin i m. plock. w godzinach wieczornych na wysokości wsi soczewka gm. duninow przerwany został wał przeciwpowodziowy na szerokości 7m. zostało zalanych ponad 2000 powierzchni, nieczynna jest - w wyniku zalania - droga relacji plock-włocławek przez duninow. nie pracuje również plocka stocznia rzeczna.

na odcinku najbardziej zagrożone skierowano odpowiedni sprzęt techniczny i ludzi. trwa intensywna walka z żywiołem. zespół opieki zdrowotnej w gostyninie (na którego terenie działania trwa akcja przeciwpowodziowa) postawiono w stan gotowości. bezpośrednio na miejsce skierowano 170 osób ze służb medycznych.

w pozostałych dziedzinach sytuacja jest unormowana jak na istniejące warunki. drogi i i ii kolejności odsieniania są przejezdne - za wyjątkiem wymienionej trasy plock-n. duninow. skup zysca w dniu wczorajszym utrzymywał się w wysokościach z ostatnich dni tj. był przeciętnie wyższy o 150-200 procent w porównaniu z okresem sprzed stanu wojennego. nieco wyższy jest nadal skup mleka (łącznie z porównaniami analogicznym okresem roku ubiegłego).

w handlu utrzymuje się duże problemy związane z ogromnymi brakami w obrotu zimowym, ciepłej bielizny i ubiorach (zwłaszcza dla dzieci i noworodków), w środkach czystości i higieny.

brak kartek na tłuszcz powoduje chaos na rynku, przerwy w ciągłości sprzedaży, kolejki i niezadowolone liczne odłamy ludności.

sektor informacji kw pzpr

nadala z. kowalewska
 godz. 10.30
 przyjeła
 tarkowska dzb

Telex 20/82 z 09.01.1982 r., APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 13

W teleksie nr 24/82 z dnia 9 stycznia 1982 roku można przeczytać: „Aktualnie w woj. plockim zalanych jest 2600 hektarów ziemi, zagrożonych jest zalaniem dalszych 9,5 tys. hektarów. Stan wody przekracza o 90 cm najwyższy, notowany dotąd poziom w historii. Woda płynie ponad koronami zbiornika włocławskiego wlewając się w doliny. Ewakuowano dotychczas 600 osób i kontynuuje się ewakuację na obydwu brzegach Wisły. Przewiduje się przemieszczenie około 20 tys. osób. Podjęto prace wzmacniające zapory boczne na długości 5 km. Zakres tych robót jest systematycznie przyspieszany. Zmobilizowano aktualnie około 2500 członków oddziałów samoobrony i 650 żołnierzy i milicjantów. Najpilniejsze potrzeby techniczne /przekazane już do głównego komitetu przeciwpowodziowego/ to: 10 śmigłowców do ewakuacji, 8 wywrotek 2-osiowych,

10 koparek o dużej wydajności. Istnieje pilna potrzeba uruchomienia łączności telefonicznej w całym województwie. Wojewoda płocki zgłosił zapotrzebowanie na artykuły żywnościowe, odzież, środki higieny i pasze w ilościach niezbędnych dla powodzian. Stan wody ulega nadal szybkiemu podwyższaniu istnieje niebezpieczeństwo zalania ujęcia wody dla Petrochemii i w konsekwencji zatrzymania kombinatu /obok innych skutków spowodowałyby to wyłączenie ogrzewania dla mieszkańców Płocka. Ponadto występuje niebezpieczeństwo zerwania ropociągu do NRD przechodzącego nad Wisłą, zablokowania możliwości ekspedycji produktów naftowych z Kombinatu w kierunku południowym, pozbawienia mieszkańców Płocka i przemysłu spożywczego wody pitnej. Sytuacja w woj. płockim w związku z powodzią jest wyjątkowo dramatyczna⁶.

Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 5, fot. T. J. Gałązka

W celu dotarcia z bieżącą informacją do ludności z dniem 11 stycznia 1982 r. uruchomiono jednodniówkę „Tygodnika Płockiego” o nazwie „Aktualności” w nakładzie 5 000 egzemplarzy, zawierającą aktualne dane na temat sytuacji powodziowej w województwie. Ewakuacją i pomocą ludności zajmował się Wojewódzki Sztab Przeciwpowodziowy, któremu przewodził wojewoda płocki Antoni Bielak. Na czele Wojskowej Grupy Operacyjnej stał gen. bryg. Edward Ogrodowicz. Sytuacją w Płocku interesował się gen. Wojciech Jaruzelski, który wysłał do pomocy specjalistów nadzorowanych przez ministra obrony narodowej gen. Floriana Siwickiego. Problemem nadal byli mieszkańcy Radziwia i Popłacina niechętnie opuszczający swoje domy. Dopiero wraz z pojawieniem się wody uświadamiali sobie niebezpieczeństwo, w jakim się znaleźli⁷.

⁶ APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 15, telex 24/82 z dn. 09.01.1982 r.

⁷ „Aktualności” z 11 stycznia 1982 r., s. 1; G. Gołębiowski, *Powódź...*, 423.

Dnia 11 stycznia było już zalanych ponad 8 tys. ha gruntów i ponad 5 tys. budynków w rejonie lewobrzeżnej części Wisły w gminach: Gąbin, Słubice i Iłów oraz po obydwu stronach rzeki w gminie Borowiczki. Woda gwałtownie przybierała w rejonie Wyszogrodu. Informowano, że: „(...) nadal największym niebezpieczeństwem jest możliwość zmiany koryta Wisły, a także wyłączenia instalacji całego kombinatu MZRIP (Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne – aut.), co w obydwu przypadkach grozi nieobliczalnymi skutkami. Wojewódzki sztab operacyjny działa bez przerwy z udziałem wyższych dowódców wojskowych i specjalistów z różnych dziedzin. Przez cały czas podejmowane są nadzwyczajne środki dla ograniczenia zasięgu i skutków powodzi, obrony ujęcia wody dla kombinatu petrochemicznego, przeciwdziałania możliwości zmiany koryta Wisły, likwidacji zatorów lodowych. Kontynuowane są intensywne prace zabezpieczające funkcjonowanie rurociągu „Przyjaźń”, tłoczącego ropę z ZSRR do MZRIP i dalej do kombinatu Schwedt w NRD. Mimo utrzymującego się niebezpieczeństwa jest on nadal częściowo eksploatowany. Powodzianom zapewnia się niezbędną pomoc. Ze zrozumieniem i życzliwością spotkały się inicjatywy podjęte przez instancje i organizacje partyjne dla osób ewakuowanych m.in. w Płocku, Gąbinie, Gostyninie i Łącku. Mieszkańcy Kutna przekazali dotychczas 4 samochody ciężarowe z odzieżą i okryciami dla ewakuowanych w rejonie Gąbina i Słubic. Podobną akcją podjęto również w Gostyninie i Łęczycy. Pracownicy zakładów pracy w Płocku przekazują żywność, odzież, koce dla rodzin, które przyjęły ewakuowanych (...)”⁸.

Dziennie udawało się ewakuować około 4 tysięcy ludzi. Bardzo mocno obawiano się zmiany koryta Wisły. Praca lodołamaczy wyrąbujących rynnę od strony Włocławka nie przynosiła spodziewanych rezultatów⁹.

Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 6, fot. T. J. Gałązka

⁸ APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 16, telex nr 32/82 z dn. 11.01.1982 r.

⁹ „Aktualności” z 13 stycznia 1982 r., s. 2; G. Gołębiowski, *Powódź...*, s. 424-425.

W teleksie nr 50/82 z 13 stycznia władze wojewódzkie informowały, że w związku z przerwaniem wałów przeciwpowodziowych w wielu miejscach w okolicach Wyszogrodu wskutek wzrostu temperatury otoczenia i częściowego odblokowania lodów, uległy zalaniu doliny i szosy, co spowodowało zamknięcie trasy Płock – Warszawa przez Wyszogród. Przerwany został również wał w zaporze wodnej zbiornika w Radziwiu. W związku z zagrożeniem przerwania wałów podjęto decyzję o ewakuacji ludności z Borowiczek k/Płocka oraz o zabezpieczeniu ok. 16 ton cukru zmagazynowanego w tamtejszej cukrowni. Informowano, że: „od początku akcji ewakuowano dotychczas około 13,5 tys. osób oraz ponad 11 tys. zwierząt. Przewiduje się dalszą ewakuację ludności w granicach około 1,5 tys. i zwierząt – około 5 tysięcy. Nadal nie ma żadnych potwierdzonych wiadomości o przypadku śmierci osoby z powodu powodzi”¹⁰.

Ponadto zreorganizowano pracę placówek oświatowych pod kątem pomocy ewakuowanym osobom. W informacji można przeczytać, że: „Na potrzeby powodziarzy i ludzi biorących udział w akcji zawieszono zajęcia w 41 placówkach oświatowo-wychowawczych /w 32 szkołach podstawowych, 2 ponadpodstawowych, 7 przedszkolach/. Oddano również dom studenta filii Politechniki Warszawskiej. W obiektach tych przebywa łącznie około 3 tysiące ewakuowanych i pracujących w akcji powodziowej. Panuje tam spokój i porządek. Ewakuowani ściśle podporządkowują się zaleceniom władz. W domu studenta zajęcia z młodzieżą prowadzi psychologowie. Do pracy z ewakuowanymi dziećmi zatrudniono studentki studium wychowania przedszkolnego w Płocku. W wymienionych 2 szkołach ponadpodstawowych uruchomiono od dziś zajęcia z klasami maturalnymi (...)”¹¹.

Wskutek bombardowania lodów na wysokości Nowego Duninowa przez saperów z Ludowego Wojska Polskiego przy współpracy załóg śmigłowców udało się utworzyć „rynnę” o długości 4 km i szerokości 60-70 cm w górę rzeki tj. w kierunku Płocka, w której pracowały lodołamacze, przeciwdziałając zamarzaniu wody. W telexie nr 56/82 z 14 stycznia 1982 roku podpisanym przez Wojewodę Płockiego Antoniego Bielaka informowano, że: „poziom wody w Wiśle w woj. płockim, mimo nieznacznego spadku w ciągu nocy, nadal przekracza o 2-2,5 metra stany alarmowe (...) Nadal występują intensywne przecieki wałów ochronnych – zwłaszcza w rejonie Borowiczek. Prowadzone są szerokim frontem roboty przy umacnianiu wałów, jednak ryzyko przerwania zapór wciąż jest poważne. Od 2 dni nie zwiększa się obszar zalanych gruntów, co wywołuje wśród mieszkańców tych rejonów wrażenie, że powódź już ustępuje i nie zagraża terenom dotychczas niezatapionym. Obserwuje się również coraz częstsze przypadki zdecydowanie przedwczesnych powrotów do ewakuowanych gospodarstw. (...). Prowadzone działania inżynierijno-techniczne – obok umacniania wałów – koncentrują się na budowie zapór, przegradzających w Wiśle drogę do jej prakoryta oraz na przygotowaniach do zasypiania wyrw w wałach

¹⁰ APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 18, telex nr 50/82 z dn. 13.01.1982 r.

¹¹ Ibidem, k. 18, telex nr 50/82 z dn. 13.01.1982 r.

ochronnych. Kolejna zapora na drodze Wisły budować się będzie w rejonie Radziwia, gdzie trzeba przetransportować co najmniej 100 tys. metrów sześciennych ziemi. W pracach tych uczestniczą żołnierze LWP, nie szczędzący sił i pracujący wyjątkowo ofiarnie obok setek osób cywilnych z dziesiątek przedsiębiorstw i instytucji. To zadanie żołnierze wykonują równoległe z ciągłym ewakuowaniem ludzi i zwierząt oraz patrołowaniem wałów ochronnych (...). Saperzy LWP przy współpracy załóg śmigłowców kontynuują prace minerskie zbliżając się do zatoru od strony zapory wodnej we Włocławku. Wybitą przez nich w pokrywie lodowej rynnę o długości 7 km oczyszczają z kry 3 lodofamacze, umożliwiając jej spławienie w dół Wisły przez śluzę zapory (...). Po podanej we wczorajszym głównym wydaniu tdv (Dziennika Telewizyjnego – aut.) informacji, o niezadowalających warunkach higienicznych w miejscach zakwaterowania osób ewakuowanych zarządzono natychmiastową inspekcję. Nie stwierdzono żadnych zaniedbań, a pewne niedostatki – nie stanowiące zagrożenia dla stanu sanitarnego – wynikają wyłącznie ze zrozumiałych w obecnej sytuacji trudności. Podjęto działania, które wspomniane niedostatki zminimalizują¹².

Duże poświęcenie i pomoc powodzianom okazali harcerze i instruktorzy Płockiej Chorągwi ZHP, którzy 12 stycznia dostarczyli namioty dla osób przebywających w swoich domach. Z kolei załoga Płockiego Kombinatów Budowlanego przekazała 70 kompletów łóżkowych wraz z pościelą. Część pracowników płockich Zakładów Stolarki Budowlanej „Stolbud” oddało swoje kartki żywnościowe na potrzeby ewakuowanych. Podobnie zakłady i instytucje w poszczególnych gminach deklarowały na rzecz powodzian konkretną pomoc, organizując zbiórki jęczmienia siewnego, zboża, słomy, siana i paszy dla zwierząt, ziemniaków i innych płodów rolnych. Pomoc dla powodzian płynęła również z innych województw m.in. stołecznego, miejskiego łódzkiego i krakowskiego, tarnobrzeskiego, koszalińskiego, włocławskiego i wielu innych.

Ciężarówka z pomocą od łódzkiej ZHP dla powodzian
Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 9, fot. T. J. Gałązka

¹² Ibidem, k. 21, telex nr 56/82 z dn. 14.01.1982 r.

Komunikacja PKS i PKP na osi województwa północ – południe przebiegała z licznymi zakłóceniami, wszelki ruch kołowy odbywał się drogą okrężną przez Włocławek i dalej na Krośnice, Kutno, Łęczycę. Długość zatopionych dróg wyniosła 36,5 km.

Problem ekspedycji produktów chemicznych z powodu braku pustych cystern oraz krytych wagonów na polietylen i polipropylen, spowodował zatrzymanie 2 nitek produkcyjnych MZRIIP. Przedłużenie się tego stanu do tygodnia – jak informowano 14 stycznia – groziłoby zatrzymaniem całych instalacji. Podejmowano działania w celu obrony ujęcia wody dla kombinatu petrochemicznego oraz intensywne prace zabezpieczające funkcjonowanie rurociągu „Przyjaźń”. Pracownicy płockiego „Mostostalu” wykonali ochronne ostrogi na filary mostu wiszącego, przez który przełożone były przewody instalacyjne Przedsiębiorstwa Eksploatacji Rurociągu¹³.

W rejonie Dobrzykowa (gm. Gąbin) trwała budowa grobli zagradzającej Wiśle drogę do prakoryta. Do 15 stycznia ewakuowano ponad 14,5 tys. osób, a straty szacowano wstępnie na kwotę 4,3 mld zł. W telexie nr 63/82 z 15 stycznia można przeczytać, że: „poziom wody w Wiśle w rejonie Płocka powoli opada, wciąż utrzymując się jednak znacznie powyżej najwyższych stanów z lat ubiegłych i przekracza stany alarmowe o ponad 230 cm. Przy tym poziomie wody nadal zagraża niebezpieczeństwo zalania nowych terenów w przypadku rozmycia wałów ochronnych – bardzo już osłabionych i powstania nowych wyrw. Łączna długość tych wyrw sięga już 1500 m. Największe zagrożenie z tendencją wzrastającą, utrzymuje się w rejonie Borowiczek, gdzie kontynuowana jest ewakuacja ludności i intensywne umacnianie wałów ochronnych (...). W ewakuowanej części Płocka – Radziwie samorzutnie zorganizowała się kilkudziesięcioosobowa straż obywatelska, wspólnie z milicjantami strzegąca na tym terenie opuszczone gospodarstwa i zakłady przemysłowe”. Ponieważ dzielnica Radziwie nie została zalana w całości, część mieszkańców pozostała w swoich domach, aby pilnować dobytku. Ponadto do działań w zakresie bezpieczeństwa z radziwskich członków ORMO wydzielono 50-osobowy pluton¹⁴.

W zbiorowych miejscach zakwaterowania powodziaków stwierdzono przypadki zachorowań na wirusa zapalenia wątroby. W szpitalach przebywało 61 powodziaków. W związku z zamknięciem komunikacji przez most w Płocku utworzono w Gąbinie specjalny sztab operacyjny na czele z sekretarzem Adamem Bartosiakiem.

Pomimo powolnego od 19 stycznia spadku poziomu wody na Wiśle na wysokości Wyszogrodu, Kępy Polskiej i Płocka, sytuacja powodziowa w województwie płockim nadal była niepokojąca zwłaszcza w okolicach Troszyna (gm. Gąbin) i Piotrkowa (gm. Słubice), gdzie groziło przerwanie wałów ochronnych. Prognozowane ocieplenie mogło spowodować kolejną falę powodziową. 19 stycznia 1982 r. wojewoda płocki

¹³ Ibidem, k. 19, telex nr 57/82 z dn. 14.01.1982 r.

¹⁴ Ibidem, k. 22, telex nr 63/82 z 15.01.1982 r.; „Aktualności” z 15 stycznia 1982 r., s. 3; G. Gołębiwski, *Powódź...*, s. 427.

informował, że: „w dniu wczorajszym lodołamacze wykonały rynnę szerokości 150 metrów na wysokości Dobrzynia. Dzienny postęp w przełamywaniu lodów wynosi około 6 kilometrów. Zator atakują bezpośrednio dwa lodołamacze, dwa następne mieszają w rynnie pokruszony lód – zapobiegając jego zamarzaniu, a piąty pracuje tuż przy zaporze we Włocławku – pomagając w spławianiu kry. Dwa lodołamacze dotarły już z Tczewa do Włocławka i od jutra wejdą do akcji kruszenia zatoru. Kontynuowana jest akcja ewakuacji ludności. Do rozlokowania pozostało jeszcze około 1500 osób i ponad 3600 zwierząt. Tak jak dotychczas zabezpieczone są podstawowe potrzeby powodzian, mimo jednak wydatnej pomocy niemal ze wszystkich stron i województw oraz dodatkowych przydziałów, nadal występują dodatkowe braki w odzieży i obuwiu we wszystkich grupach wiekowych oraz pościeli, materacy i łóżek a także środków piorących /m.in. z dostawami zalegają Zakłady „Pollena” w Bydgoszczy/ oraz higieny osobistej /pasty do zębów, żyletki/. Zabezpieczenie w leki i materiały opatrunkowe jest wystarczające. Trwa akcja szczepień ochronnych mieszkańców Płocka przeciw durowi brzuszemu”¹⁵.

Ciężarówka z witaminami dla dzieci powodzian
Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 9, fot. T. J. Gałązka

W komunikacie z 26 stycznia 1982 roku informowano, że sytuacja nadal jest niepokojąca. Z powodu przekroczenia stanu alarmowego o 140 cm zagrożone były wały ochronne w gminie Słubice. Utrzymywał się zator lodowy a lodołamacze nie poczyniły większych postępów. Zapowiadane ocieplenie wzmagало obawy o pojawienie się kolejnej fali powodziowej¹⁶.

¹⁵ APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 28, telex nr 71/82 z 19.01.1982 r.

¹⁶ Ibidem, k. 45, telex nr 105/82 z 26.01.1982 r.

Tymczasem 28 stycznia lodołamacze likwidujące zator lodowy dotarły do Płocka wyrąbując rynnę, którą kra i lód spływały w dół rzeki¹⁷.

Mieszkańcy Płocka obserwujący pracę lodołamaczy na Wiśle na wysokości Wzgórze Tumskie
Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 13, fot. T. J. Gałązka

45

KW PZPR w Płocku
26.01.82
telex nr. 105/82

Faktor informacji KW PZPR

Województwo płockie
w tymczasiej powodziowej
w Płocku

Płock
dnia 26. stycznia o godz. 10.00
Wyuszcza powodziowa w województwie płockim
niadal jest wielce niepokojąca - mowa powalnego opadania
poziomu wody w siłę, który w godzinach rannych przekraczał stan
alarmowy o 140 cm. coraz bardziej zagrożona są wady ochronne
zależnie - kolejno odstępki w okolicach trzszyna i piatrówka
w gminie Słubice.

w ciągu trzech ostatnich dob lodołamacze nie uzyskali
znacznego postępu przy przalamywaniu zatoru lodowego poniżej Płocka,
koncentrując się na włączaniu powrotnie rozwarzającej, wylamanej
rynnach i splaszczeniu pokruszonego lodu poza zapora w płocku.

utrzymujemy się zatoru powodzi, że poziom wody w siłę
opada bardzo wolno i stwarza realną groźbę rozrycia i
przerwania kolejnych oddziałów wad ochronnych. Zaproponowane
prognozując ocieplenie zagrożenia to potęgaje - lodołamacza za
względnie na możliwość nadejścia kolejnej fali powodziowej.

prace inżynierskie przy wzniesieniu wad ochronnych
i budowie zapór i poprzecznych prowadzone są dzień i noc.

wojewoda płocki
Antoni Bielek

APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 45, telex nr 105/82 z 26.01.1982 r.

¹⁷ G. Gołębiowski, *Powódź...*, s. 438.

Od początku trwania akcji przeciwpowodziowej w województwie płockim najpoważniejszy spadek poziomu wody wynoszący 86 cm powyżej stanu alarmowego zanotowano 9 lutego (telex nr 164/82). Czytamy w nim: „W województwie płockim zanotowany został najznaczniejszy spadek poziomu wody od początku trwania akcji przeciwpowodziowej i wynosi 86 cm powyżej stanu alarmowego. Stan ten wiąże się z rozluźnieniem lodów w wyniku podwyższenia się średniej temperatury dobowej przy jednoczesnej stałej akcji lodołamania, w której bierze udział 11 lodołamaczy. Cztery lodołamacze czołowe pracują przy tworzeniu dwóch równoległych rynien, trzy przy kruszeniu lodu spływającego rynnami oraz dalsze pracują liniowo 674,8-653 km powodując dopływ lodu do jazu. Lód spływa intensywnie przezłami jazu. (...) Sytuacja w zakresie zaopatrzenia w leki i opatrunki na terenach dotkniętych powodzią jest dobra. Nie uległa zmianie sytuacja zdrowotna ludności województwa. Pozostałe problemy dot. działalności służby zdrowia są bez zmian. Zaopatrzenie w podstawowe artykuły żywnościowe jest wystarczające, natomiast w artykuły przemysłowe nadal niedostateczne, co wpływa na wykup artykułów i tworzenie się dużych kolejek”¹⁸.

Obrady sztabu powodziowego

Źródło: APP, KW PZPR, sygn. 2013, k. 15, fot. T. J. Gałązka

Pracę lodołamaczy zakończono 10 marca 1982 roku, kiedy zator lodowy został całkowicie zlikwidowany¹⁹.

¹⁸ APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 64, telex nr 164/82 z 9 lutego 1982 r.

¹⁹ G. Gołębiowski, *Powódź...*, s. 438.

Wielu sekretarzy PZPR próbowało walkę z żywiołem powodzi wykorzystać jako okazję do konsolidacji szeregów partii. W cytowanej poniżej relacji przekazywanej do Komitetu Centralnego znalazło się także wiele informacji dotyczących aktualnej sytuacji politycznej. Wśród robotników województwa płockiego rosło niezadowolenie, co skrupulatnie odnotowały gremia partyjne. Pisano: „Ze środowisk robotniczych m.in. Kutna i Gostynina nadal napływają sygnały na temat niezgodnych z odczuciami społecznymi cen artykułów spożywczych, np. cena sera <Liliput> – 210 zł jest zbyt wysoka. W sklepach z nabiałem brak jest serów twardych. Niepokój w tych środowiskach budzą krążące plotki nt. prawdopodobnych cen jaj w przyszłości aż do 16 zł za sztukę oraz ceny sprzedawanych już w Płocku bułek słodkich po 13 zł za sztukę. Trwają w dalszym ciągu dyskusje w wielu środowiskach nt. cen artykułów przemysłowych, wzmacniają się one zwłaszcza po audycjach telewizyjnych. Obawa o <zbyt wysokie> ceny dominuje zwłaszcza wśród młodych małżeństw. W celu uspokojenia sytuacji i położenia kresu domysłom należy opublikować nowe ceny tych artykułów. Postulat taki zgłosił m.in. aktyw ZSMP proponując równocześnie zróżnicowanie asortymentowe towarów na <prostsze> oraz <luksusowe>, <droższe>. Środowiska kobiece np. z Miflexu w Kutnie przekazują negatywne odczucia nt. zaopatrzenia i możliwości dokonania zakupów po zakończeniu pracy. Twierdzą, tworzymy dobra a nie możemy z nich korzystać. Najbardziej dotkliwie odczuwają braki obuwia i odzieży. (...) Aktyw partyjny z Kutna sygnalizuje o krążących w mieście plotkach, że w lutym zniesie się stan wojenny a w marcu zaczną działać związki zawodowe zgodnie z hasłem <zima nasza>, jeszcze raz <zima wasza-wiosna nasza>. Obserwuje się, np. w zakładach metalurgicznych próby budowania ołtarzyków na niektórych wydziałach i zbieranie pieniędzy dla internowanych”²⁰.

Wraz ze stabilizowaniem się sytuacji powodziowej działania władz szły w kierunku zapewnienia względnego funkcjonowania powodzi i umożliwienia im stopniowego powrotu do domów.

Podsumowując należy stwierdzić, że zachowane w zespole Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku materiały są interesującym źródłem do badań nad przebiegiem powodzi, szczególnie w kontekście wydarzeń politycznych, które jej towarzyszyły. Trwał stan wojenny, który definiował poczynania władz i angażował w znacznym stopniu wszelkie służby mundurowe. Zajmowały się one m.in. pacyfikacją działaczy Solidarności. Język nomenklatury obecny w dokumentach świadczy o próbach łagodzenia obrazu sytuacji przez władze wojewódzkie, przedstawiania sprawczości działań i pokazywania aktywnego rozwiązywania problemów. Rzeczywisty obraz był jednak nieco inny, a przedstawił go w znacznym stopniu Grzegorz Gołębiowski w III tomie *Dziejów Płocka* w rozdziale zatytułowanym „Powódź w Płocku w 1982 r.". Pod wodą znalazło się 10 346 ha terenów. Znajdowało się na nich 2 230 gospodarstw i 5 250 budynków, w tym 527

²⁰ APP, KW PZPR, sygn. 791, k. 64, telex nr 164/82 z 9 lutego 1982 r.

w Radziwiu. Zalane zostały zakłady przemysłowe takie jak: Płocka Stocznia Rieczna, Zakłady Zbożowo-Młynarskie. Zniszczone zostały magazyny Drukarni Akcydensowej, port, przychodnia zdrowia, kino, przedszkole, biblioteka oraz drogi i infrastruktura. Na zalanym obszarze straty wyceniono na 5,2 mld zł. Ewakuowanych zostało 14 376 osób. Ponadto udało się uratować 12 379 zwierząt. Utonęło 545 sztuk trzody chlewnej, 218 sztuk bydła i 57 tys. sztuk drobiu. Powódź satał się także ważnym doświadczeniem zbiorowym mieszkańców lewobrzeżnej dzielnicy Płocka - Radziwia oraz okolicznych zalanych miejscowości²¹.

²¹ G. Gołębiowski, Powódź..., s. 443-444.

Bibliografia:

Archiwum Państwowe w Płocku:

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku: sygn. 791, 2013.

Prasa:

„Aktualności” 1982

Opracowania:

Bańka K., *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku. Inwentarz archiwalny, T. LXXXI*, Płock 1999.

Dzieje Płocka, tom III. Historia miasta w latach 1945-2020, pod red. G. Gołębiowskiego i T. Piekarskiego, TNP, Płock 2020.

Gołębiowski G., *Powódź w Płocku w 1982 r.* [w] *Dzieje Płocka, tom III. Historia miasta w latach 1945-2020*, pod red. G. Gołębiowskiego i T. Piekarskiego, TNP, Płock 2020.

Siedlecka kontrrewolucja oczami komunistów. Narodziny oporu społecznego w świetle teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Siedlcach z lat 1976-1981 (wybór źródeł), wstęp i opracowanie Dariusz Magier, Siedlce 2021.

Powódź 1982 roku w świetle teleksów i fotografii Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku

Streszczenie:

Powódź 1982 roku w Płocku i okolicy była największą klęską żywiołową tego obszaru. W zachowanych w zespole Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku teleksach znaleźć można cenne informacje dotyczące postępowania żywołu, sytuacji ludności oraz działań ówczesnych władz. Podjęły one akcję ewakuacyjną i zabezpieczającą egzystencję powodzian oraz działania zmierzające do udrożnienia rzeki. Uzupełnieniem obrazu wydarzeń są zachowane fotografie prezentowane w artykule.

Słowa kluczowe: powódź, 1982 rok, Wisła, Płock, akta Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku.

Flood of 1982 in the light of telexes and photographs of the Voivodeship Headquarters of Polish United Workers' Party in Płock

Summary:

The flood of 1982 in Płock and its area was the greatest natural disaster there. You can find valuable information on the progress of the disaster, the situation of the population and the activities of the authorities in the telexes of the Voivodeship Headquarters of the Polish United Workers' Party in Płock. They took an evacuation action and secured the livelihood of flood victims as well as actions aimed at clearing the river. The preserved photographs presented in the article complement the picture of the events.

Keywords: flood, 1982, Vistula, Płock, files of the Voivodeship Headquarters of the Polish United Workers' Party in Płock.

KRONIKA I RECENZJE

Krystyna Bańka

Działalność Archiwum Państwowego w Płocku w roku 2021

Według stanu na dzień 31 grudnia 2021 r. zasób Archiwum Państwowego w Płocku tworzyło 1756 zespołów i zbiorów archiwalnych, w skład których wchodziło 414 797 jednostek archiwalnych następujących rodzajów dokumentacji tj.: aktowej – 394 619, dokumentów pergaminowych – 1, dokumentacji technicznej – 1061, geodezyjno-kartograficznej – 3105, fotograficznej w postaci tradycyjnej – 12 778 i w postaci elektronicznej – 72 (1 j.inw.), filmów – 6, nagrań dźwiękowych w postaci elektronicznej – 941, materiałów ulotnych – 2194, materiałów sfragistycznych – 10 oraz innych (np. odznaki, medale, sztandary) – 10. Wszystkie archiwalia liczyły łącznie 4073,40 metrów bieżących.

W roku sprawozdawczym zasób Archiwum powiększył się o 12 nowych zespołów oraz o dopływy do już istniejących w łącznej liczbie 13038 jednostek archiwalnych tj. 110,10 m.b.

Przejęte nabytki to akta: Sądu Powiatowego w Gostyninie (4751 j.a. z lat [1947] 1951–1975 [2021]), Operatora Logistycznego Paliw Płynnych Spółka z o.o. w Płocku (659 j.a. z lat [1971] 1997–2017), Urzędu Gminy Łanięta (147 j.a. z lat [1951] 1990–1995), Związku Żołnierzy Armii Krajowej „Mazowsze” w Płocku (143 j.a. z lat 1989–2018), Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Kutnie (110 j.a. z lat 1945–2020), Powiatowego Inspektoratu Weterynarii w Kutnie (42 j.a. z lat 1959–1992), Urzędu Miejskiego w Łęczycy (28 j.a. z lat 1991–1994), Komunalnego Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego w Łęczycy (25 j.a. z lat 1991–1994), Szkoły Podstawowej w Grabowie (2 j.a. z lat 1945–1973) oraz Akta stanu cywilnego wyznania mojżeszowego gminy wyznaniowej Gostynin (4 j.a. z lat 1917–1939) i Akta stanu cywilnego Zboru Ewangelicznych Chrześcijan Gostynińskiego Okręgu (2 j.a. z lat 1928–1937). Ponadto w wyniku przesunięcia międzypołożowego w Oddziale w Kutnie wyodrębniono nowy zespół tj. Publiczną Szkołę Powszechną w Wyrębach Siemienickich (2 j.a. z lat 1916–1924, 1933–1934).

Na dopływy obok ksiąg metrykalnych składały się akta administracji ogólnej państwowej i samorządowej szczebla wojewódzkiego, powiatowego, gminnego i gromadzkiego, administracji specjalnej, akta szkół, instytucji ochrony prawa i wymiaru sprawiedliwości oraz ochrony zdrowia. Przejęto materiały archiwalne do następujących zespołów: Powiatowa Rada Narodowa i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łęczycy (976 j.a. z lat [1945] 1950–1975 [1989]), Urząd Miejski w Łęczycy (931 j.a. z lat [1952] 1973–1987), Sąd Wojewódzki w Płocku (799 j.a. z lat [1957] 1975–1998 [2008]), Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kutnie (765 j.a. z lat [1918] 1950–1973 [1976]), Urząd Powiatowy w Łęczycy (573 j.a. z lat 1973–1975 [1980]), Urząd Miejski w Sierpcu (477 j.a. z lat [1951] 1973–1987 [1999]), Urząd Gminy w Górze Świętej Małgorzaty (330 j.a. z lat 1973–1990), Urząd Gminy Łanięta (198 j.a. z lat 1986–1989), Urząd Gminy Żychlin (190 j.a. z lat 1951–1995), Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Gostyninie (184 j.a. z lat [1944] 1945–1991), Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Kutnie (166 j.a. z lat 1975–2015), Urząd Gminy w Witoni (154 j.a. z lat [1972] 1973–1982), Urząd Gminy w Bielsku (144 j.a. z lat [1948] 1973–1990), Urząd Wojewódzki w Płocku (102 j.a. z lat 1990–1998 [2000]), Urząd Miasta i Gminy w Sierpcu (94 j.a. z lat [1951] 1988–1990 [1991]), Państwowa Szkoła Muzyczna w Kutnie im. Karola Kurpińskiego (83 j.a. z lat 1947–1970), Urząd Gminy w Sierpcu (78 j.a. z lat [1951] 1973–1987 [1988]), Urząd Miasta Kutno (73 j.a. z lat 1994–1997), Urząd Powiatowy w Kutnie (61 j.a. z lat 1973–1975), Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sierpcu (59 j.a. z lat 1952–1973 [1984]), Powiatowa Rada Narodowa i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Płocku (58 j.a. z lat [1945] 1950–1973 [1977]), I Liceum Ogólnokształcące im. Kazimierza Wielkiego w Łęczycy (43 j.a. z lat 1945–1990), Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Łaniętach (41 j.a. z lat [1951] 1954–1972 [1973]), Urząd Gminy w Łącku (32 j.a. z lat [1952] 1973–1990), Zbiór materiałów wyborczych (28 j.a. z lat 2018–2020), Urząd Skarbowy w Kutnie (26 j.a. z lat 2007–2015), Starostwo Powiatowe w Płocku (23 j.a. z lat 1945–1950), Prokuratura Powiatowa w Kutnie (23 j.a. z lat 1956–1970), Łęczyckie Zakłady Górnicze w Łęczycy (18 j.a. z lat 1958–1997), Urząd Powiatowy w Sierpcu (16 j.a. z lat [1957] 1974–1975 [1976]), Zakład Karny w Garbalinie (16 j.a. z lat 1985–1994), Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Kutnie (14 j.a. z lat 1990–1995), Urząd Gminy Bedlno (13 j.a. z lat 1975–1990), Urząd Miasta i Gminy w Łęczycy (12 j.a. z lat 1978–1990), Urząd Gminy i Miasta w Łęczycy (12 j.a. z lat 1991–1994), Zespół Szkół Mechanizacji Rolnictwa w Piątku (10 j.a. z lat 1971–1993), Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 w Łęczycy (9 j.a. lat 1984–1990), Miejska Rada Narodowa i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Sierpcu (7 j.a. z lat 1953–1973 [1975]), Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Wspólna Praca” w Kutnie (6 j.a. z lat 2017–2019), Miejska Rada Narodowa i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Łęczycy (6 j.a. z lat 1968–1975), Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Miksztalu (4 j.a. z lat 1951–1973), Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Siemianowie (3 j.a. z lat 1951–1972), Urząd Gminy w Bulkowie (1 j.a. z lat 1977–1978), Sąd Grodzki w Kutnie (1 j.a. z 1946 r.) oraz dopływ do Kolekcji Bolesława Kosowskiego w postaci darowizny (86 j.a. dokumentacji fotograficznej z lat 1912–2019 i 3 j.a. materiałów ulotnych z lat 1920, 1946, 1960).

Dodatkowo w wyniku zmiany rozmiaru i korekty ewidencji zespołów: 50/17/0, 50/64/0, 51/30/0, 511/130/0, 51/245/0, 52/386/0, zasób Archiwum powiększył się łącznie o 542 j.a. – 3,77 m.b. Na wewnętrzne ubytki w liczbie 329 j.a. – 3,60 m.b. składały się techniczne poprawki rozmiaru zasobu Oddziału w Kutnie (zmiana rodzaju dokumentacji z elektronicznej na tradycyjną w zespole 51/245/0) oraz przesunięcie jednostki archiwalnej między oddziałami zamiejscowymi (z zespołu 52/303/0 do zespołu 51/119/0).

Dokumentacja przejęta w ramach działalności przechowalniczej na podstawie umów cywilno-prawnych uległa zmniejszeniu w wyniku wybrakowania 35,78 m.b. akt, dla których okres przechowywania upłynął i na koniec 2021 r. stanowiła 656,10 m.b. Metraż dokumentacji wyborczej (z wyborów: samorządowych, do Parlamentu Europejskiego, do Sejmu i Senatu RP oraz na Urząd Prezydenta RP z lat 2018–2020) nie uległ zmianom i wynosił 1150 m.b.

Zasób całkowicie opracowany w stosunku do roku poprzedniego uległ zwiększeniu o 3612 jednostek archiwalnych i 15,66 metrów bieżących, poprzez opracowanie i zatwierdzenie inwentarzy archiwalnych w centrali i Oddziale w Kutnie dla następujących zespołów: 50/755/0 – Sąd Grodzki w Płocku 1945–1950 [1958] (3422 j.a., 13,15 m.b.), oprac. Agnieszka Wojciechowska; 51/84/0 – Szkoła Podstawowa w Krzyżanowie 1915–1939, 1944–1990 (89 j.a., 0,87 m.b.), oprac. Elżbieta Pajor; 51/130/0 – Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Żychlinie 1950–1973 [1974–1989] (101 j.a., 1,64 m.b.), oprac. Anna Wiśniewska.

Ponadto w ramach opracowania zasobu w centrali sporządzono wstęp do inwentarza zespołu nr 50/754/0 – Sąd Okręgowy w Płocku 1945–1950 [1977], w Oddziale w Kutnie rozpoczęto opracowywać zespół 51/116/0 – Akta gminy Błonie z s. w Ostrowach 1913–1954, a w Oddziale w Łęczycy zespół 52/340/0 – Państwowe Biuro Notarialne w Łęczycy 1951–1993, zapoznając się z dziejami zespołu oraz metodami porządkowania. W łęczyckim oddziale zakończono również opracowanie zespołu nr 52/303/0 – Sąd Grodzki w Ozorkowie [1931] 1945–1950 [2012], sporządzając wstęp do inwentarza i wprowadzając do sytemu ZoSIA opisy dla 144 jednostek archiwalnych (0,40 m.b.) oraz hasła indeksowe: rzeczowe (161 j.a.), osobowe (193 j.a.) i geograficzne (61 j.a.).

Przeprowadzono również indeksację zasobu, sporządzając w centrali – 3969 haseł indeksowych spisów wyborców z 1939 r. z Akt miasta Płocka, w kutnowskim oddziale – 2972 indeksy dla akt Państwowego Biura Notarialnego w Kutnie, Powiatowego Urzędu Naczelnika Wojskowego w Kutnie i Zbioru materiałów wyborczych, a w łęczyckim oddziale – 7579 indeksów dla Akt gminy Gostków, zespołu Akt z czasów okupacji hitlerowskiej oraz akt sądowych.

Pod nadzorem Archiwum Państwowego w Płocku w 2021 r. znajdowały się 204 jednostki organizacyjne, przechowujące w sumie ok. 4549 m.b. materiałów archiwalnych, w tym ok. 570 m.b. kwalifikujących się już do przejęcia przez Archiwum. W stosunku do poprzedniego roku ubywała jedna nadzorowana jednostka

organizacyjna w związku z zaprzestaniem działalności z dniem 30 listopada 2021 r. przez Miejski Ogród Zoologiczny - Jednostka Budżetowa w Płocku. Przeprowadzono 67 kontroli archiwalnych, wydając odpowiednie zalecenia pokontrolne i 100 ekspertyz akt. Zatwierdzono lub zaopiniowano 100 projektów nowych przepisów kancelaryjno-archiwalnych lub propozycji zmian w dotychczas obowiązujących normatywach. Ponadto udzielono 471 konsultacji jednostkom nadzorowanym i innym podmiotom. Wydano 324 zgody na wybrakowanie łącznie ok. 3762 m.b. dokumentacji niearchiwalnej państwowych i samorządowych jednostek organizacyjnych oraz 12 opinii w zakresie wartościowania dokumentacji w ramach niepaństwowego zasobu archiwalnego.

W wyniku współpracy z podmiotami wytwarzającymi ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny w 2021 r. do zasobu Archiwum Państwowego w Płocku przejęto materiały archiwalne: Związku Żołnierzy Armii Krajowej „Mazowsze” w Płocku, Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Wspólna Praca” oraz Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Kutnie. Ponadto przeprowadzono wartościowanie akt osobowych w Przedsiębiorstwie Państwowej Komunikacji Samochodowej w Płocku S.A. w likwidacji oraz konsultacje w zakresie zabezpieczenia zbioru akt Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej w Felicjanowie. Monitorowano również stan materiałów archiwalnych zgromadzonych w Płockim Towarzystwie Wioślarskim w związku z zagrożeniem powodziowym w Płocku.

Według stanu na dzień 31 grudnia 2020 r. liczba zidentyfikowanych podmiotów wytwarzających materiały archiwalne wchodzące w skład ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, które mają siedzibę w granicach właściwości miejscowej Archiwum Państwowego w Płocku wynosiła 143.

W ramach profilaktyki konserwatorskiej zasobu 1387 j.a. odkurzono, 18006 j.a. umieszczono w pudłach lub teczkach bezkwasowych, a 525 j.a. poddano przeglądowi stanu zachowania.

W 2021 r. digitalizacji zabezpieczającej poddano 239 jednostek archiwalnych, uzyskując 16280 skanów wzorcowych o rozmiarze 931 GB. W pracowni digitalizacji płockiego Archiwum wykonano 14566 kopii cyfrowych (tekstowych) dokumentacji aktowej akt stanu cywilnego gminy Łukomie, parafii rzymskokatolickich: Blichowo, Bodzanów, Bonisław, Brwilno, Bulkowo, Ciachcin, Daniszewo, Drobin, Góra, Imielnica, Kobylniki, Łęg, Miszewo Murowane, Radziwie, Rębowo, parafii ewangelicko-angusberskiej Nowa Wieś, parafii prawosławnej Płock, akt stanu cywilnego wyznania mojżeszowego gminy wyznaniowej Sierpc oraz archiwaliów dotyczących stanu wojennego z zespołu Komitet Wojewódzki PZPR w Płocku, a także 1714 kopii cyfrowych negatywów tj. dokumentacji fotograficznej z zespołu Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „PETROBUDOWA” w Płocku. Ponadto w ramach usługi zewnętrznej zrealizowanej przez firmę Zycom Polska Sp. z o.o., wykonano 11184 kopii cyfrowych dla 45 j.a. wchodzących w skład zespołów Akta gminy Duninów powiat gostyński i Akta gminy Leśmierz.

W roku 2021 w czytelniach Archiwum Państwowego w Płocku (tj. centrali i oddziałów zamiejscowych) udostępnionych zostało 3476 jednostek archiwalnych 160 użytkownikom zasobu podczas 404 odwiedzin. Liczby te są znacznie niższe niż w latach poprzednich z uwagi na czasowe zamknięcie czytelni w okresie: od 1 stycznia do 2 lutego, a następnie od 13 marca do 11 maja oraz ograniczenia sanitarne w zakresie limitu osób mogących jednorazowo przebywać w pomieszczeniach, w których udostępniano akta. W stosunku do roku 2020 było o 14 % mniej użytkowników i tyle samo mniej udostępnionych jednostek archiwalnych. Wśród użytkowników dominowali genealodzy (34 %) oraz osoby prowadzące poszukiwania własnościowe (26 %) i kwerendy w celach naukowych (23 %). Podobnie, jak rok wcześniej, najwięcej archiwaliów (42 %) udostępniono na potrzeby badań naukowych oraz do celów genealogicznych (36 %). Jednak w stosunku do 2020 r. zaobserwowano procentowy spadek (o 20 %) ilości materiałów udostępnionych do celów naukowych oraz wzrost (o 10 %) do poszukiwań genealogicznych. Oprócz ksiąg metrykalnych były to głównie akta miejskie i szkolne. Odnotowano natomiast spadek liczby udostępnionej dokumentacji kartograficznej.

Przerwy w pracy czytelni wpłynęły na wzrost udostępniania pośredniego. W 2021 r. zrealizowano 945 kwerend archiwalnych na podstawie zasobu archiwalnego tj. o 14 % więcej niż w poprzednim roku. Znaczącą większość stanowiły kwerendy własnościowe (38 %) i genealogiczne (36 %), które w 82 % były wykonywane na zlecenie osób prywatnych, kwerendy dla instytucji stanowiły zaledwie 18 %. Ponadto udzielono 75 pisemnych informacji o zasobie archiwalnym.

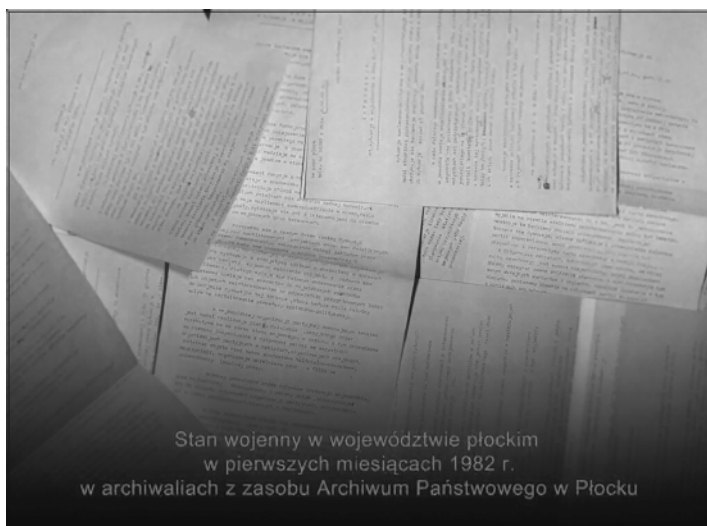
Na podstawie dokumentacji niearchiwalnej (osobowo-płacowej) zrealizowano 229 kwerend dla celów emerytalno-rentowych, wydając 1737 kserokopii niezbędnych do naliczenia kapitału początkowego świadczeń emerytalnych.

W centrali Archiwum w ramach współpracy ze Strażą Miejską w Płocku, realizującą projekt o nazwie „Bieg z bezpieczeństwem”, przygotowano w dniu 22 lipca 2021 r. punkt kontrolny dla 10 drużyn dziecięcych (ok. 100 osób), a w ostatnim kwartale roku przeprowadzono 6 lekcji archiwalnych (30 IX, 18 X, 20 XI, 22 XI, 23 XI, 1 XII).

Rozstrzygnięcie kolejnej IX edycji Rejonowego Konkursu Historycznego „Źródła historyczne bogactwem kulturowym narodu”, zorganizowanej wspólnie z Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli (Wydział w Płocku) pod patronatem honorowym Prezydenta Miasta Płocka, a przebiegającej pod hasłem „Rodzinne historie”, miało miejsce online 29 października, poprzez prezentację nagrodzonych w dwóch kategoriach prac plastycznych i literackich na stronie internetowej Archiwum.

Z okazji przypadającej w ubiegłym roku 40. rocznicy wprowadzenia stanu wojennego przygotowano samodzielnie lub we współpracy z innymi instytucjami (z merytorycznym udziałem pracownika Archiwum) następujące wystawy:

– wystawę wirtualną *Stan wojenny w województwie płockim w pierwszych miesiącach 1982 r. w archiwaliach z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku* (autor: Krystyna Bańka, współpraca techniczna: Paweł Kowalski, Andrzej Słonec) w oparciu o telexy, zawierające informacje bieżące o nastrojach i sytuacji społeczno-politycznej w województwie płockim wysyłane codziennie do Komitetu Centralnego PZPR oraz komunikaty dzienne dla lokalnego kierownictwa partii, znajdujące się w zespole 50/526/0 – Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku (29 dokumentów – 39 kopii cyfrowych). Odsłona ww. wystawy na stronie internetowej Archiwum miała miejsce 20 grudnia 2021 r.;

Strona tytułowa wystawy

– wystawę tradycyjną pt. *„Kutno w stanie wojennym”* (udział w merytorycznym przygotowaniu: Elżbieta Pajor), której głównym organizatorem było Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej a partnerem obok oddziału zamiejscowego Archiwum: Kutnowski Dom Kultury oraz Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. S. Żeromskiego w Kutnie. Na wystawie otwartej w dniach od 13 grudnia 2021 r. do 13 stycznia 2022 r. w Pawilonie Wystawienniczo-Muzealnym na Placu Wolności w Kutnie zaprezentowano 26 kopii cyfrowych archiwaliów z zasobu kutnowskiego Oddziału.

Ponadto przygotowano jeszcze cztery wystawy wirtualne zamieszczone na stronie internetowej Archiwum tj.:

– *Atlas Radziwiłłowski* (autor: dr Tomasz Piekarski), wystawa prezentująca obiekt wpisany na Polską Listę Krajową Programu UNESCO „Pamięć Świata” w ubiegłorocznej 4. edycji tj. unikalne w skali kraju i świata dzieło kartograficzne, składające się z 50 wielkoformatowych map, stanowiące bezcenne źródło dla rekonstrukcji XVIII-

wiecznego kształtu przestrzennego Południowego Podlasia. Wystawa powstała we współpracy z Towarzystwem Naukowym Płockim, w którego zasobie znajduje się atlas, a jej odsłona miała miejsc w przededniu Międzynarodowego Dnia Archiwów - 8 czerwca 2021 r.;

Strona tytułowa wystawy

– *Śladami płockich zakładów pracy w PRL-u w fotografii z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku* (autor: dr Tomasz Piekarski, współpraca: Jarosław Józwiak, Paweł Kowalski, Andrzej Słoniec), wystawa na którą złożyły się przechowywane w zasobie archiwalnym centrali fotografie przedstawiające płockie zakłady pracy funkcjonujące w okresie PRL-u tj.: Fabrykę Maszyn Żniwnych, Płocką Stocznice Rzeczną, Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne, Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „PETROBUDOWA” oraz Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego „COTEX” – odsłona wystawy w dniu 27 lipca 2021 r.;

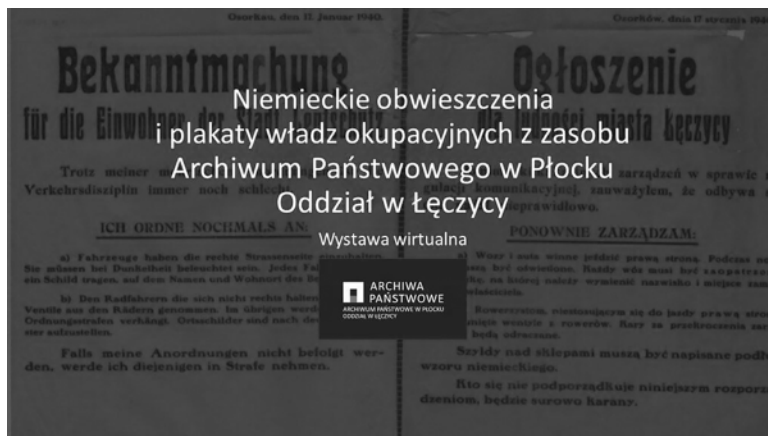
Śladami płockich zakładów pracy w PRL-u

w fotografii z zasobu
Archiwum Państwowego
w Płocku

Strona tytułowa wystawy

- *Wirtualna galeria ciekawostek archiwalnych z zasobu Archiwów Państwowych Płocka, Kutna i Łęczycy* (autor: dr Tomasz Piekarski, współpraca: Jolanta Górską-Sieradzka, Ewelina Markiewicz, Jolanta Leśniewska, Elżbieta Pajor, Anna Wiśniewska), przygotowana z okazji Dnia Archiwisty, na której zaprezentowano m.in. przedwojenne pocztówki przedstawiające sportowców olimpijskich, dokumenty dotyczące podatków czy banknoty pieniężne zachowane w materiałach archiwalnych – odsłona wystawy w dniu 30 września 2021 r.;
- *Niemieckie obwieszczenia i plakaty władz okupacyjnych z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku Oddział w Łęczycy* (autorzy: Jolanta Górską-Sieradzka, Ewelina Markiewicz, współpraca: dr Tomasz Piekarski, Tomasz Chodorowski, Andrzej Słonie) wystawa przedstawiająca represyjną politykę okupanta niemieckiego wobec społeczeństw polskiego, na którą złożyły się rozporządzenia z lat 1939–1940 dotyczące ewidencji ludności, spraw gospodarczych i sanitarnych oraz antyżydowskie przepisy policyjne m.in. wprowadzające zakaz prowadzenia działalności handlowej oraz ograniczenia w przemieszczaniu się – odsłona wystawy w dniu 9 grudnia 2021 r.

Strona tytułowa wystawy

Dodatkowo oddział zamiejscowy w Kutnie przygotował wspólnie z Towarzystwem Ziemi Kutnowskiej dwie wystawy tradycyjne poświęcone społeczności krośniewickich Żydów oraz historii Placu Wolności w swoim mieście.

W ramach działalności naukowej w 2021 r. przedstawiciele Archiwum wzięli udział w konferencjach i sesjach naukowych, wygłaszając następujące referaty:

- *Zwykłe i niezwykłe opowieści z życia archiwisty* (Olga Kądalska, Agnieszka Wojciechowska) oraz *Ewidencjonowanie i techniczne zabezpieczenie dokumentacji w sądach powszechnych w teorii i praktyce* (Agnieszka Wojciechowska) podczas konferencji pn. „Wokół archiwów zakładowych instytucji wymiaru sprawiedliwości RP”, zorganizowanej online przez Stowarzyszenie Archiwistów Instytucji Wymiaru Sprawiedliwości 23 kwietnia 2021 r.;

- *Stacja Rolniczo-Doświadczalna w Gołębiewie k/Kutna 1900–1939* (Jolanta Leśniewska) podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej pn. „Zboże - historia i teraźniejszość. Potencjał naukowych badań trans/interdyscyplinarnych nad problematyką wsi polskiej” zorganizowanej we Wrocławiu w dniach 27–28 maja 2021 r.;
- *Płock Wisłą pisany. Wpływ rzeki na życie miasta w okresie międzywojennym* (dr Tomasz Piekarski) odczyt wygłoszony w ramach prezentacji Archiwalnego Fotoplastikonu Online Płock w siedzibie Narodowego Archiwum Cyfrowego 25 listopada 2021 r.;
- *Między teorią a praktyką. Zarys problematyki opracowania i udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych* (Agnieszka Wojciechowska) podczas Toruńskich Konfrontacji Archiwalnych (edycja VIII) nt. „Wolne archiwa wobec zmian”, zorganizowanych przez UMK w Toruniu w dniach 2–3 grudnia 2021 r.;
- *Źródła do dziejów Płocka w latach 1915-1939 w zasobie Archiwum Państwowego w Płocku* (dr Tomasz Piekarski) w trakcie sesji naukowej towarzyszącej promocji wydawnictwa źródłowego „Księgi obrad Rady Miejskiej Miasta Płocka (1915–1939)”, zorganizowanej przez Archiwum 17 grudnia 2021 r.

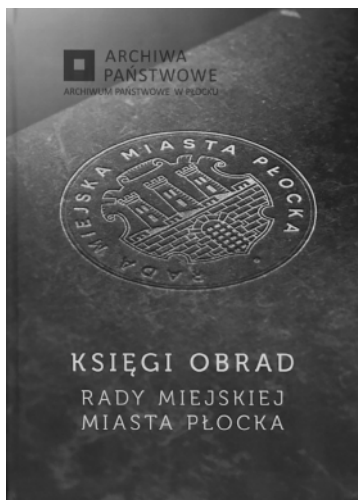
Ponadto Oddział w Łęczycy wspólnie z łęczyckim Oddziałem Towarzystwa Naukowego Płockiego zorganizował dwa odczyty tj. 20 września – prof. Marii Wichow pt. *Rozum i wiara w warsztacie naukowym Księdza Benedykta Chmielowskiego twórcy dzieła Nowe Ateny pierwszej polskiej encyklopedii* w siedzibie Archiwum oraz 14 października – dr Tomasz Stolarczyka pt. *Napady zbrojne i walki o Łęczycę oraz zniszczenia wojenne miasta w latach 1294–1945* w siedzibie Uniwersytetu III Wieku.

Archiwum Państwowego w Płocku w roku 2021 prowadziło również działalność wydawniczą. Wydane zostały cztery publikacje:

- „Kazimierz Jan Franciszek Staszewski”, biografia autorstwa Piotra Gryspanowicza, przedstawiająca sylwetkę płockiego geometry, projektanta ulic, znanego działacza społecznego w oparciu o materiały źródłowe z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku. Promocja wydawnictwa odbyła się 3 grudnia 2021 r.

Promocja publikacji „Kazimierz Jan Franciszek Staszewski” i XIII tomu Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego. 3 grudnia 2021 r. Od lewej dr inż. Piotr Gryszpanowicz, autor monografii i dr Tomasz Piekarski, redaktor naczelny czasopisma. Fot. Jarosław Józwiak

– „Księgi obrad Rady Miejskiej Miasta Płocka (1915–1939)”, red. dr Piotr Gryszpanowicz, współpraca: Krystyna Bańka, pięciotomowe wydawnictwo źródłowe zawierające rys historyczny działalności płockiego samorządu miejskiego oraz teksty protokołów posiedzeń Rady Miejskiej m. Płocka w latach I wojny światowej i okresie międzywojnia, uzupełnione wykazami burmistrzów, prezydentów, ławników i radnych poszczególnych kadencji oraz kopiami cyfrowymi wybranych dokumentów obrazujących funkcjonowanie Rady Miejskiej, promocja wydawnictwa – 17 grudnia 2021 r.

Sesja naukowa i promocja publikacji „Księgi obrad Rady Miejskiej Miasta Płocka (1915–1939)” w opracowaniu dr. inż. Piotra Gryszpanowicza (stoi po prawej). 17 grudnia 2022 r. Fot. Jarosław Józwiak

– „Niezwykły Gość ziemi płockiej”, red. Agnieszka Wojciechowska, publikacja albumowa wydana z okazji 100. rocznicy urodzin oraz jubileuszu 30-lecia wizyty Jana Pawła II w Płocku, zawierająca dokumenty związane z wizytami kardynała Karola Wojtyły (m.in w 1966 r. podczas uroczystości milenijnych), a następnie Papieża Polaka w 1991 r. w Płocku, przedstawiająca formy upamiętnienia papieża w postaci znaczków i kart pocztowych, datowników okolicznościowych, medali, tablic pamiątkowych i pomników. Promocja wydawnictwa miała miejsce w Sali Barokowej Muzeum Diecezjalnego w Płocku 22 grudnia 2021 r.

Promocja publikacji „Niezwykły gość ziemi płockiej” w Muzeum Diecezjalnym w Płocku 22 grudnia 2021 roku. Przemawia jej redaktor Agnieszka Wojciechowska, starszy kustosz Archiwum Państwowego w Płocku. Siedzą od prawej: Jan Waluś, Aleksander Pluszcz i Dariusz Lemanowicz. Fot. Jarosław Józwiak

Promocja publikacji „Niezwyczajny gość ziemi płockiej” w Muzeum Diecezjalnym w Płocku.
22 grudnia 2021 r. Fot. Jarosław Józwiak

– XIII tom „Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”, red. dr Tomasz Piekarski, promocja wydawnictwa – 3 grudnia 2021 r. W ubiegłym roku założono również stronę internetową <https://prha.plock.ap.gov.pl/> dotyczącą wyżej wymienionego czasopisma, zawierającą informacje o jego strukturze, celach, standardach, radzie naukowej, redakcji oraz procedurach publikacji i recenzowania, a także wersję elektroniczną ostatniego tomu.

Ponadto pracownicy Archiwum opublikowali kilkanaście artykułów naukowych i komunikatów w różnego rodzaju wydawnictwach:

- K. Bańka, *Działalność Archiwum Państwowego w Płocku w roku 2020* [w:] „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, T. XIII, Płock 2021, s. 155–162;
- K. Bańka, *Płocki samorząd miejski 1915–1939* [w:] „Księgi obrad Rady Miejskiej Miasta Płocka (1915–1939)”, T. I–V, red. P. Gryszpanowicz, Płock 2021, s. 11–21;
- J. Cywińska, J. Leśniewska (współautor), M. Sieradz, J. Sygnarski, „Henryk Opieński. Listy do Anny. Wokół rodzin Opieńskich i Krzymuskich. Korespondencja” T. 1, Fryburg 2021;
- E. Pajor, *Echa stanu wojennego w zbiorach Archiwum Państwowego w Płocku Oddział w Kutnie* [w:] „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”, T. XIII, Płock 2021, s. 129–151;
- E. Pajor, *O budowie szpitala w Kutnie* [w:] „Kutnowskie Zeszyty Regionalne”, T. XXV, Kutno 2021, s. 374–386;
- T. Piekarski, *Atlas Radziwiłłowski ze zbiorów Towarzystwa Naukowego Płockiego wpisany na Polską Listę Krajową UNESCO Pamięć Świata* [w:] „Notatki Płockie”, Nr 2/267, Płock 2021, s. 52–55.

Dodatkowo Jolanta Leśniewska, kierownik Oddziału w Kutnie, kontynuowała współpracę z Naukowym Portalem Archiwalnym ArchNet, publikując online 15 artykułów dotyczących wydarzeń w krajach niemieckojęzycznych na stronie: www.archiwa.net.

Pracownicy Archiwum w roku sprawozdawczym analogicznie do poprzednich lat uczestniczyli w składzie centralnych komisji i zespołów archiwalnych oraz władz instytucji naukowych i kulturalnych tj.: Komisji Dyscyplinarnej dla NDAP i Archiwów Państwowych (Renata Kowalska), Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji (Agnieszka Wojciechowska), redakcji portalu naukowego ARCHNET (Jolanta Leśniewska), Zarządu Towarzystwa Naukowego Płockiego (Tomasz Piekarski), Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich (Przemysław Franciszkiewicz) oraz Rady ds. kombatantów oraz ochrony pamięci walk i męczeństwa przy Prezydencie Miasta Płocka (Tomasz Piekarski).

Stan zatrudnienia na dzień 31 grudnia 2021 r. wynosił 23 osoby (22,8 etatu), w tym 15 osób stanowili pracownicy działalności archiwalnej. W realizację zadań Archiwum poza etatowymi pracownikami zaangażowany był także praktykant z Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu. W ubiegłym roku ogółem pracownicy uczestniczyli w 30 różnych szkoleniach.

W 2021 r. wykonano pierwszy etap prac remontowych w magazynie archiwalnym na pierwszym piętrze w budynku przy ul. Kazimierza Wielkiego 9b w Płocku połączony z zakupem nowych regałów. Wpłynęło to na zwiększenie metrażu wolnych półek oraz znaczną poprawę warunków przechowywania materiałów archiwalnych w centrali Archiwum.

Magazyn nr 15 przy ul. Kazimierza Wielkiego 9b po remoncie, fot. Tomasz Piekarski

ks. Leszek Smoliński

Leszek Skierski (red.), *Świadkowie Miłosierdzia. 90 rocznica objawienia Jezusa Miłosiernego świętej siostrze Faustynie*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2021, ss. 198 – recenzja

W homilii podczas Mszy św. sprawowanej w Płocku 22 lutego 2021 r. z okazji 90. rocznicy pierwszego objawienia Jezusa Miłosiernego św. Faustynie Kowalskiej, abp Jan Romeo Pawłowski z Rzymu, sekretarz ds. reprezentacji papieskich, odpowiedzialny za nuncjatury apostolskie na świecie, powiedział w nawiązaniu do 22 lutego 1931 roku m.in. „Jedno jest pewne, że było to wydarzenie przeogromne, które całkowicie zmieniło jej życie. Owszem, potem były następne spotkania z objawionym Jezusem, którego dzisiaj nazywamy chętnie Jezusem Miłosiernym, było życie powiedziałyby się w blasku, w świetle Bożego Miłosierdzia, ale to pierwsze spotkanie było jedyne, niepowtarzalne i niezwykle. 90 lat temu, w wieczornej godzinie, w I niedzielę Wielkiego Postu, Pan Jezus postanowił tutaj, w płockim klasztorze, zapalić iskrę swojego Miłosierdzia, która miała zapalić potem cały świat, przez posługę tej zwykłej, prostej polskiej siostry zakonnej¹. Kaznodzieja skierował również wezwanie do obecnych: „Podejmijmy zatem to zadanie, abyśmy głosili w naszej codzienności, każdy tam gdzie jest i w tym co robi, abyśmy głosili wielkie dzieła Miłosiernego Pana²”.

W czasie swojej VIII i ostatniej zarazem podróży apostolskiej do Ojczyzny św. Jan Paweł II wypowiedział na krakowskich Błoniach 18 sierpnia 2002 r. znamienne słowa: „W myślach przemierzam ten świetlisty szlak, na którym św. Faustyna Kowalska przygotowywała się do przyjęcia orędzia o miłosierdziu – szlak od Łodzi i Warszawy, poprzez Płock, Wilno po Kraków”. To świadectwo Największego z Polaków, który kanonizując Apostołą Bożego miłosierdzia 30 kwietnia 2000 roku w Rzymie, nazwał ją „darem Bożym dla naszych czasów”. Na „świetlistym szlaku” posłannictwa miłosierdzia, zleconego przez samego Jezusa, znalazł się więc Płock, gdzie św. Faustyna spędziła w klasztorze Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia na Starym Rynku lata 1930-32. Dnia 22 lutego 1931 r., w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, 26-letnia wówczas Faustyna miała pierwsze objawienie Jezusa Miłosiernego, które stanowiło moment zwrotny w jej życiu, a jednocześnie zapoczątkowało posłannictwo miłosierdzia, niezwykle ważne dla całego Kościoła powszechnego. Wydarzenie to tak opisała jako retrospektywne w swoim „Dzienniczku”³, który powstawał w latach 1934-38 na prośbę spowiednika bł. ks. Michała Sopoćki. „Wieczorem, kiedy byłam w celi, ujrzałam Pana Jezusa ubranego w szacie białej. Jedna ręka wzniesiona do błogosławieństwa, a druga dotykała szaty na piersiach. Z uchylenia szaty na piersiach wychodziły dwa wielkie promienie: jeden czerwony, a drugi błady. (...) Po chwili powiedział mi Jezus: „Wymaluj obraz według rysunku,

¹ Cyt. za: „Miesięcznik Pastorski Płocki” 2021, nr 2, s. 133; Ks. prof. Jerzy Misiurek wskazuje, że św. Faustyna należy do grona najwybitniejszych mistyczek Kościoła. *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 3 (w. XX), Lublin 20001, s. 137; ks. prof. Stanisław Urbański stwierdza natomiast, że jest jedną z najwybitniejszych przedstawicielek mistyki przeżyciowej, w której stwierdzamy podobieństwo do nauczania św. Jana od Krzyża i św. Teresy z Avila. Natomiast jej „Dzienniczek” jest „perłą” mistyki przeżyciowej w Kościele powszechnym. *Mistycycki niepodległej Polski 1918-2018. Przesłanie Jezusa*, Warszawa 2018 (seria: Mistyka polska 152), s. 61.

² Tamże, s. 137.

³ Św. Faustyna Kowalska, *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*, Warszawa 2014.

który widzisz, z podpisem: Jezu, ufam Tobie. Pragnę, aby ten obraz czczono najpierw w kaplicy waszej i na całym świecie” (nr 47)⁴.

Łacińskie słowo „misericordia” („miłosierdzie”) wywodzi się od dwóch słów: „cor” („serce”) i „miseri” („ubodzy”) i znaczy „mieć serce dla ubogich”. Papież Jan Paweł II w encyklice „*Dives in misericordia*” (1980)⁵ wyjaśnia: „W swoim właściwym i pełnym kształcie miłosierdzie objawia się jako dowartościowywanie, jako podnoszenie w górę, jako wydobywanie dobra spod wszelkich nawarstwień zła, które jest w świecie i w człowieku. W takim znaczeniu miłosierdzie stanowi podstawową treść orędzia mesjańskiego Chrystusa oraz siłę konstytutywną Jego posłannictwa. Tak też rozumieli i tak urzeczywistniali miłosierdzie wszyscy Jego uczniowie i naśladowcy. Nie przestała ona nigdy objawiać się w ich sercach i czynach jako szczególnie twórczy sprawdzian tej miłości, która „nie daje się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwycięża” (por. Rz 12, 21). Trzeba, ażeby to właściwe oblicze miłosierdzia było wciąż na nowo odsłaniane. Naszym czasom wydaje się ono – pomimo wszelkich uprzedzeń – szczególnie potrzebne⁶. Natomiast wezwanie do miłosierdzia, „które jest jednym z najistotniejszych członów etosu Ewangelii. Chodzi zaś w tym wypadku nie tylko o przykazanie czy wymaganie natury etycznej, chodzi równocześnie o spełnienie bardzo ważnego warunku, ażeby Bóg mógł się objawiać w swym miłosierdziu w stosunku do człowieka: miłosierni... dostępują miłosierdzia⁷”.

W tym kontekście ważne miejsce zajmuje świadectwo miłosierdzia, na które wskazuje publikacja Płockiego Instytutu Wydawniczego pt. *Świadkowie Miłosierdzia. 90 rocznica objawienia Jezusa Miłosiernego świętej siostrze Faustynie*. W „Przedśłowiu” redaktor Leszek Skierski, dziennikarz, felietonista i podróżnik wskazuje na genezę publikacji: „Jednym z elementów przygotowań do uczczenia 90. rocznicy pierwszego Objawienia Jezusa Miłosiernego św. Siostrze Faustynie, które miało miejsce w Płocku 22 lutego 1931 roku, był cykl spotkań „Rozmowy o Miłosierdziu”. Każdego piątego

⁴ S. Faustyna usłyszała też życzenie, dotyczące ustanowienia w Kościele święta Bożego Miłosierdzia. Wola Pana wypełniła się, gdy powstał słynny obraz Jezusa Miłosiernego z podpisem: „Jezu, ufam Tobie” w pracowni wileńskiego artysty Eugeniusza Kazimirowskiego (1873-1939) [w recenzowanej publikacji dwukrotnie pojawia się błędne nazwisko malarza: Eugeniusz Kazimierowski, s. 33, co z pewnością dotyczy przeoczenia korektorskiego] pod okiem św. Faustyny w 1934 roku. Natomiast Papież Polak wprowadził w dniu kanonizacji Apostołki Miłosierdzia (30.04.2000) nowe święto kościelne – Niedzielę Miłosierdzia Bożego.

⁵ Refleksje zawarte w *Dives in misericordia* były owocem moich doświadczeń duszpasterskich zdobytych w Polsce, a w sposób szczególny w Krakowie. Przecież tam znajduje się grób siostry Faustyny Kowalskiej, której Chrystus pozwolił być szczególnie natchnioną wyrazicielką prawdy o Bożym miłosierdziu. Prawda ta ukształtowała w Faustynie niezwykle bogate życie mistyczne. Była to osoba prosta, niewykształcona, a mimo to ludzie czytający Dzienniczek jej objawień zdumiewają się nad głębią mistycznego doświadczenia, które w nim się zawiera. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005, s. 6.

⁶ DiM 6; Jan Paweł II wskazuje również na miłosierdzie jako nieodzowny wymiar miłości, jakby jej drugie imię, a zarazem właściwym sposób jej objawiania się i realizacji wobec obecnego w świecie zła. Por. *Ibidem*, s. 7.

⁷ *Ibidem*, s. 3; „Miłosierdzie Boże rodzi miłosierdzie ludzkie, ponieważ powoduje odwzajemnienie miłości, inspiruje ludzi do naśladowania i do dzielenia się miłosierdziem”. A. Dobrzyński, *Humanistyczny i społeczny wymiar encykliki „Dives in misericordia” św. Jana Pawła II*, „Teologia w Polsce” 10,1 (2016), s. 100.

dnia miesiąca (w dniu narodzin dla Nieba), poczynawszy od 5 marca 2020 roku, po Mszy świętej wieczornej o godz. 17.00, Świadkowie Miłosierdzia dzielili się z nami swoim doświadczeniem Boga i drogi do Niego. To były wyjątkowe chwile. Każdy z obecnych w kaplicy chciał odnaleźć klucz do prawdziwej przemiany, pragnął zgłębić i poznać czym jest Boże Miłosierdzie” (s. 7).

W słowie „Od Rektora” ks. dra Tomasza Brzezińskiego znajdujemy interesującą uwagę: „Ze zdziwieniem i smutkiem odkrywamy jak mało osób nawet z samego Płocka i diecezji zna to miejsce. Stąd podjęliśmy się, wraz z ludźmi dobrej woli, wielu dzieł pod wspólnym hasłem „Odkryj miejsce, które wybrał Jezus” (s. 12)⁸. Rektor Sanktuarium przypomina inicjatywy, które zostały podjęte w ramach przygotowania do jubileuszu. Wśród nich znalazły się: 1. przygotowana przez płocką komandorię Rycerzy Jana Pawła II wystawa ukazująca historię płockiego Sanktuarium i kultu Bożego Miłosierdzia a wraz z nią peregrynującym relikwie św. Faustyny; 2. akcja „Smak Miłosierdzia” pod patronatem Rycerzy – przygotowanie i rozdanie 90 paczek żywnościowych dla osób potrzebujących (22 dzień miesiąca); 3. grupa „Concilium Misericordiae” – to osoby, które w czasie przygotowania jubileuszu wsparły organizację spotkań i konferencji wielu środowisk a dzięki nim wiele osób mogło odkryć miejsce pierwszego objawienia. Natomiast dzięki Stowarzyszeniu „Kapitał Narodu” udało się zorganizować koncert „Papież Miłosierdzia”, który był retransmitowany przez TVP.

Cennym dodatkiem od strony historycznej jest przypomnienie w słowie „Od Rektora...” rektorów tego szczególnego miejsca, jak i przełożonych domu (s. 13, zestawienie i fotografie na s. 14). Wśród tych pierwszych znaleźli się: ks. mgr Mieczysław Ochtyra (od 1993 r. kapelan sióstr, w latach 2000-2011 rektor), ks. mgr Paweł Waruszewski (2011-12), ks. mgr Andrzej Pieńdyk (2012-18), ks. dr Tomasz Brzeziński (od 2018). Przełożonymi domu były: s. M. Gonzaga Walczak (1990-96), s. M. Bernarda Kamińska (1996-2002), s. M. Regina Siczek (2002-05), s. M. Klawela Wolska (2005-11), s. M. Mirosława Ratter (2011-20) i s. M. Diana Kuczek (od 2020).

W słowie „od Sióstr...” s. M. Diana Kuczek sięga do historii płockiego klasztoru Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia i do momentu, kiedy do Płocka przybyła św. Faustyna, by podjąć posługę w sklepie piekarniczym: „Okres dwudziestolecia międzywojennego był dla Płocka trudnym okresem, bo kryzys gospodarczy spowodowało wzrost bezrobocia i demoralizacji kobiet. W Europie rodziły się wówczas i rozwijały dwie największe ideologie zła: faszyzm i komunizm. Dom Miłosierdzia dla dziewcząt

⁸ Na terenie klasztoru Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia przy Starym Rynku znajduje się Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, a w nim kaplica z obrazem Jezusa Miłosiernego i relikwiami św. Faustyny. Odwiedzają je pielgrzymi z Polski i całego świata, rocznie około 14-15 tysięcy osób. W ciągu minionych 10 lat w miejscu pierwszego objawienia modlili się pielgrzymi z 74 krajów. Od 2015 r. trwa rozbudowa sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku. W sąsiedztwie klasztoru i kaplicy powstaje kościół na 1,5 tys. miejsc i dom pielgrzyma dla 50 osób, a także nowe Muzeum św. Faustyny Kowalskiej. W 2019 r. ukończono tam budowę wysokiej na 26 metrów wieży zwieńczonej krzyżem, która wznosi się dokładnie nad miejscem pierwszych objawień Jezusa Miłosiernego.

i kobiet potrzebujących moralnej przemiany pod nazwą Zakład Anioła Stróża, prowadzone przez Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, był swoistą odpowiedzią Boga na słabości grzech współczesnego Siostrze Faustynie środowiska. To tutaj już pod koniec XIX wieku dzięki przychylności biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego, który sprowadził siostry do Płocka, dokonywały się cuda miłosierdzia w duszach młodych kobiet. W takim kontekście kulturowo-historycznym przyszedł Jezus Miłosierny do Siostry Faustyny i prosił, by namalowała Jego obraz (s. 15). Płocki klasztor stanowiły wówczas trzy kamienice, oznaczone numerami 14, 16 i 18, w których znajdowały się dzieło apostołskie sióstr, piekarnia i sklep piekarniczy, prasownia, malarnia i oficyna z sypialniami dla sióstr.

Jak przypomina s. M. Diana Kuczek, siostry kontynuowały swoją postługę po zakończeniu wojny „aż do 22 czerwca 1950 roku, kiedy to otrzymały od władz komunistycznych nakaz opuszczenia budynku. Zakład Anioła Stróża został upaństwowiony. Siostry odzyskały swoją posesję dopiero po czterdziestu latach w 1990 roku i starały się dalej podejmować pierwotne dzieło Zgromadzenia. Na podwalinach czynu miłosierdzia (...) powstało Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, powołane do istnienia w 2000 roku przez biskupa Stanisława Wielgusa. W Płocku (...) pierwszy obraz był czczony już w 1939 roku. Od 2000 roku cześć odbiera obraz pędzla Elżbiety Hoffman, który po kilkuletniej peregrynacji po diecezji płockiej, został umieszczony w kaplicy Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia - w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia. Obraz ten został poświęcony przez Jana Pawła II podczas jego pobytu w Płocku 7 czerwca 1991 roku” (s. 17-18).

Zasadniczy trzon omawianej publikacji stanowi 12 świadectw i przemyśleń (ss. 19-190), przy każdym nich został podany życiorys. Wśród nich znaleźli się kolejno: ks. kan. dr Bogdan Czupryn (Płock), Bernadette Lam (Hongkong), ks. kan. dr Tadeusz Kozłowski (Płock), s. M. Elżbieta Siepak ZMBM (Kraków), s. M. Jolanta Pietrańska ZMBM (Płock), Janusz Paczkowski (diecezja płocka), dr Ewa K. Czackowska (Warszawa), jedna z wybitnych współczesnych śpiewaczek operowych Dominika Zamara i młody muzyk Emilian Rosiak, Piotr Robert Raczkowski, Artur Janus (Warszawa), s. M. Diana Kuczek ZMBM (Płock) oraz ks. kan. mgr Mieczysław Ochtyra (Płock). Warto zatrzymać się choćby na kilku interesujących z punktu widzenia historycznego fragmentach świadectw.

Ks. Bogdan Czupryn wskazuje przy okazji lektury „Dzienniczka” w odniesieniu do Płocka i Białej m.in.: „Byłem pod wrażeniem swobodnego odkrycia. Zapisane przez s. Faustynę słowa Pana Jezusa (od nr 47 do 52 oraz nr 71) zacząłem nazywać z całym przekonaniem Przesłaniem Płockim. To przecież właśnie u nas Pan Jezus wyraził życzenie, aby było Święto Miłosierdzia w pierwszą niedzielę po Wielkanocy. U nas nawoływał, aby pozbyć się lęku w drodze po przebaczenie, „niech się nie lęka zbliżyć do mnie grzesznik”. U nas przestrzegał powołanych przed pokusą nieufności i zwątpienia. U nas zachęcał kapłanów, aby z zapałem głosili wielkie Boże Miłosierdzie. U nas również ostrzegał, aby nie wykorzystywać miłosierdzia dla usprawiedliwienia zła; ono ma być siłą w walce o dobro. A podczas spotkania

z Siostrą Faustyną w Białej, o czym czytamy w nr 71, uświadomił nam wszystkim, że w świetle Bożego Miłosierdzia najłatwiej zrozumieć siebie” (s. 29). Ks. Czupryn wskazuje też na biblijną typologię w odniesieniu do miejsca pierwszych objawień. „Tutaj u nas wszystko się zaczęło. Według mnie, to był swoiście rozumiany Nazaret. Tak jak w tamtym, znanym z kart Ewangelii – Anioł Gabriel obwieścił Maryi wolę Bożą, a Ona ją przyjęła – tak samo u nas, Pan Jezus przekazał Siostrze Faustynie swoją wolę i ona ją zaakceptowała. Ucieleśnieniem tej woli nastąpiło później i w innym miejscu. Tym Betlejem dla obrazu „Jezu, ufam Tobie” stało się Wilno” (s. 33).

Siostra Elżbieta Siepak ZSMBM pokazuje różnicę, jaka istnieje pomiędzy filantropią a miłosierdziem – filantropia jest świadczeniem dobra drugiemu człowiekowi z pobudek wyłącznie ludzkich, podczas gdy chrześcijańskie miłosierdzie jest świadczeniem ze względu na Boga, na wzór samego Jezusa. „Kiedy św. Faustyna i św. Jan Paweł II uczą chrześcijańskiego spojrzenie ma miłosierdzie, to mają na myśli nie tylko sporadyczne akty dobroci wobec potrzebujących, ale styl chrześcijańskiego życia. Miłosierdzie ma bowiem przenikać wszystkie wymiary ludzkiej egzystencji, myślenie i działanie człowieka w każdej sytuacji wobec wszystkich. A to wymaga głębokiego nawrócenia i nieustannego nawracania się, zgłębiania tajemnicy miłosierdzia Boga, coraz pełniejsze więzi z Chrystusem, modlitwy, życia sakramentalnego, a także ascezy, która pomoże wzrastać w cnotach, warunkujących postawę miłosierdzia oraz poprowadzi do usuwania z życia tego wszystkiego, co, utrudnia bądź uniemożliwia świadczenie dobra bliźnim” (s. 69). Nawiązując do Płocka s. Siepak stwierdziła: „To jest początek prorockiej misji Siostry Faustyny, dlatego Płock nie może nigdy zniknąć z mapy Bożego Miłosierdzia”. (s. 74).

Dr Ewa Czaczkowska, historyk i dziennikarz, autorka m.in. książki o św. siostrze Faustynie, historię św. s. Faustyny zajmują się od 25 lat. Dzieliła się świadectwem kontaktów z rodziną Lipszyców, u których Helena Kowalska mieszkała przez rok, zanim wstąpiła do klasztoru. To było dla Czaczkowskiej odkrywaniem niektórych białych plan z życia s. Faustyny. „Cieszę się, że poznałam panią Marię Nowicką, córkę państwa Lipszyców, u których przez rok, między 1924 a 1925, pracowała Helena Kowalska, jeszcze przed wstąpieniem do klasztoru. Dzięki rozmowom z p. Nowicką oraz weryfikacją źródeł materialnych udało mi się ustalić, że Helena-Faustyna po przyjeździe do Warszawy i zanim zamieszkała u Lipszyców w Ostrówku pod Warszawą, przez kilka tygodni mieszkała z nimi przy ul. Smolnej w Warszawie. Pani Lipszyc urodziła kolejne dziecko, a wtedy zawsze przyjeżdżała do Warszawy i zatrzymywała się z rodziną w mieszkaniu swej siostry przy ul. Smolnej. To w tym czasie Helena Kowalska znalazła klasztor, do którego za rok wstąpiła. Budynek przy ul. Smolnej spłonął w czasie Powstania Warszawskiego. Został odbudowany po wojnie, ale niestety bez ostatniego piętra, na którym mieszkała Helena-Faustyna z Lipszycami. Dziś w tym budynku mieści się Liceum Ogólnokształcące im. Jana Zamoyskiego” (s. 115).

S. M. Diana Kuczek ZMBM stwierdza natomiast w odniesieniu do plockiego Sanktuarium: „Orędzie o Bożym Miłosierdziu jest skierowane do całego świata, stąd wyjątkowość naszego sanktuarium, bo przecież tutaj wszystko się zaczęło. Wiem, że wiele zagranicznych pielgrzymów przybywając do Polski, udaje się do miejsc związanych ze św. Faustyną i Płock zajmuje na tym szlaku naczelne miejsce. Choć małe i ukryte w centrum miasta sanktuarium, to jednak tętni życiem, bo tutaj liczni pielgrzymi mówiący różnymi językami ze wzruszeniem kroczą do budującej się nowej świątyni, by tam pomodlić się w miejscu pierwszego objawienia Jezusa Miłosiernego. To tutaj odkrywają historię Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, które u swych początków tutaj podejmowało głównie misję czynu miłosierdzia. Dziś na inny sposób, bardziej duchowy i formacyjny staje wobec potrzeb współczesnego świata, by odpowiedzieć na głód bycia wysłuchanym, przyjętym ze swoim bólem i cierpieniem. Nie brak osób, które właśnie przy sanktuarium odkrywają swoje powołanie do bycia apostołem Bożego Miłosierdzia w dzisiejszej, niełatwej rzeczywistości” (s. 172).

Jedną z najbardziej barwnych postaci jest z pewnością ks. kan. mgr Mieczysław Ochtyra, pierwszy rektor Sanktuarium, wcześniej kapelan Sióstr Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia. W nawiązaniu do pielgrzymki Jana Pawła II w Płocku powiedział: „Oto najważniejszy pielgrzym odwiedza miasto pierwszego objawienia Jezusa Miłosiernego, określając je „światlistym szlakiem Siostry Faustyny”. Pobłogosławił wtedy obraz Pana Jezusa Miłosiernego, namalowany przez Elżbietę Hoffmann-Plewę z Torunia. A w październiku ks. bp Roman Marcinkowski uczestniczył w uroczystej Mszy św. i święci figurę Jezusa Miłosiernego, która stała w miejscu oficyny, na placu objawień. Rok przed moim przybyciem, 7 czerwca 1992 roku, w rocznicę pielgrzymki Ojca Świętego, rozpoczyna się peregrynacja obrazu po Diecezji Płockiej, która potrwa do 30 kwietnia 2000 r. Tego dnia obraz został umieszczony na stałe w kaplicy sióstr, a Ojciec Święty Jan Paweł II kanonizuje błogosławioną Siostrę Faustynę Kowalską i ogłasza Święto Miłosierdzia. Na mocy dekretu erygującego z 30 kwietnia 2000 roku, pasterz Diecezji Płockiej ks. bp Stanisław Wielgus, ustanawia kaplicę w Płocku Diecezjalnym Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, mianując mnie jegorektorem” (s. 185).

Nawiązując do początków swojej posługi w Sanktuarium, ks. Ochtyra wyznał: „Kult Miłosierdzia Bożego już kwitł w Polsce od wielu lat. Zwłaszcza w Krakowie-Łagiewnikach, poza granicami w Wilnie. Ja miałem rozpropagować Płock – miejsce pierwszego objawienia. A wśród wiernych Diecezji Płockiej i w Polsce Północnej kult Bożego Miłosierdzia. Faktycznie, stanąłem, jak Pan zauważył, w „kolebce Bożego Miłosierdzia”. Podczas jednej z homilii miejsce pierwszego objawienia nazwałem „Betlejem Orędzia Bożego Miłosierdzia”⁹. Nawiązując do słów św. Jana Pawła II – „tu się wszystko zaczęło”. Owszem, siostra Faustyna przechodziła w Krakowie

⁹ Ta typologia funkcjonuje do dziś, zarówno w homiliach, kazaniach, jak i publikacjach książkowych czy wywiadach prasowych.

formację zakonną, była w kilku domach; ale to w Płocku doznała pierwszego objawienia, 22 lutego 1931 roku” (s. 186–187). W tym miejscu wydaje się jednak zasadnym zwrócić uwagę, że do płockiego Sanktuarium – zważywszy na typologię biblijną i jej uzasadnienie autorstwa innego ze świadków, ks. dr. Bogdana Czupryna – adekwatne wydaje się odniesienie do Nazaretu niż do Betlejem. Zatem próba zaaplikowania słów św. Jana Pawła II „tu się wszystko zaczęło” (odniesionych przez Papieża Polaka do jego miejsca urodzin – Wadowic) wydaje się być odpowiednia do Wilna (gdzie powstał obraz), a nie do Płocka (tu spotykamy zapowiedź tego co ma się wydarzyć, a ta zapowiedź realizuje się w czasie przyszłym).

Ks. Ochtyra wracając do początków swojej posługi w Sanktuarium, wspomina: „Kiedy przyszedłem do Płocka, warunki były siermiężne. Musimy pamiętać, że Dom zakonny i Zakład Anioła Stróża prowadzony przez siostry od 1899 roku, został przez władze komunistyczne w 1950 roku upaństwowiony. Siostry musiały przenieść się do Białej niedaleko Płocka. Miały na to 30 minut. Nie mogły zabrać ze sobą niczego, nawet rzeczy osobistych. Powrót Zgromadzenia do Płocka nastąpił dopiero po 40 latach. Po odzyskaniu nieruchomości w 1990 roku budynki były zrujnowane. Większość nie nadawała się do zamieszkania. Oficyny, gdzie mieszkały siostry, a wśród nich siostra Faustyna, już nie było” (s. 187-188). Następnie wyjaśnia: „Kaplicę poświęcił proboszcz Fary ks. Ryszard Dybiński [podkr. L.S. 30 września 1990 roku]. Budynek był zrujnowany, ale oprócz prac remontowych, które siostry rozpoczęły praktycznie od pierwszych chwil; zaczęły prowadzić działalność apostolską, otwierając nowy rozdział w historii Bożego Miłosierdzia. Na początku przychodziła garstka wiernych. Z czasem przychodziło ich coraz więcej. Niedługo po moim przyjeździe na ścianie pojawiła się tablica z informacją o Mszach św. i mojej osobie, jako kapelanie. Od 22 października 1990 roku odbywają się tam comiesięczne Msze św. ku czci Bożego Miłosierdzia” (s. 188).

Publikację, wydaną w twardej oprawie, uzupełniają: projekt rozbudowy Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku, informacja dotycząca postępu w rozbudowie Sanktuarium oraz informacje o Zakonie Rycerzy Jana Pawła II Diecezji Płockiej oraz o Klubie Przyjaciół Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Płocku. Ważną rolę pełni również materiał fotograficzny, zawierający około 90 fotografii czarno-białych i kolorowych.

Kult Bożego Miłosierdzia zaczął się rozpowszechniać po śmierci s. Faustyny. Dziś można śmiało powiedzieć, że świadectwo miłosierdzia, widoczne m.in. w rozwijaniu „wyobraźni miłosierdzia”, stanowi odpowiedź wierzących na współczesne zjawisko, które papież Franciszek nazwał „globalizacją obojętności”. Nie ulega wątpliwości, że współczesnemu światu najbardziej potrzeba świadków miłosierdzia, bowiem świadectwo słów nabiera wiarygodności przez konkretne czyny.

Autentycznym, prawdziwym świadkiem miłosierdzia może być tylko ten, kto go doświadczył we własnym życiu. Dokonuje ono w człowieku niezwykłej przemiany. Nie pozwala mu biernie przyglądać się tym, którzy potrzebują pomocy, którzy

czują się w swoim nieszczęściu opuszczeni i osamotnieni. Człowiek miłosierdzia aktywnie i z odwagą buduje kulturę miłosierdzia, której konkretnymi przejawami są reakcja na krzywdę, zło i niesprawiedliwość. Z tego wynika, że miłosierdzie winno być fundamentem budowania kultury solidarności w naszym, coraz bardziej podzielonym i spolaryzowanym, społeczeństwie. Zatem zasadnym wydaje się stwierdzenie, że tylko ludzie miłosierdzia mogą czynić świat lepszym. Albowiem „człowiek naszych czasów chętniej słucha świadków aniżeli nauczycieli; a jeśli słucha nauczycieli, to dlatego, że są świadkami”¹⁰.

¹⁰ Paweł VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi* (1975), 41.

Noty o autorach

Krystyna Bańka – mgr historii, archiwista, kierownik Oddziału I opracowania i udostępniania Archiwum Państwowego w Płocku.

Marian Chudzyński – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, Członek Honorowy, wieloletni Wiceprezes i Przewodniczący Sekcji Historycznej Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Grzegorz Gołębiowski – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, nauczyciel w III Liceum Ogólnokształcącym im. Marii Dąbrowskiej w Płocku, wykładowca w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, Wiceprezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, redaktor naczelny „Notatek Płockich”.

Marcin Lutomierski – dr nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Pracownik Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, wykładowca na Wydziale Humanistycznym UMK. Członek m.in. Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Tomasz Piekarski – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, dyrektor Archiwum Państwowego w Płocku, redaktor naczelny „Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”.

Leszek Smoliński – mgr teologii, kapłan diecezji płockiej, wikariusz Parafii Rzymskokatolickiej św. Benedykta w Płocku, publicysta, doktorant na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Anna Maria Stogowska – dr hab., historyk i archiwista, była dyrektor Archiwum Państwowego w Płocku i Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego. Członek Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Agnieszka Wojciechowska – mgr historii, starszy kustosz w Oddziale I opracowania i udostępniania Archiwum Państwowego w Płocku.

Archiwum Państwowe w Płocku
ul. Kazimierza Wielkiego 9b, 09-400 Płock

ISSN 1426-4684